T.C.
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İBN KAYYİM el-CEVZİYYE'NİN HÂDİ'L-ERVÂH İLÂ BİLÂDİ'L-EFRÂH ESERİ BAĞLAMINDA CENNET İLE İLGİLİ HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mehmet KALKAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA–2007

T.C.
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİMDALI

İBN KAYYİM el-CEVZİYYE'NİN HÂDİ'L-ERVÂH İLÂ BİLÂDİ'L-EFRÂH ESERİ BAĞLAMINDA CENNET İLE İLGİLİ HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mehmet KALKAN

Danışman: Prof. Dr. Ali Osman ATEŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA- 2007

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Ali Osman ATEŞ
(Danışman)

Üye: Yrd. Doç. Dr. Muhammet YILMAZ

Üye: Yrd. Doç. Dr. Asım YAPICI

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.
...../..../....

Prof. Dr. Nihat KÜÇÜKSAVAŞ
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ÖZET

İBN KAYYİM el-CEVZİYYE'NİN HÂDİ'L-ERVÂH İLÂ BİLÂDİ'L-EFRÂH ESERİ BAĞLAMINDA CENNET İLE İLGİLİ HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mehmet KALKAN

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ali Osman ATEŞ

Eylül, 2007, I-VIII, 146 Sayfa

Bu çalışmanın konusu, İbn Kayyım el-Cevziyye'nin, Hâdi'l-Ervâh İla Bilâdi'l-Efrâh adlı eserinde yer alan Cennetle ilgili hadislerin değerlendirmesidir. Amacı da tamamen ğaybî bir konu olan Cennet konusunu Kur'ân ve sahîh hadislere dayanarak hadis metodolojisi çerçevesinde objektif bir yaklaşımla incelemektir. Araştırmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, Hâdi'l-Ervâh İlâ Bilâdi'l-Efrâh'ın, yazmaları, şerhleri, Cennet literatürü arasındaki yeri ve genel bir değerlendirmesi yapılacaktır. Eserin müellifi İbn Kayyim'in İslâmî ilimlerdeki konumu ve kendinden önceki literatüre vâkıf olması Hâdi'l-Ervâh'ın önemini daha da artırmaktadır. İbn Kayyim'in münekkid bir âlim olması Hâdi'l-Ervâh'taki hadislerin sağlam olmasına sebep olmuştur.

Birinci Bölümde; İbn Kayyım el-Cevziyenin hayatı, eserleri, etkileri, hocaları ve talebeleri hakkında bilgi verilmiştir. Yaşadığı asrın parlayan yıldızlarından biri olan İbn Kayyım, arkasından devasa eserler ve çok değerli talebeler bırakarak bu dünyadan ayrılmıştır.

İkinci Bölümde; Cennet kavramı ve hadis literatüründe Cennet ile ilgili bölümler, Kur'ân'da Cennet, ilâhî ve ilâhî olmayan dinlerde Cennet hakkında bilgi verilmiştir. Genel olarak Cennetin tüm insanlarda ortak bir inanç ve ideal olduğu gözlemlenmiştir.

Üçüncü bölümde ise Cennetle ilgili olarak, Hâdi'l-Ervâh'ta yer alan rivayetler araştırma konusu yapılmıştır. Bu rivayetlerin hem sened hem de metin yönünden incelemesi yapılmıştır. Kur'ân'a ve sahîh hadislere uymayan rivâyetler hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar kelimeler: İbn Kayyım, Hâdi'l-Ervâh, Cennet, Cehennem, Sahih, Uydurma Rivayet

ABSTRACT

TO ASSESS THE SAYINGS ABOUT PARADISE IN İBN KAYYİM el-CEVZİYYE'S WORK TITLED HÂDİ'L-ERVÂH İLÂ BİLÂDİ'L EFRÂH

Mehmet KALKAN

Master Degree Thesis, Department of The Basic Islamic Sciences

Supervisor: Prof. Dr. Ali Osman ATEŞ

September, 2007, I-VIII, 146 Pages

This study presents and discusses the sayings about paradise in Ibn el-Kayyim's work titled Hâdi'l-Ervâh İlâ Bilâdi'l-Efrâh . It analyses the rumours on paradise wholly an unknown subject and deals with, in a neutral manner, the rumours,which is not compatible with the principles based on the Qur'an and real sayings in the frame of saying-methodologhy. The research is comprised mainly of an introduction and three parts.

A general evaluation of Hâdi'l-Ervâh and Bilâdi'l-Efrâh's works and detailed explanations will be done in the introduction part. İbn Kayyim, who was the master of this work, had a comprehensive information about İslâmic sciences and the works published earlier than his own period. That had been exalting the personality of him, as well. That Ibn Kayyim was critical and researcher caused him to examine throughly the sayings which he gathered in Hâdi'l-Ervâh.

In the first part, ıt gives information about İbn Kayyim el-Cevziyye's life, works, determination on his belief, educators and pupils. Ibni Kayyim, who was great master in that epoch, left back huge works and brought up talented instructors.

In the second section, It has been dealt with the concept of paradise and the parts which is highly relevant to the paradise in the source of saying. It also gives accurate informations about the paradise in the Qur'an and in divine religions. It is a joint belief and ideal that all people wish to reach the paradise in the life after death

In the third chapter, the rumours relating to the paradise in the work titled Hâdi'l-Ervâh have been done the topic of research and these rumours have been studied from the point of viev of text and ıts sequences. This study discusses the false sayings which are not based on the the Qur'an by comparing to accurate.

Key Words: İbn Kayyim el-Cevziyye, Hâdi'l-Ervâh, Pradise, Hill Truth, Canard,

ÖNSÖZ

İnsan doğar, yaşar ve ölür. Doğum ve ölüm hayat madalyonunun iki yüzünü temsil eder. İnsanoğlunun doğumu, yaşamı ve ölümü teçrübeye dayali hadiseler olduğu için bunların kabulünde bir sorun yoktur. Problem ölüm sonrasında başlamaktadır. Ölüm sonrası yaşamı akıl, deney ve teçrübe ile test etmenin imkanı olmadığı için bu konuda en sağlıklı bilgiye vahyin verdiği doğru haberle ulaşabiliriz. Bilmin hiçbir dalı "yokluğu" isbat edemediği gibi "Hiçbir şeyin yoktan var, vardan da yok olamayacağı" prensibine varmıştır.

Hayata ve ölüme verilen manaya göre ölüm sonrası hayatı algılama da buna parelel bir çizgide gelişir. Ölümü bir bitiş, bir yok oluş, hayatı da tek yaşam fenomeni olarak algılayan düşünce ve inanç sistemleri ölüm sonrası bir hayatı da inkar etmekte bulurken, ölümü bir geçiş, yaşamı da bir sınav yeri olarak değerlendirenler ise âhiret hayatını kabul etmektedirler. Şu da bir realitedir ki dünyada gelmiş geçmiş tüm kavim ve medeniyetlerde; din ve ideolojik sistemlerde –materyalistler hariç-"ölümsüz ve mutlu bir öte dünya" telakkisinin mevcut olmasıdır.

İslami bakış açısıyla ilk insan ve Peygamberin Hz. Adem olması ve kainatın yaratılması ile birlikte Allah'ın vaad ettiği cennet inancı doğru olarak yerleşmiştir. Akabinde ortaya çıkan mitolojik cennet anlayışının ilahî düşüncedeki cennet inancının bozulmuş şekli olduğunu söyleyebiliriz. İlkel dinlerdeki cennet anlayışı tamamen ölümsüzlük ve mutluluk ile temellendirilmiştir. Bazen yerde bazen gökte fakat tamamen basit ve kendi yerel değerleriyle idealize edilmiş olduğunu görmekteyiz. İlkel dinlerdeki cennet anlayışındaki ortak nokta ölümsüzlük, istenilen her şeye ulaşma içki, kadın, yemek gibi unsurların bulunmasıdır İlahi olmayan diğer dinleri de yine tevhid dininden ayrılma ve bozulma şeklinde değerlendirmek mümkündür.

İslam, Allah'ın yönlerdiği istikamette insan hayatını; dünya ve ahiret olarak ikiye ayırmakta; dünyaya geçici /oyun, eğlence /imtihan sahası gibi bir takım özellikler yüklerken ahirete ise ebedilik/gerçek yaşantı vasıflarını yüklemektedir. Dolayısıyla İslam hayatı, dünya ile başlayan ahiretle sonsuza kadar devam edecek olan bir süreç olarak değerlendirmektedir. Bunun yanında dünya hayatını, ahiret hayatı için bir imtihan yeri olarak görmektedir. Dünyadaki yaşam şeklinin ahretteki hayat biçimini belirlediğini vurgulamaktadır. Allah'ın iradesi doğrultusunda hareket edenler, ahiretin mükafat boyutunu ifade eden "cennet"e, Yaratıcının iradesi çizgisinde hareket etmeyenler ise ceza boyutunu anlatan "cehenneme" girdirileceklerdir.

Kur'ân-ı Kerim'i ve Sünneti yorumlayan İslâm bilginleri zaman zaman kendi dönem ve kültürlerinin etkisiyle nasların bildirdiği saf cennet anlayışından uzaklaşmışlardır. İsrailiyat başta olmak üzere dil, hadis, rivayet, özellikle de gelenekler bu durumun başlıca etkenleri arasında yer almıştır. Ayrıca her dönemde vaizlerin ve müridlerin hayal güçleri, kendi bilgi ve özlemleri vasıtasıyla halkı cennete teşvik etmek düşüncesiyle Kitap ve Sünnetin anlattığı cennetten farklı cennet portesi çizmişlerdir. Sözlü kültürün etkisiyle de halkın birbirine rivayet ettiği, üzerine eklemler yaparak anlattığı bu saadet yurdunun anlatımı ise daha şaşılı ve daha açılımlı olmuştur. Bu yüzden inceleme konusu yaptığımız Hâdi'l Ervâh İlâ Bilâdi'l-Efrâh bu alanda yazılmış en ciddi ve en kapsamlı bir eserdir

Araştırmamız Bir giriş III bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümümde, Hâdi'l Ervâh ilâ Bilâdi'l Efrâh'ın yazmaları, şerhleri, cennet literatürü arasındaki yeri ve genel bir değerlendirmesi yapılacaktır. Birinci bölümde; İbn Kayyım el-Cevziyenin hayatı, eserleri, hocaları ve talebeleri, etkileri ve İbn Kayyim'e tepkiler hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde; Cennet kavramı hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca Kur'an'da cennet, İlâhi ve İlâhî olmayan dinlerde cennet hakkında genel bir bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise; Hâdi'l Ervâh'ta yer alan cennetle ilgili rivayetler araştırma konusu yapılmıştır. Cennetle ilgili rivayetler hem sened yönünden, hem de metin yönünden incelenmiştir. Kur'an'a ve sahih hadislere uymayan rivâyetler Hadis Kitaplarından bulunarak kritik edilmiştir.

Bu çalışma Ç.Ü. Araştırma Fonu'ndan Sos. Bil. Ens. İF005YL3 nolu proje ile desteklenmiştir. Katkılarından dolayı tebrik ederim. Burada konuyu araştırmamı tavsiye eden çalışmalarım esnasında bana vakit ayırarak tezimin olgunlaşmasında emeği geçen saygı değer hocam Prof. Dr. Ali Osman Ateş'e en içten duygularla teşekkür ederim. Ayrıca araştırmam esnasında fikir ve eserlerinden faydalandığım Prof. Dr. Halife Keskin'e Doç. Dr. Mustafa Öztürk ve ve teknik yardımlarından dolayı Yrd. Doç.Dr. Muhammed Yılmaz, Yrd. Doç.Dr Ferhat Yılmaz'a ve ismini zikredemediğim yardımı dokunan herkese teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet KALKAN

ADANA - 2007

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**

ABSTRACT ..... **ii**

ÖNSÖZ ..... **iii**

KISALTMALAR ..... **viii**

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Konunun Belirlenmesi ve Sınırlandırılması 1

1.2. Çalışmanın Amacı 2

1.3. Kullanılan Yöntem ve Teknikler 3

1.4. Hâdi'l-Ervâh İlâ Bilâdi'l-Efrâh'ın Genel Bir Değerlendirilmesi 5

İKİNCİ BÖLÜM9

İBN KAYYİM el-CEVZİYYE'NİN HAYATI ve İLMÎ ŞAHSİYETİ

2.1. Soyu ve Yetişmesi 9

2.2. İbn Kayyim'in Hocaları 9

2.3. Hocası İbn Teymiyye'nin Etkisi 10

2.4. İbn Kayyim'in Öğrencileri 12

2.5. İbn Kayyim'in Yaşadığı Dönem 12

2.6. İbn Kayyim'in Etkileri 13

2.7. İbn Kayyim'e Eleştiriler 13

2.8. İbn Kayyim'in Kitapları 14

2.9. Cennet Kavramı 16

2.9.1. Cennet Kavramının Etimolojisi 16

2.9.2.Cennetin Sözlük Anlamı 18

2.9.3. Cennetin Terim Anlamı 19

2.10. İlkel ve Semâvî Dinlerde Cennet İnancı 20

2.10.1. Eski Türkler'de Cennet İnancı 21

2.10.2. İslâm Öncesi Araplarda Cennet İnancı 21

2.10.4. Yahudilik'te Cennet İnancı 23

2.10.5. Hıristiyanlık'ta Cennet İnancı 25

2.11. Kur'ân-ı Kerîm'de Cennet İle İlgili Âyetler 26

2.11.1. Cennetin İsmi ve Yeri 26

2.11.2. Cennetlikler 26

2.11.3. Cennetin İçi 27
2.11.4. Cennet Nimetleri ve Lüks Hayat 28
2.11.6. Allâh'ın ve Arşın Görülmesi 29
2.12. Âdem Cenneti'nin Yeri 30
2.12.1. Âdem Cennet'inin Yeri ile İlgili Hadisin Değerlendirilmesi 32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CENNETİN VARLIĞI VE MAHİYETİYLE İLGİLİ HADİSLER

3.1. Cennetin Halen Mevcut Oluşu İle İlgili Hadisler 36
3.1.1. Hz. Peygamberin Cennetin Yaratıldığına ve İnşa Edildiğine Dair Hadisleri 37
3.1.2. Peygamberin Cenneti Gördüğüne Dair Hadisler 37
3.1.3. Peygamberin Cennete Girdiğine Dair Rivâyetler 37
3.1.4. Cennet ile Cehennemin Münakaşa Etmeleri 38
3.1.5. Kabre Konulan Kişiye Cennetteki Yerinin Gösterilmesini Anlatan Hadisler 39
3.1.6. Cennetin Şu An Var Olduğu İle İlgili Hadisin Değerlendirilmesi 40
3.2. Cennet'in Nerede Olduğu 42
3.2.1. Cennetin Yeri İlgili Bir Hadisin Değerlendirilmesi 50
3.3. İki Cennet Ne Demektir? 52
3.3.1. İki Cennetle İlgili Bir Hadisin Değerlendirilmesi 52
3.4. Cennetliklerin Altın ve Gümüş Takıları 54
3.4.1. Cennetliklerin Altın ve Gümüş Takıları İle İlgili Hadisin Değerlendirilmesi 55
3.5. Fakirlerin Zenginlerden Önce Cennete Girmesi 57
3.6. Cennete Kimler Girecektir? 63
3.6.1. Cennete Kimlerin Gireceğiyle İlgili Hadisin Değerlendirilmesi 66
3.7. Cennet'te Müzik ve Eğlence 68
3.7.1. Cennette Müzik ve Eğlenceyle İlgili Hadisin Değerlendirilmesi 71
3.8. Kadınların Cehennemde Çok Cennette Az Olması 73
3.8.1. Kadınların Cehennemde Çok Cennette Az Olmasıyla İlgili Hadislerin Tenkidi 75
3.9. Cennetin Yapısal Özellikleri (Toprağı, Çamuru, Çakılları ve Yapısı) 86
3.10. Kevser Havuzu 89
3.10.1. Kevser Hadisiyle İlgili Hadisin Değerlendirilmesi 89
3.11. Cennet Nehirleri: Fırat, Dicle, Seyhan, Ceyhan ve Nil 92
3.11.1. Cennet Nehirleri İle İlgili Hadisin Değerlendirilmesi 93
3.11.2. Fırat Nehri İle İlgili Bir Değerlendirme 95
3.12. Cennette Cinsel Yaşam ve Huriler 98

3.12.1. Cennette Cinsel Yaşam ve Hurilerle İlgili Hadisin Değerlendirilmesi 99
3.13. Cennette Gebelik ve Doğum 102
3.14. Allâh'ın Görülmesi (Ru'yetullah) 105
3.14.1. Ziyade'nin Allâh'ı Görmek Olduğu İle İlgili Hadisler 105
3.14.2. Ayın ve Güneşin Göründüğü Gibi Allâh'ın da Öyle Görüneceğiyle İlgili Hadisler 107
3.14.3. Kibriya Perdesinin Kaldırılarak Allâh'ın Görülmesi 109
3.14.4. Allâh'ın Görülmesi veya Ziyaret Edilmesiyle İlgili Hadisler 110
3.14.5. Allâh'ın Birebir Görüşmesi 116
3.14.6. Allâh'ın Görülmeden Tanınması 116
3.14.7. Allâh'ın Yukarıdan Gözükmesi 117
3.14.8. Allâh'ın Ebû Bekir'e Özel Gözükmesi 118
3.15. Cennet Ehlinin Dili 119
3.16. Cennetin Ebediliği ve Cehennemin Sonluluğu Tartışması 121
SONUÇ 124
KAYNAKÇA 126
ÖZGEÇMİŞ 139

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı Geçen Eser

AY : Arapça Yazmalar

b. : bin

Bkz. : Bakınız.

c. : Cilt.

Hz. : Hazreti

İ. : İbn

İ.A. : İslâm Ansiklopedisi

İÜ : İstanbul Üniversitesi

Krş. :Karşılaştırınız.

MEB. :Milli Eğitim Bakanlığı

Nr : Mumara

r.a. : RadiyAllâhu Anhü

s. : Sayfa

s.a.v. : SallAllâhü Aleyhi Vesellem

Tah. : Tahkik.

TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı

Terc. : Terceme

Trs. : Tarihsiz.

TSMK : Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

v. : Vefatı

v.s. : Ve saire

Vd. : Ve devamı

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Konunun Belirlenmesi ve Sınırlandırılması

Bu çalışma İbn Kayyim el-Cevziyenin, Hâdi'l-Ervâh İlâ Bilâdi'l-Efrâh adlı eserinde Cennet'le ilgili problemli rivayetleri imkanlar ölçüsünde tespit ederek incelemeyi hedeflemiştir. Bu sebeple biz bu çalışmamızda öncelikle deney ve tecrübeye dayanmadığı ve tamamen metafizik bir konu olduğu için Cennetle ilgili rivâyetlerin Kur'ân ve sahih hadisler temelinde anlaşılması gerektiğini bilinciyle hareket ettik.

Kur'ân'da Cennet tarif edilirken, Allâh'ın dünyada yaratmış olduğu en makbul, en kaliteli, en çok rağbet edilen, indiği dönem de en nadir rastlanan şeylerden örnekler verir. Örneğin iri ve siyah göz nadir rastlanan ve özellikle kadınlara, son derece estetik ve çarpıcı bir görünüm veren bir göz şeklidir. İşte bu özellik nedeniyle Cennet'te bulunan iri ceylan gözlü, siyah gözlü kadınlardan bahsedilir. Bu demek değildir ki, yeşil, mavi ya da çekik gözlü kadınlar bulunmasın. Allâh yalnızca Cennet'in üstünlüğünü ve kalitesini vurgulamak maksadıyla, dünya ölçülerinde en makbul olan şeylerin Cennet'te çok daha üstünleriyle bulunduğunu bildirmektedir. Başka bir örnek verirsek, Cennet'te her türlü meyvenin bulunduğu Kur'ân'da haber verilir. Fakat örnek olarak, muz veya incir gibi genelde daha fazla tercih edilen meyveler verilir. Bu, orada diğerlerinin yokluğu anlamına gelmez. Allâh, Cennet'ten "bir şölen" olarak bahseder: "Rablerinden korkup-sakınanlar için Allâh katında -bir şölen olarak- altından ırmaklar akan -içinde ebedi kalacakları- Cennetler vardır. İyilik yapanlar için, Allâh katında olanlar daha hayırlıdır." (Âl-i İmrân Sûresi, 198) Allâh bu âyetinde Cenneti bir kutlama ve bir eğlence yeri olarak tanıtmıştır. Dünyanın "bitişi", imtihanın kazanılması ve Kur'ân'daki tarifiyle asıl yurda, yani kalınacak yerin güzel olanına ulaşılması, şüphesiz ki kutlanmaya değer bir sonuçtur. Bu kutlama, süresi, boyutları ve içeriği dünyadakilerin hiçbiriyle kıyaslanamayacak kadar görkemli olacaktır. Böyle bir şölenin, dünyada geçmişten günümüze dek, tüm kavimlerin, tüm ülkelerin âdet ve geleneklerinde yer alan kutlama, gösteri ve eğlencelerin ötesinde olacağı muhakkaktır.

Cennet, dünyaya çeşitli yönlerden benzemekle birlikte, dünyanın kat kat daha üstün, kusursuz ve eksiksiz olanıdır. Üstelik ölümden sonra insanı bekleyen iki sonuçtan biridir ve hiç şüphesiz bunun elde edilmesi için büyük bir uğraş gerekmektedir. O halde

kişinin yapması gereken, samimi bir kalple Rabbine teslim olması, sahip olduğu tüm batıl inançları terk edip, Kur'ân âyetlerini eksiksizce yaşaması ve tüm hayatını Allâh'ın razı olacağı şekilde geçirmeye çalışmasıdır. Aynı zamanda Cennet'in varlığı ile ilgili düşüncelerini de iyice netleştirmeli ve Kur'ân âyetlerinde Cennet hakkında bildirilen doğru bilgileri öğrenmelidir.

Cennet inancının farklı zamanlarda farklı kişilerce değişik anlaşıldığı bir gerçektir. İşte bizim bu çalışmamız Hadis İlmi açısından problemli olarak değerlendirilen rivayetleri belli bir usul ve metodoloji çerçevesinde inceleyerek çözüme kavuşturma gayesini görmektedir.

Ancak bu hususta çok sayıda rivayet olduğu için biz çalışmamızı sadece İbn Kayyim el-Cevziyenin Hâdi'l-Ervâh adlı eseri ile sınırlandırmayı uygun bulduk. Ayrıca burada geçen rivayetlerin hepsinin de çalışmamızın kapsamında yer almadığını belirtmek durumundayız. Çünkü araştırma kapsamı içinde incelediğimiz rivayetlerin hem Hâdi'l-Ervâh'ta mevcut olmasına, hem de Cennetle ilgili önemli noktalara işaret etmiş olmasına dikkat etmiş bulunmaktayız. Bu sebeple de yetmiş bölümden oluşan Hâdi'l-Ervâh'ın tamamını inceleyip, yirmiye yakın bölümünü kritik ettiğimizi kaydetmek istiyoruz. Ayrıca bu eserde mevcut olan ve doğrudan Hz Peygamberle ilgili olmayan rivayetleri de, az da olsa araştırmamıza dahil ettiğimizi söylememiz gerekmektedir.

1.2. Çalışmanın Amacı

Yaptığımız araştırmalara göre Hâdi'l-Ervâh İlâ Bilâdi'l-Efrâh, Cennetle ilgili en kapsamlı ve rivâyetleri titizlikle seçilmiş klasik bir eserdir. Birçok esere de kaynaklık eden Hâdi'l-Ervâh 'ta geçen hadisleri tenkid ve tahlil ederek ilim dünyasına katkıda bulunmak istiyoruz. Bunu yaparken Hâdi'l-Ervâh ilâ Bilâdi'l-Efrâh'in rivayetlerini Kur'ân-ı Kerîm ve o konudaki sahih rivayetlere dayanarak yorumlamak ve ilmî bir uslup içerisinde eleştirmek istiyoruz. Böylece Cennet'le ilgili temel bir eseri ilim dünyasının dikkatine sunarken, bir yandan da buradaki rivayetlerin metin ve sened açısından değerlerini sorgulayarak tamamen ğaybî bir konu olan Cennet hakkında sağlıklı ve tutarlı bir bilgiye ulaşmayı amaçlıyoruz.

1.3. Kullanılan Yöntem ve Teknikler

Bilindiği gibi ilmi araştırmalarda ilmi sonuçlara ulaşmak için iki temel süreç söz konusudur. Bunlar;

1) Bilimsel güvenirlik ve geçerlilik ölçülerine uygun olarak verilerin toplanması

2) Toplanan verilerin yine aynı kriterlere uygun metod ve teknikler vasıtasıyla yorumlanmasıdır.

Buna göre biz, bu çalışma ile ilgili verileri toplarken, Hâdi'l-Ervâh ilâ Bilâdi'l-Efrâh'ta geçen rivayetlerin diğer hadis kitaplarında mevcut olup olmadığını, siyer ve tefsir kaynaklarında bu hususlarda ne gibi rivayetlerin bulunduğunu göz önünde bulundurarak yürümek istiyoruz. Rivayetleri sened açısından tenkide tabi tutarken Hadis Usûlü çerçevesinde hareket ederek ricâl ve cerh –ta'dil kitaplarından ravilerin sikâ ya da zayıf olma durumlarını tespit etmeyi amaçlıyoruz. Metin tenkidi yaparken de, konuların Kur'ân'a ve sahih olan hadislere uygun olup olmadığını sorgulayarak bir sonuca ulaşmayı hedefliyoruz. Öyleyse, bizim buradaki esas metodolojimiz hadis çalışmalarında uygulanan klasik yöntemlerdir. Ancak burada rivayetlerin değerlendirilmesinde semantik, sentaktik ve lenguistik tahlil yöntemlerinden de yararlanacağımızı belirmek istiyoruz. Bu tür bir yöntem ile araştırmamızı desteklemek istememiz ise son derece doğaldır. Çünkü rivayetlerin tarihsel süreç içerisinde yayılırken uğrayabileceği anlam kaymalarını ve değişiklikleri tesbit edebilmek ancak bu yolla mümkün olabilmektedir.

İbn Kayyım el-Cevziye'nin, Hâdi'l-Ervah ilâ Bilâdi'l-Efrâh'ı tezimizin temel kaynağını oluşturur. Cennetle ilgili tüm bölümleri içine alan bu eserde Kur'ân'ın sunduğu saf Cennet inancına gölge düşürmüş rivayetleri tesbitten sonra, projemizi Sosyal Bililimler Enstitüsü'ne sunduk.

İkinci aşamada bu rivayetlerin tahrici için temel hadis kaynaklarından faydalandık.

Üçüncü aşamada bu rivayetlerin isnadlarında yer alan ravileri, ez-Zehebî'nin Mîzânül-İ'tidâl, Mizzî'nin, Tehzibu'l–Kemâl, Ebû Hâtim'in el-Cerh ve Ta'dîl ve İbn Hacer'in Tehzîbu't-Tehzîb ve Lisânül-Mîzân adlı eserlerinden yararlanarak değerlendirmeye çalıştık. Bu esnada el-Aynî'nin Umde, İbn Hacer'in Fethül-Bârî ve en-Nevevî'nin Müslim Şerhlerinden de istifade ettik.

İncelediğimiz eserle ilgili el yazması şerhlere ulaşmak için Süleymaniye Kütüphanesine Sosyal Bilimler Enstitüsü Fonundan yararlanarak gittik. Burada yararlı çalışmalarımız oldu. Hâdil-Ervâh'ı, İbn Kayyım'in öğrencilerinden Ebû'l- Abbas Ömer b. Şih âbeddin Ahmed el-Ensârî "ed-Da'li ila er-Refi'-Mesai fi Sifati'l-Cenne ve Ehlih" adıyla özetlediği eserin İstanbul Süleymaniye Kütüphânesi'nde[1] 96 varaktan oluşan Arapça nüshasını görmüş bulunmaktayız. Kendi eserinde belirttiğine göre[2] Sıddîk Hasen Han'ın da "Müşiru Sâkinil-garam ile Dâri's-selâm" adlı bir Hülasası vardır.[3] Abdulkadir Ahmet Âta Hâdi'l-Ervâh'ı, "et-Târık ile'l-Cenne" adıyla ihtisar etmiştir.[4]

İbn Kayyım, eserinin "Miftahü'l-Cenne" adını verdiği 14.bölümünün sonunda "hayra ve şerre götüren yollar" konusunda bazı hususlara dikkat çekmiştir. On satır kadar olan bu kısmın Sad b. Âtik en-Necdî tarafından manzum hale getirildiği ve "Hidâyetü't-târik min mesâili âli âtik" adlı bir risaleler mecmuası içinde yer aldığı kaydedilmektedir.[5]

Eser, başta müellefin öğrencileri İbn Kesîr ve İbn Receb olmak üzere bu konuda kitab yazan birçok âlimi etkilemiştir. en-Nihâyesi'nde "Kitabü Sifati Ehlil Cenne" başlığı ile bir bölüme yer veren İbn Kesîr'in burada naklettiği rivayetler, Hâdi'l-Ervah'ta yer alanlarla büyük çapta benzerlik göstermektedir.[6] İbn Receb'in "et-Tahvîf mine'n-nâr ve't-ta'rif bi-hâli dâri'l-bevâr"[7] adlı eserinde de aynı hususlar göze çarpmaktadır. M. Reşid Rıza da, bu konulara temas ederken Hâdi'l-Ervah'a atıfta bulunmuştur.[8]

Hâdil-ervahın Türkiyede[9] ve Türkiye dışında çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları mevcuttur.[10] Eserin İ'lamü'l-Muvakkı'în ile birlikte yapılmış bir baskısı yanında, Mektebetü Nehdati Mısır ve Darül-Kalem tarafından yapılmış iki tahkiksiz baskısı daha bulunmaktadır. Mahmûd H. Rebî (1357/1938) Abdullah es-Sseyyid Subh el-Medenî, Abüllatîf Ali Muhammed el-Fevâir, Yûsuf Ali Büdeybî –Muhyiddin Müstü ve İsamüddin Sababatî eserin tahkikli neşirlerini gerçekleştirmişlerdir. Yusuf Ali

---

1 Süleymâniye Kütüphânesi, Şehid Ali Paşa no: 554.
2 Sıddık Hasan Han, et-Tâcü'l-Mükellel, s. 418.
3 Beyazıd Devlet Kütüphanesi, No:1521.
4 Damat İbrahim Paşa no:1232 Haydarabât -1212 Beyrut 1230.
5 Bekir b .Abdillah Ebû Zeyd, İbn Kayyim el-Cevziyye Hayâtuhu ve Asruhu, s.149.
6 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1966, 2/261-414.
7 İbn Receb, a.g.e.Beyrut 1407/1987.
8 M.Reşid Rıza, Tefsirul-Menar, 1/277.
9 TSMK III. Ahmed nr. 1521 ;Köprülü Ktp. Fazıl Ahmet paşa, nr. 717 ;Süleymaniye Ktp.. Fatih nr. 2605, 2606, Ayasofya, nr. 2159, Darulmesnevi , nr. İÜAY. nr. 1240.
10 Brockelman, Gal, II,129, Supp, II, 127; Bkz. Bekir b. Abdullah Ebu Zeyd, a.g.e. s. 149.

Büdeybî ve Muhyiddin Müstü tarafından yapılan neşir ciddi bir tahkik olarak dikkat çekmektedir.[1]

Ayrıca eserde bulunan hadislerle ilgili tahriç çalışması yanında bazı rivayetleri metin ve sened açısından tenkide tabi tuttuğu görülmektedir. Bu eserdeki tahriç çalışmaları konuyu araştırmamızda yardımcı oldu. İbn Kayyım el-Cevziye'nin, Hâdi'l-Ervâh ilâ Bilâdi'l-Efrâh'ı İsmail Hakkı Sezer tarafından "Cennet Hayatının Tasviri" adıyla Türkçe'ye terceme edilmiştir.(Uysal Kitabevi 1999 496 sayfa) Bu eserden önemli ölçüde faydalandık. Bunların dışında. Ali Osman Ateş'in, "Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın" ve diğer eserlerinden faydalanılmıştır. Mustafa Öztürk'ün "Kıssaların Dili", "Kur'ân'ı Kendi Tarihinde Okumak – Tefsirde Anakronizme Ret Yazıları" ve "Ku'rân Dili ve Retoriği" adlı esrlerinden faydalandık. Ayrıca Ömer Kara'nın, "Kur'an'da Metafizik Bir Alem: Cennet" kitabından yararlandık. Bütün bunlara ilaveten Türkiye Diyanet Vakfı'nın ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın yayınladığı İslâm Ansiklopedileri'nin çeşitli maddelerinden de istifade ettik. Çalışmamız esnasında görüştüğümüz bilim adamlarının konumuzla ilgili görüş ve değerlendirmelerinden de faydalandık.

1.4. Hâdi'l-Ervâh İlâ Bilâdi'l-Efrâh'ın Genel Bir Değerlendirilmesi

Münekkid ve muhakkık bir âlim olan İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (751/1350), Hâdi'l-Ervâh ilâ Bilâdi'l-Efrâh adlı eseri geleneksel Cennet anlayışının en ayrıntılı çizgilerini verir. Bu konudaki tüm ayrıntıları tartışır ve Sünnî çizgiyi diğerlerine karşı savunur. Sahih olarak kabul edilen klasik mecmuaları nazarı dikkate alarak Cennet'in tam bir terkibinin en sağlam malzemelerini ihtiyatla verir. Münekkid olan yazar, hadislerin sahih olmayanını "mevzu" ifadesiyle nitelendirir. Müellifin mutedil olması ve Cenneti bütün olarak işlemesi bakımından eser türünün en iyisidir. [2]

Eserin adı, mukaddimesinde ve bazı kaynaklarda[3] Hâdi'l-Ervâh ilâ Bilâdi'l-Efrâh, müellifin diğer bir kitabında yaptığı bir atıfta ise[4] Si-ıfatu'l-Cenne – Hâdi'l-Ervâh şeklinde kaydedilmektedir. Muhtemelen bu atıftan dolayı, eser bir kısım kaynaklarda Sıfatü'l-Cenne, Vasfü'l-Cenne, bazılarında da Hâdil-Ervâh İlâ Bilâdi'l Efrâh, Sifatü'l-Cenne (Vasfü'l-Cenne) olarak zikredilmektedir.[5] Bağdatlı İsmail Paşa ve ondan

1 Bkz. Bekir b. Abdullah Ebu Zeyd, a.g.e., s. 149.
2 Subhi Salih, *Ölümden Sonra Diriliş*, s. 225-226.
3 İbn Hacer, *ed-Dürerür'l-Kâmine* III, 402; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 623.
4 İbn Kayyim, *eş-Şevaku'l-Mürsele*, s. 24.
5 İbn Receb, *ez-Zeyl 'ala Tabakâti'l Hanâbile*, II, 450.

faydalandığı anlaşılan Ebû'l Hasan Ali en-Nedvî, bu ismin ilk kelimesini yanlış olarak "hâdi"şeklinde gösterir, İbn Kesîr ve Süyûtî ise Kayyım'in birçok eserini zikrettikleri halde Hâdi'l-Ervâh'tan söz etmezler.[1] Hâdi'l Ervâh Ebû Nuaym el-İsfehâni ile Ziyâeddin el-Makdisî'nin Sıfatu'l-Cenne adlı eserlerindenden sonra bu alanda yazılmış en kapsamlı kitabtır. Bir mukaddime ve yetmiş bölümden oluşan eserin son bölümünün son faslı hâtime şeklinde düzenlenmiştir. Bu eser 153'ü mükerrer olmak üzere toplam 654 hadis ihtiva etmektedir.

Müellif mukaddimede, pek çok insanın yaratılış gayesinden gafil olduğunu, bunların dünyanın geçici nimetlerine kapılarak aslî görevlerini unuttuklarını ölümle karşılaştıklarında şaşkınlık içine düşeceklerini, Âhiret hayatında ise Cennet nimetlerinden mahrum olmanın pişmanlığını duyacaklarını belirtmekte, insanları Âhiret hayatına hazırlayıp Allâh'ın rızasına sevketmek üzere bu eseri yazdığını söylemektedir. Bu arada, Hâdil-Ervâh İlâ Biladi'l-Efrâh (ruhları Saadet Ülkesine Özendirerek Yönlendiren) şeklindeki adlandırmanın eserin muhtevasına uygun düşeceği kanaatinde olduğunu belirtmektedir. Eserde konular belli bir sistematik gözetilmeden ele alınmış ve bölümlerin bir kısmı alt bölümlere de (fasıl) ayrılmıştır. Tamamı incelendiğinde eserde, Cennet'in halen mevcudiyeti, mahiyeti, kısımları ve tasviri gibi ontolojik yönleri yanında, görevlileri, sakinleri, orada yaşanacak olan hayat, Cennet nimetleri, Allâh'ın mü'minler tarafından görülmesi ve Cennet hayatının ebediyeti gibi konuların ele alındığı görülür.

Eserin ilk sekiz bölümünde Cennet'in halen mevcut olup olmadığı, Hz Âdem'in bir süre kalıp da daha sonra çıkarıldıkları Cennet'in dünya Cenneti mi yoksa ebediyet Cenneti mi olduğu hususu tartışılmakta, bu konuda öne sürülen delillerle bunlara yöneltilen eleştiriler sıralanmaktadır. Hz. Âdem'in iskan edildiği Cennet hakkında müellifin kendi zamanına kadar yapılmış tüm tartışma ve ayrıntılara yer verir. Kendisi de, Hz. Âdem'in yerleştirildiği Cennet'in ebediyet Cenneti olduğu yönündeki görüşe katılır. Bu arada müellif Cennet'in halen mevcut olduğu kanaatini taşıdığını söylemektedir. Bu konuda Kur'ân âyetleri yanında 24 de hadise yer verir. Eserin 9-12. bölümlerinde Cennet'in kapıları ve bunların özellikleri, 13. bölümünde Cennet'in halen nerede olduğu bulunduğu, 14. bölümünde anahtarları, 15. bölümünde Cennetliklere verilecek beraatlar, 16. bölümünde Cennet'e ulaştıracak yolun tek olduğu anlatılmaktadır. 17 ve 18. bölümünde Cennet'in dereceleri, 19 ve 20. bölümlerde

1 Çelebi, İlyas, "Hâdi'l-Ervâh" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XV, 10-11.

Cennet ehline ait nimetler sayılmaktadır ve onların Cenâb-ı Hak'tan talep edeceği bütün nimetlerin kendilerine verileceği ifade edilmektedir. 21-23. bölümlerde Cennet'in Dârü's-Selâm, Dârü'l-Huld, Firdevs, Adn, Me'vâ, ve Naîm gibi çeşitli isimleriyle bunların anlamlarıyla üzerinde duran müellif, daha sonra Cennet'in bir kısmı diğerinden üstün kılınan bölümlerini anlatmaktadır. Kitabın 24-33. bölümlerinde Cennet ehlinin durumu ile Cennet'in fiziki özellikleri tasvir edilmektedir. Hâdi'l-Ervâh'ın 34-37. bölümlerinde Cennet ehlinin bulunduğu bu mekânları daha önceden görmüş gibi tanıyacağı ifade edilmektetir. 38-51. bölümlerinde ise cennetliklerin tasviri, bunların Cennet'e nasıl girecekleri, Ehl-i Cennet'in dereceleri belirtilmektedir, Cennet'te okunacak ezan, orada bulunan bahçe, meyve, gölgelik, nehir ve kaynaklarla Cennet ehlinin yiyecek ve içecekleri, kullanacak yemek takımları, elbiseleri, ziynetleri, döşekleri ve koltukları tasvir edilmektedir. 52-64. bölümlerde hûri ve gılmânlarla, bunların özellikleri, ayrıca Cennet ehlinin günlük hayatı anlatılmaktadır. Müellif, rü'yetullah konusunun işlendiği 65. bölümü eserinin en önemli bölümü olarak takdim etmekte ve bunu 38 alt bölüme ayırmaktadır. İbn Kayyım, âhirette gerçekleşeceği Ehl-i Sünnet tarafından kabul edilen rü'yetullahı inkar eden ehl-i bidatın görüşlerini çeşitli yönden eleştirmektedir. 66. bölümü Allâh'ın Cennet ehline kitabı ve onları selamlamasına ayırmıştır. Müellif, eserinin 67. bölümünü Cennet ve nimetlerinin ebediyeti konusuna ayırmıştır. Burada Cehennem'in ebedi olup olmadığı tartışmalarına yer vermekte ve konuyla ilgili farklı görüşler sıralanmaktadır. Müellif bu tartışmalarda Cehennem'in ebedi olmadığı görüşünü kabul etmektedir. 68. bölümde Cennet'e en son girecekler anlatılmakta 69. bölümde Cennet ehlinin konuşacağı dil ve Cennet'in alt kÂdemelerinden üst kÂdemelere yükselmenin mümkün olabileceği gibi konulara yer verilmektedir. Son bölümnde müellif, Cennet nimetlerine kimlerin hak kazanacağı meselesine ve Cennet'e girmeye vesile olan davranışlara temas etmektedir.

İbn Kayyım ele aldığı konuları işlerken önce ilgili âyet ve hadisleri sıralamakta, daha sonra sahâbe ve tâbinin görüşlerine yer vermektedir. Müellif kütüb-i Sitte gibi muteber hadis kitabları yanında İbn Mürdeveyh Bezzâr, Ebû Ya'lâ el Mevsılî, İmam-ı Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in müsnedlerinden, Mücâhid b. Cebr, Süddî, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, İbn'ül münzir en-Nisaburi, Esbât b.Nasr ve İbn Ebî Hâtim'in tefsirlerinden, Taberânî'nin Şerhu's-Sünne'si İbn Ebi'd-Dünyâ'nın et-Tergîb ve't-Terhîbi, Beyhakî'nin el-Ba's ve'n-Nüşûr'u, Ebû Nuaym el isfahânî ve Ziyâuddîn el-Makdisî'nin Sifatü'l-Cenne'leri ile İbn Ebî Âsım 'ın Kitâbü's-Sünnesi'nden istifade

etmiştir.[1] İbn Kayyim'in özellikle Ebû Nuaym'ın Sifatü'l-Cenne'sinden geniş ölçüde faydalandığı ve konu başlıklarının büyük bir kısmını bu kitaptan iktibas ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim eserinin birçok yerinde Ebû Nuaym'ın adını zikrederek ondan alıntılar yapmaktadır.[2]

Müellifin bu eserinde, muteber hadis kitapları yanında zayıf kabul edilebilecek rivayetleri içeren kaynaklardan da faydalandığı anlaşılmaktadır. Kitabı neşredenlerden Büdeyvî, bu tür rivayetlerin daha çok Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin Sifatü'l-Cenne'sinden alınanlar arasında raslandığına dikkat çekmektedir.

Hâdil-Ervâh'ı, İbn Kayyım'in öğrencilerinden Ebû'l Abbâs Ömer b. Şihâbüddîn Ahmed el-Ensârî ed-Da'li ila Eş-refi'l-Mesâi fi Sıfati'l-Cenne ve ehlih adıyla özetlemiştir. Kendi eserinde belirttiğine göre Sıddık Hasen Han'ın da Müşîru Sâkini'l-Garâm ile Dâri's-Selâm adlı bir Hülasası vardır. Abdulkadir Ahmed Âta "Hâdil-Ervâh'ı et-Târık ile'l Cenne" adıyla ihtisar etmiştir.

İbn Kayyım eserinin, "Miftahül-Cenne"adını verdiği 14. bölümünün sonunda "hayra ve şerre götüren yollar" konusunda bazı hususlara dikkat çekmiştir. On satır kadar olan bu kısmın Sa'd b Âtik en-Necdî tarafından manzum hale getirildiği ve Hidâyetü't-Tarik Min Mesâili Âli Âtik adlı bir risaleler mecmuası içinde yer aldığı kaydedilmektedir. Eser, başta müellefin öğrencileri İbn Kesîr ve İbn Receb olmak üzere bu konuda kitab yazan birçok kişiyi etkilemiştir. en-Nihaye'sinde "Kitabü Sifati Ehli'l Cenne" başlığı ile bir bölüme yer veren İbn Kesîr'in burada naklettiği rivayetler, Hâdi'l-Ervâh'ta yer alanlarla büyük çapta benzerlik göstermektedir. İbn Receb'in et-Tahvîf Mine'n-Nâr ve't-Ta'rîf bi-Hâli Dâri'l-Bevâr adlı eserinde de aynı hususlar göze çarpmaktadır. M. Reşid Rızâ da, bu konulara temas ederken Hâdil-Ervâh'a atıfta bulunmuştur.[3]

Yûsuf Ali Büdeybî–Muhyiddîn Müstü (Beyrut 1411/1991) ve İsâmüddîn Sababatî (Kâhire 1992) eserin tahkikli neşirlerini gerçekleştirmişlerdir. Yûsuf Ali Büdeybî ve Muhyiddin Müstü tarafından yapılan neşir ciddi bir tahkik olarak dikkat çekmektedir. Ali Büdeybî ve Muhyiddin Müstü tarafından yapılan neşri, İsmail Hakkı Sezer "Cennetteki Hayat" adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir. Biz de bu eserden önemli ölçüde istifade ettik.

1Ebû Zeyd Bekr b. Abdillâh, a.g.e. s.132; Çelebi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XV, 11.
2 bkz.. İbn Kayyim, *Hâdi'l Ervâh*, s. 92, 99, 104, 121, 129, 133, 200, 360.
3 Çelebi, "Hâdi'l-Ervâh" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, , XV, 11.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN KAYYİM el-CEVZİYYE'NİN HAYATI ve İLMÎ ŞAHSİYETİ

2.1. Soyu ve Yetişmesi

Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyüb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö-750 /1350),. Babası Şamda'ki el-Cevziyye medresesinde Kayyim (memur) olduğu için kendisi İbn Kayyim el-Cevziyye diye meşhur oldu İslâmi bilimlerinin bir çok alanında eser vermiş Hanbeli bir âlim olarak tanındı.

7 Safer 691 (29 Ocak 1292) tarihinde Dımaşk'ta doğduğu sanılmaktadır. Babası Ebû Bekr Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin oğlu Ebû Muhammed Muhyiddîn Yûsuf tarafindan Dımaşk'ta yaptırılmış olan Cevziyye Medresesi ki Kasrü'l-İzam ve Garbiyye civarındaki Buzüriyye çarşısının sonuna düşmektedir. İbn Kesîr'in tanıklık ettiği bu medrese, o zamanki en iyi ve en çok tutulan bir medrese idi.[1] Ataları aslen Dımaşk'ın güneyinden Havran'a baglı bugün Ezra adıyla bilenen Zür'dan geldiği için Zürai (Zür'i) nisabesiyle anılmıştır. Kardeşi Abdurrahmân da ağabeyi kadar ünlü olmamakla birlikte İbn Kayyim el-Cevziyye diye tanınmaktadır. Literatürde İbnü'l-Kayyim el-Ceviziyye, Hanbelî mezhebinde İbn Kayyim ez-Ziyâiyye diye meşhur olan Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdullâh b.Muhammed es-Sâlihî el-Maksidî el-Atâr (v. .761 / 1360) ve Mısır 'da vakıflarla ilgilendigi ve vezirlik yaptıgı belirtilen Şâfiî âlimi İbn Kayyim el-Misrî ile (v. 710/1310) zaman zaman karıştırılmıştır. Aynı şekilde Hanbelî âlimi Ebû'l-Ferec İbnü'l Cezvi ile de karşılaşrılıdıgı da görülmektedir. Nitekim İbnü'l-Cevzî'nin Sıfatü's-Safve Ahbârü'n-Nisâ ve Def'u Şubheti't-Teşbih bi Eküffit't-Tenzih adli eserleri İbn Kayyîm el-Cezziye'ye ait gösterilmiş hatta son ikisi onun adıyla neşredilmiştir[2]

2.2. İbn Kayyim'in Hocaları

Ögrenim hayatına babasından (723/1323) aldığı derslerle başlayan İbn Kayyim, Mecdüdîn Ebû Bekr b. Muhammed et-Tünîsî ve Muhammed b. Ebû'l-Feth el-Ba'lebekkî'den Arap dili ve edebiyatı, Sultanın emri ile (705/1305) yılında akaid konusunda İbn Teyimiyye'yi sorgulayan ve onunla tartışan Şâfiî usülcu Safiyyüddîn el-

1 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIV, 234.
2 Bekr b. Abd,llâh Ebü Zeyd, a.g.e., s. 28-31.

Hindi'den (715/1315) kelâm ve ûsul dersleri aldı. Mecdüddîn İsmâil b. Muhammed el-Harrânî'den (v.729/1328) okuma imkanı buldu[1] Ayrıca Ebû'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b Abdurrahmân el –Mizzî, Zeynüddin İbnü'ş-Şirâzî, Ebû'l-Fidâ Sadrüddîn İbn Mektüm es-Süveydî, Ebû Bekr İbn Abdüddâim en-Nablûsî, Beddürddîn İbn Cemâa, Bahâüddîn ibn Âkir ve Ümmü Muhammed Fâtıma bint İbrâhim el-Betâihi gibi âlimlerin derslerine katıldı.[2]

2.3. Hocası İbn Teymiyye'nin Etkisi

İbn Kayyim el-Cevziyye ile hocası İbn Teymiyye ismi fıkıh ve akide hususunda birbirinden ayrılmazlar. Çünkü İbn Kayyim Mısır'a 712/1312 senesinde dönüşünden vefatına kadar İbn. Teymiyye'den ayrılmamış, hayatı boyunca tuttuğu yolu ve mezhebini ondan almış, hür araştırma ve inceleme metodunda ona uymuş ve ondan faydalı ve geniş bir ilim tahsil etmiştir. Birçok hocadan ders almış olsa da, İbn Kayyim'in üzerinde en çok etkisi bulunan kişi İbn Teymiyye olmuştur Hatta İbn Kayyim'in ilmî birikim ve şöhretini büyük ölçüde İbn Teyimyye'ye borçlu olduğu söylenir. Gerçekten örneğine zor rastlanır bir hoca-talebe ilişkisi sergilemişlerdir.

İbn Kayyim, her zaman hocası İbn Teymiyye ile birlikte anılmakta ve ona olan aşırı sevgi ve bağlılığı özellikle belirtilmektedir. Bu bağlılık hocasının eserlerini tehzib ve görüşlerini yayma konusundaki çabalarında ve yazdığı eserlerin büyük çoğunlukla hocasının görüşlerinin açıklanmasına hasredilmesinde açıkça görülmektedir.

İbn Kayyim'de, görüşlerinden hemen hemen hiç dışarı çıkmayacak hattâ bütün görüşlerinde onu destekleyecek derecede bir İbn Teymiyye sevgisi görülür. Bu nedenle bazı alimler, İbn Teymiyye'nin kitaplarını tertip ve düzene koymuş, hep onlarla ilgilenmiştir, demişlerdir.

Ancak İbn Kayyim'in fikrî uslûbü, fikirlerini dile getirme biçimi İbn Teymiyye'ninkinden farklıdır. İbn Teymiyye sınırları keskin bir mizaca sahip iken, İbn Kayyim'de yumuşak bir uslüp göze çarpar. Buna rağmen O, taklid ve bid'adlerle mücadelede ve selef-i sâlihînin mezhep ve yoluna dönmek gerektiği hususunda tamamen hocasını izlemiştir. Bu yüzden Şam kalesinde hocası İbn Teymiyye ile birlikte hapse girmiş, sıkıntı ve işkencelere maruz kalmıştır. Kamçıyla dövülerek bir deve

1 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIV, 239.
2"N. Rohodokinaks, "İbn Kayyim el-Cevziyye" *MEB. İslâm Ansiklopedisi*, V, 761.

üzerinde sokaklarda dolaştırılmıştır. Nihayet hocasının 728/1327'de vefatından sonra hapisten çıkarılmıştır.[1]

İbn Teymiyye'nin tercihlerinin Hanbeliî mezhebinde otorite sayılan Ebû'l Vefâ İbn Akîl ile Ebû'l Hattâb'ın ve bunların hocası olan Ebû Ya'lâ tercihlerine denk olduğunu söyleyen İbn Kayyim[2] onu Kâdı Ebû Ya'lâ ve Ebû Hattâb gibi ashâbu'l vucûh'tan saymakta hatta bu mertebeden daha üstün görmektedir[3] Hocası ile mezhep imamı Ahmetd b. Hanbel'in aynı görüşte olduğu bazı hususları, "iki Ahmed dedi ki" şeklinde ifade etmesi İbn Teymiyye'yi Ahmed b. Hanbel'e denk gördüğünü düşündürmektedir. Bu bağlılığa dikkat çeken İbn Hacer, İbn Kayyim'in hiçbir hususta hocasının görüşlerinin dışına çıkmayacak kadar ona bağlılık gösterdiğini ve esasen İbn Teymiyye'nin kitaplarını tezhip edenin ve ilmini yayanın da İbn Kayyim olduğunu belirtir.[4] Küçük bir iki meselede hocasına muhalefet etmiş olması mümkün görülse bile, İbn Hacer'in bu değerlendirmesi büyük ölçüde doğrudur. Çağdaş araştırmacılardan Bekr b. Abdillâh Eb Zeyd, İbn Kayyim'in İbn Teymiyye'nin görüşlerini benimseyip savunmasının yalnız bağlılık ve taassup kaynaklı olmadığını, bunun kanaat ve delile dayandığını ileri sürmekte ve İbn Kayyim'in Mizzî Şihâbüddîn el-Âbir ve Şerâfüddîn İbn Teymiyye gibi başka hocalardan faydalanmış olmasını, İbn Teymiyye nin eserlerinin bulunmadığı bazı konularda kitap yazmasını ve İbn Teymiyye'den farklı tercihleri bulunmasını bu idiasına delil olarak göstermektedir.[5]

İbn Kayyim üzerinde çalışma yapan diğer bazı araştırmacılar, onun İbn Teymiyye'ye muhalefetine dair örnekler vermişlerse de bu örneklerin bir kısmının gerçeği yansıtmadığı görülür. Meselâ Abdülazîm Şerafüddîn, İbn Kayyim'in derki "şeyh dedi ki" sözüyle İbn Teymiyye'yi kastettiğini düşünerek, çocuğun emmesiyle ilgili bir meselede ve câriyenin iddeti konusunda İbn Teyimiye'ye muhalif kaldığını ileri sürmüştür. Halbuki "Sâhiü'l-Muğnî dedi ki ve şeyh el-Muğnî de dedi ki" gibi kayıtlardan da anlaşılacağı üzere İbn Kayyim bu ifade ile İbn Kudâme'yi kastetmiştir [6]

1 İbn Receb, *ez-Zeyl 'ala Tabakâti'l-Hanâbile*, s. 447-452.
2 İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-Muvakkın'in*, IV, 117.
3 İbn Kayyim, *İgâşetü'I –Iehfân*, I, 290.
4 İbn Hacer, *ed-Dürerü'I-kâmine*, IV, 21-.22.
5 Bkz. Bekr b. Abdillâh Ebü Zeyd, a.g.e., s. 139, 156.
6 Bekr b. Abdillâh Ebü Zeyd, a.g.e., s. 91-93.

2.4. İbn Kayyim'in Öğrencileri

Cevziyye Medresesinde imamlık, (736/1336) yıllından sonra Necmüddîn İbn Hallikân'ın yaptırdığı camide hatiplik yapan İbn Kayyim, İbn Teyimiyye daha hayatta iken ders vermeye başladıysa da düzenli olarak (743/1342) yılında Sadriyye Medresesi'nde hocalığa başladı ve ölünceye kadar bu görevini sürdürdü. Bu sırada İbn Kayyim'den birçok faziletli âlim ilim almıştır. Öğrencileri arasında, kendisinden sonra Sadriyye Medresesi'inde ders okutan iki oğlu Cemâlüddîn Abdullâh ile Burhânüddîn İbrâhim'in yanı sıra Zeynüddîn İbn Receb (v.795/1392), Şemsüddîn Muhammed b. Abdülkâdir el-Cenne en-Nablûsî, Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr (v.774/1343) bulunmaktadır. Şemsüddîn İbn Abdhülhâdî, Zehebî, Takiyyüddîn es-Subkî, ve İbn Kudâme el-Makdisî (744/1372) gibi akranlarının da ondan faydalandığı kaydedilmektedir.[1]

2.5. İbn Kayyim'in Yaşadığı Dönem

İbn Kayyim'in yaşadığı dönem, Haçlı savaşları sonrası ve (722/1322) yılına kadar zayıflayarak da olsa süren Moğol saldırıları sebebiyle İslâm dünyasında oldukça karışık, çalkantılı ve hükümdarlar arası çekişmelerin yaşandığı bir devire rastlamaktadır. Böyle bir ortamda genel fikri serbestlik içerisinde oldukları siyasi işlere belli ölçüde karıştıkları bilenen âlimlerde gözlenen ortak özellik; kamu yararı düşüncesinin öncelikli mesele haline gelmesi ve maslahat ve siyâset-i şer'iyye konusunun sistematik bir biçimde ele alınmasıdır. Şam ve Mısır bu düşüncenin temsilcileri olan İzzüddîn İbn Abdüsselâm,. Şihâbüddîn el-Karâfi, Necmüddîn et-Tûfi daha sonra İbn Teymiyye ve İbn Kayyim bu yaklaşımı devam ettirmişlerdir. Gerek İbn Teymiyye gerekse İbn Kayyim'in adını pek anmasalar da devlet adamları ile ilişki acısından, İzzüddîn İbn Abdülselâm'ın çizgisini takip ettikleri söylenebilir.[2]

Yeni Hanbelilik veya Selefîlik diye adlandırılan akımın önde gelen ismi olması dolayısıyla İbn Teymiyye 'nin Memlük idarecilerinden gördüğü baskılar büyük oranda talebesi İbn Kayyim için de söz konusu olmuştur. Gerek İbn Teymiyye ile birlikte bulunması gerekse bazı görüşleri sebebiyle yöneticilerle arası pek iyi olmayan İbn Kayyim, biri İbrahîm Peygamberin kabrini ziyaret amacıyla yolculuk yapılmasına karşı çıkması yüzünden olmak üzere birkaç kez hapsedilmiştir.[3] İbn Kayyim, 726/1326

---

[1] Yavuz, Yusuf Şevki, "İbn Kayyim el-Cevziyye" maddesi, *Türkieye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XX, 109.

2 Yavuz, "İbn Kayyim el-Cevziyye" maddesi, *a.g.e.*, XX, 110.

3 Koca, Ferhat, *İslâm Hukuk Tarihinde Selefî Söylem*, Hanbeli Mezhebi, s. 271.

yılında İbn Teymiyye ile birlikte Dımaşk Kalesi'nde hapsedilmiştir. Muhtemelen İbn Teymiyye kadar tehlikeli görülmediği için hocasının ölümünden sonra serbest bırakılmıştır. Bazı görüşleri sebebiyle İbn Kayyim'in dönemin ileri gelen bazı âlimleri ile arasının açıldığı ve onlarla ilmi tartışmaları olduğu nakledilmektedir. Özellikle öğrencileri arasında gösterilen ve (739/1338)'de Dımaşk kadılığına getirilen Takıyyüddîn es-Subkî ile iki kişinin ortaya bir mal koyarak yarışmaların câiz olup olmadığı konusunda ve bir lafızla üç talâk ve öfkeli kişinin talâkı konusunda yankı uyandıran tartışmaları olmuştur. İbn Kayyim bu konudaki görüşlerini açıkladığı müstakil eserler kaleme alınmıştır.

İbn Kayyim'in kitap toplamaya meraklı olup zengin bir kütüphanesinin bulunduğu söylenmekte bu husus eserlerindeki atıflarda ve sıkça yaptığı iktibaslarda da görülmektedir. İbn Kayyim, Kudüs, Nablüs ve Kahire'ye, biri (731/1331) yılında olmak üzere birkaç defa da hac icin Mekke'ye seyahatte bulundu. 13 Receb 751 de (16 Eylül 1350) vefat etti ve Dımaşk'ta Bâbüssağîr Mezarlığında annesinin yanına defnedildi[1].

2.6. İbn Kayyim'in Etkileri

Son dönemlerde Muhammed b. Abdülvehâb, Şevkânî, M. Reşîd Rızâ, Muhammed Abduh, Mevdûdî ve Vâhidüddîn Han gibi âlimlerin İbn Kayyim'den etkilendikleri ve İbn Kayyim'in hocası İbn Teymiyye ile birlikte genellikle Vehhâbilik/Selefilik, Senüslik akımlarının ve İslâm dünyasindaki benzer ıslah hareketlerinin öncüsü olarak değerlendirildiği görülür. Çağımız İslâm dünyasında özellikle tasavvuf muhitlerinde ve gelenekçi temayüllerin güçlü olduğu çevrelerde, hocası ile birlikte İbn Kayyim'e ilmi tenkit ve müsamaha sınırlarını zorlayan ağır ithamlar yapılmasının esasen bu tür akımlara ve yenileşmeci hareketlere karşı duyulan tepki ve öfke ile yakın bağlantısı bulunmaktadır.

2.7. İbn Kayyim'e Eleştiriler

Çağdaş âlimlerin ve bilhassa Şâfiiler'in İbn Teymiyye'ye yönettikleri eleştirileri İbn Kayyim'i de hedef almıştır. Meselâ Takıyyüddin es subkî, İbn Kayyim'in el Kasidetü'n-Nüniyye'sindeki görüşlerine karşı yazdığı es Seyfü'ş-Şakil adlı eserinden başka İbn Teymiyye'i tenkit amacıyla başka risâleler de yazmıştır. Bunlar, er-Resâ'ilü's-Sübkiyye fi'r-red'ala İbn Teymiyye ve Tilmizîhi İbn Kayyim el-Cevziyye

1 İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine* , IV, 22-23.

adıyla basılmıştır. Hanbelî âlimlerinden Şemsüddîn İbn Abdulhâdi Subkî'ye reddiye olarak eş-Şarüli'l-Münekki fi'r-Re'ale's-Sübkî adlı bir risâle yazmıştır. Çağdaşı olan Zehebî ilmi yönünü takdir etmekle birlikte İbn Kayyim'in kendi görüşünü beğenen cüretkâr bir kimse olduğunu ifade etmektedir. İbn Kayyim, son dönemlerde Zâhid Kevseri'nin aşırı sayılabilecek eleştirilerine hedef olmuştur. Birçok eserinde hem İbn Teymiyye'yi hem İbn Kayyim'i tenkit eden Kevserî, İbn Kayyim'i bütün görüşlerinde kendi ilmi şahsiyetini oluşturmaksızın âdeta onun gölgesi ve kopyası olan bir kişi olarak değerlendirir. Kevserî'ye göre İbn Teymiyye ile İbn Kayyim bir kumaşın iki yüzü gibidir, önceki iç yüzü sonraki dış yüzüdür. İlki karalamış diğeri temize çekmiştir. Kevserî, İbn Teymiyye ve ve İbn Kayyim'in Talâk meselesindeki görüşleri ile ilgili olarak onların bu meselenin ehli olmadığını, i'tikadi ve ameli konularda fitne yarattıklarını ve Müslümanları böldüklerini ileri sürer. Hatta ona göre, son dönemlerde Müslümanların birliğini bozmada İbn Teymiyye'den daha zararlı birinin gelmediğini söylemek de mümkündür. Çağdaş yazarlardan Said Ramazan el-Bûtî de, İbn Kayyim'in ele aldığı konularda yeterince titiz ve dikkatli olamadığını, niyet ve kastın hükümlerde etkisi ve hiyel meselesinde çelişkili ifadelerinin bulunduğunu ileri sürmüştür.

2.8. İbn Kayyim'in Kitapları

İbn Kayyim'in te'lif ve tasnif dünyasında büyük bir payı vardır. Parlamış şöhreti her tarafa yayılmıştır. Onun eserleri "Tefsir el-Muavvizeteyn" isimli kitabının önsözünde sıralanmış olup eserlerin sayısı 132 kitaba ulaşır. Bu kitaplardan bazıları şunlardır.

1. Ahkâmu Ehli'z-Zimme
2. Ravzatü'l-Muhibbîn ve Nüzhetü'l-Müştakîn (Aşıklar kitabı)
3. Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvud
4. el-Bedai' fî Ulûmi'l-Kur'ân
5. Bedâiü'l-Fevâid
6. Bedaiü't-Tefsir : el-Beyân fî Mesayidi'ş-Şeytan
7. Cehmiyye'ye Reddiye
8. Celâü'l-Efhâm fi's-Salât ve's-Selâm alâ Hayri'l-En'âm
9. el-Cevabü'l-Kâfî li-Men Seele ani'd-Devâi'ş-Şâfi
10. ed-Da' ve'd-deva' ev
11. Def'ü'ş-Şer mine'l-Hased ve's-Sihr

12. Dua ve Yaşam
13. el-Emsâl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm
14. el-Esmaü'l-Hüsnâ
15. Ezkârü'l-Yevm ve'l-Leyle
16. Fetâvâ İmâmi'l-Müftin: Resûlü Rabbi'l-Alemîn
17. el-Fevâid
18. Fezâilü'z-Zikr ve'd-duâ
19. el-Furûsiyye
20. Hadi'l-Ervâh ila Bilâdi'l-Efrah
21. Hasâisu Yevmi'l-Cumu'a
22. Hidâyetü'l-Hayara fî Ecvibeti'l-Yehûd ve'n-Nasâra
23. Hikmetü'l-İbtila'
24. Hükmu Semâi'l-Gına: keşfü'l-Gıta
25. Hükmü'l-İslâmî fi'l-Ğına
26. İ'lamü'l-Muvakkiîn an Rabbi'l-âlemin
27. İctimaü'l-Cüyûşi'l-İslâmiyye ala Gazvi'l-Muattıle ve'l-Cehmiye
28. İddetü's-Sâbirin ve Zahiretü'ş-Şakirin
29. İgâsetü'l-Lehfan fî Mesaidi'ş-Şeytan
30. İrşadü'l-Kur'ân ve's-Sünne ila Tariki'l-Münazara ve Tashiha ve Beyânü'l-ileli'l-Müyessere
31. el-Kavâidü't-Tayyibât fi'l-Esmâ ve's-Sıfât
34. el-Kazâ ve'l-Kader
35. el-Kelâm ala Mes'eleti's-semâ
36. Kitâbün Fima İnferede bihi'l-İmâm Ahmed ani'ş-Şâfiî
37. Kitâbü't-Tevbe
38. Kul'inzurû
39. Medâricü's-Sâlikin
40. Medârikü'l-Halâik
41. Mekâidü'ş-Şeyâtîn fi'l-Vesve ve Zemmü'l-Müvesvesîn
42. el-Menârü'l-Münîf fi's-Sahîh ve'd-Daîf
43. Mevâridü'l-Emân : el-Müntekâ min İğâseti'l-ehfân fî Mesayidi'ş-Şeytan
44. Miftahu Dâri's-Saâde ve Mehşuri Velâyeti'l-İlm ve'l-İrade
45. Muhabbetullâh: Azze ve Celle
46. Muhtasaru Süneni Ebî Dâvud

47. Muhtasarü's-Savâiki'l-Mürsele ale'l-Cehmiyye ve'l-Muatta
48. el-Muvâzene Beyne Zevki's-Semâ ve Zevkü's-Salâ ve'l-Kur'ân
49. Keyfe Yeteveddau'l-Müslimu ve Yüsalli
50. Risale-i Tebûkiyye
51. er-Rûh
52. Iddetü's-Sâbirîn ve Zâhiretü'ş-Şakirîn
53. es-Salâ ve Hukmu tarikûhâ
54. Siretu Hayri'l-İbâd
55. Şerhü'l-Kasideti'n-Nûniyye
56. Şerhü'ş-Şurûti'l-Umeriyye
57. Şifaü'l-Alil fî Mesâili'l-Kazâ ve'l-Kader ve'l-Hikme ve't-Ta'lîl
58. Takrîbu Tariki'l-Hicreteyn ve Babü's-Saadeteyn
59. et-Tefsirü'l-Kayyim
60. Tefsirü'l-Muavezeteyn
61. Tehzibu Medarici's-Sâlikîn
62. et-Tıbbü'n-Nebevî
63. Tıbbü'l-Kulûb
64. et-Tibyân fî Aksâmi'l-Kur'ân
65. Tuhfetü'l-Mevrûd bi-Ahkâmi'l-Mevlûd
66. Tuhfetü'l-Mes'ul fî Şerhi Muhtasari Müntehe's-Sul
67. et-Turukü'l-Hükmiyye fi's-Siyaseti'ş-Şer'iyye
68. el-Vabilü's-Sayyib mine'l-Kelimi't-Tayyib
69. el-Vesvasü'l-Hannâs
70. Zadü'l-Mead fî Hedyi Hayri'l-ibâd
71. Zadü'l-Muhâcir: er-Risâletü't-Tebûkiyye
72. Zemmü'l-Hased ve Ehlihi min Bedâii'l-Fevâid [1]

2.9. Cennet Kavramı

2.9.1. Cennet Kavramının Etimolojisi

Cennet kavramı, insanın varlığı ile beraber var olan bir terimdir. Bütün ilahî ve beşeri dinlerde, o din mensuplarının ölümden veya Kıyamet'ten sonra ebedi mutluluk

1 İbn Receb, *Zeyl Tabakât el-Hanâbile*, 8Tahkik: Ebu Hafs Seyyid b. İbrahim), II, 450; İbn Kayyim, Tefsir el-Muavvizeteyn önsözünde.

içinde yaşayacaklarına inandıkları bu yerin, değişik isim ve terimlerle ifade edildiği görülmektedir.

İslâmî literatürde özellikle de Kur'ân'da öldükten sonra ebedî mutluluk hayatını ifade eden terim Cennettir. Bu terimin kaynağı hakkında iki görüş mevcuttur.

A) Cennet, "setr, örtmek ve gizlemek" manasını ifade eden "cenne, yecünnü, cennen, cinnen" fiilinin mastar binâi merresidir.[1]

B) "Cenne" fiilinin ismidir. Bunun cemisi de "cinân" olarak gelmektedir.[2] Cennet kelimesinin de, kendisinden türediği "Cenne" anlamı bulunmasından ötürü, bu filin tüm türevlerinde ayrı şeylere isim olmalarına rağmen bu kök manayı görmek mümkündür.[3] Bu tezin doğruluğunun anlaşılması için örnek kabilinden birkaç müştak kelimeyi zikretmek yerinde olacaktır. "Cin": Herkese görünmeyen gizli yaratık. "Cinnet"; Aklın örtülmesi, "Cen"; görülen eşyanın bakıştan gizlenmesi, "Cenin"; ana rahimde saklı bulunan çocuk, "micenne" ve "cünne" insanın düşmanından korunmak için arkasına gizlendiği nesne. Dikkat edilirse her ne kadar başka başka nesnelere isim oluyorsa da, türediği aslın kök manasından tamamen kopmamakta, bu manayı herhalükarda kendisinde taşımaktadır. İşte tıpkı bu kelimler gibi, "Cennet" kelimesi de, kendi fiilindeki "saklı olmak" "örtmek" kök manasını barındırarak, "dünyada iken eşsiz nimetleri insanlardan gizleyen bir yer", veya "sık dal ve yapraklarıyla bir örtü gibi zeminini ören mekan" manalarını kendinde bulundurmaktadır.[4]

Cehennem kelimesinin aksine hem müfred (Cennet), hemde tensiye (Cennetan) olarak kullanılan Cennet kelimesi, iki şekilde kullanılmaktadır:

1) Çokluğu ifade eden "cemi teksir" vezninde "cinan" olarak kullanılmasıdır.[5] Bu şekilde kullanım, bir taraftan Cennetin, çeşitlerini diğer taraftan da bu Cennetlerin – amel sahiplerinin derecelerine göre ayarlanmış –makam ve mertebelerini içine alan kompleks yapıyı anlatır.

1 Mastar binâi merre "fa'leten"vezninde bir mastar tipi olup "işin bir defa vuku bulduğunu "ifade eder. Buna göre Cennet kelimesi "bir kere örtmek manasına" gelir. İbn Mansur a.g.e, XIII, 100.
2 İbn Manzûr, a.g.e., XII, 100.
3 Elmalılı, a,g,e, I, 240-241.
4 İbn Manzûr , a.g.e., XIII, 94; geniş bilgi için bkz. Lisanul –Arab'dan "Cenne" maddesi, XIII, 100.
5 Alusi, a.g.e., I, 201-202.

2) Azlığı ifade eden "cemi müennes-i "sâlim" vezninde "cennât" şeklinde kullanılmasıdır. Cennetlerin belli bir sayıda dondurulduğunu ifade etmesi açısından "cennât" cemisinin kullanıldığını görmekteyiz.[1]

Kur'ân sadece "cennât"şeklinde çoğul olarak kullanılırken, hadislerde hem Cennet hem de "cinân" şeklindeki kullanımlara rastlamak mümkündür.

2.9.2.Cennetin Sözlük Anlamı

Cennet terimi, lügavî olarak çeşitli şekillerde manalandırılmıştır. Lügavî tarifinde, dilcilerin ve müfessirlerin farklı yaklaşımları neticesinde birçok tanım ortaya çıkmıştır. Bunlardan başlıcalarını şöyle verebiliriz:

1) Cennet mücerred olarak, "bağ, bahçe ve bostan "demektir.

2) Gölgeli ve sık ağaçları barındıran bağ bahçe gibi mekanlardır.

3) Sadece hurma ağaçlarının bulunduğu bahçeye verilen isimdir.

4) Hurma ve ağaçları ihtiva eden yerlerdir.

5) Hurma ve üzüm ağaçlarının bulunduğu mekandır. Ebû Alî ,"et-Tezkire" adlı eserinde bu hususa işaret ederek: "Arabın kelamında Cennet, ancak hurma ve üzüm ağaçlarının bulunduğu yerdir. Bu iki meyvenin dışındaki ağaçların var olduğu mekan ise Cennet değil bahçedir."

6) Dal ve yapraklarının sıklığı sebebiyle tıpkı bir örtü gibi zemini örterek gölgeleyen meyveli ve meyvesiz tüm ağaçlara Cennet denilmektedir.[2]

Nitekim Taberî'nin; "Allâh-u Teâlâ, Cennet ifadesi ile mekanı değil; aslında Cennet'in içindeki ağaçları, meyveleri, ekili-dikili şeykeri kastetmiştir" şeklindeki beyanı da bu görüşü teyid etmektedir.[3] Cennet kelimesi, lugavî olarak Kuranda 25 yerde kullanılmaktadır.[4] Bu âyetlerin üçünde "cennatün min enabin/üzüm bahçeleri"; dördünde "cennatin min nahilin ve e'nabin/üzüm ve hurma bahçeleri" şeklinde diğerlerinde mutlak olarak "Cennet/cennât"şeklinde geçmektedir.[5] Cennet terimi hakkında verdiğimiz bu lugavî bilgiler ile Kur'ân'daki kullanımlarının irtibatını sağlayıp Cennet lafzının sözlük manasını daha kesin hatlarla netleştirmek istiyoruz.

---

1 Elmalılı, a,g,e, I, 240-241.
2 İbn Manzûr, a.g.e., a.y., Ragıb, a.g.e., s.138; Râzî, a.g.e., I, 140; Zamahşerî, a.g.e., I, 256; Beydâvî, a.g.e., I, 37; Alûsi, a.g.e., I, 202.
3 Taberi a.g.e., I, 176.
4 Bakara 2/265; Enâm 6/99,141; İsra 17/91; Kehf 18/32, 33, 35, 39, 40.
5 Abdulbaki, a.g.e., s. 180-182.

"Luğavî manada Cennet, sadece hurma ağacının veya hurma ve üzüm ağaçlarının bulunduğu mekandır" şeklindeki iki görüş, tutarlı görünmemektedir. Şayet mutlak olarak "Cennet" kelimesi, hurma veya hurma-üzüm bahçesini ifade ediyorsa; Kur'ân'da ne diye bu lafızdan sonra açıklama mahiyetinde "üzüm ve hurma" kelimeleri zikredilsin? Ayrıca "Cennetin sadece içindeki ağaçlara hasrı" ise uzak bir ihtimal olarak görülmektedir. Çünkü Araplar arasında yaygın görüş, Cennetin bir mekan olmasıdır. Zaten yukarıda verdiğimiz bütün görüşlerin müşterek olduğu nokta "mekan olmak"tır. Cennet için en vecîz güzel lugavî mânânın "içinde çeşitli ağaçları barındıran bahçe" olduğunu söyleyebiliriz.[1]

2.9.3. Cennetin Terim Anlamı

Cennet kelimesi, terim olarak iki manayı taşımaktadır. Asıl ve yaygın olan birinci anlam, mü'minlerin Kıyâmet sonrası mükafat olarak girecekleri Cennet-i Huld'u; diğeri ise Âdem ile Havva'nın konulduğu "Âdem Cenneti"ni ifade etmektedir.

Istılahî mânâda kısaca "Âhiret Cennet"ini ifade eden Cennet'in, kompleks bir yapıyı arzetmesi ve muhtevasının geniş olması sebebiyle yapılan tariflerde çeşitli yönleri dikkate alınmıştır. Biz bu tariflerden seçtiğimiz birkaç tanesini vereceğiz. Cennet;

A) İçinde bir takım Cennetleri ve bizim için gayb sınıfına giren nimetleri bulunduran sevab yeridir.[2]

B) Âhirette nimet diyarına verilen isimdir.[3]

C) İçine girilmeden görülemeyen, gizli ve çok değerli bağ ve bahçelerin tümünü kapsayan ahiret vatanına, sevab evine denir.[4]

D) Mü'min ve müttakiler için hazırlanmış olan ferah ve huzur yerinin adıdır.[5]

E) Hiçbir gözün görmediği hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir kalbin hissetmediği sayısız nimetlerin bulunduğu mekandır.[6]

Kaynaklardan aldığımız bu tarifleri bir araya getirip, ayetlerden ve hadislerden de faydalanarak Cennet için şöyle genel bir tanım yapabiliriz: "Cennet; kendisi içindeki

---

[1] Kara, Ömer, *Cennette Metafizik Bir Âlem Cennet*, s. 60.
2 Râzî, a.g.e., I, 140; Zamahşerİ, a.g.e., I, 256; Beydavî, a.g.e., I, 37.
3 İbn Manzûr, a.g.e., XIII, 100.
4 Elmalılı, a.g.e., I, 240, 241.
5 Alûsî, a.g.e., I, 202.
6 Bkz:. Buhârî, Bedül halk 8; Tefsîru Sûre 32; Tevhîd 35; Müslim, Îmân 84; Cennet 2-5; Tirmizî, Tefsir 32/2; 56/1; İbn Mâce, Zühd 39; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 313, 370, 407, 416, 438, 462, 495, 506, V, 334; Dârimi, Rıkâk, 98, 105.

nimetleri idrakimiz dışında kalan; Firdevs, Adn, Me'vâ, Na'îm gibi çeşitleri olan bu cennetlerin içlerindeki derece ve bölümleriyle kompleks bir yapı arzeden, Allâhu Teâlâ'nın mü'min/müttaki kulları için hazırladığı, içinde insanın herşeye ulaşacağı[1]; hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir kalbin hatırına getiremediği ferah-huzur yerine, kurtuluş evine, Âhiret yurduna verilen isimdir."

Hadislerde de terim manası ağırlıktadır. Cennet müfred olarak zikredildiğinde bir bütün olarak Cennet kasdedilmekte, tensiye ve cemi olarak zikredildiğinde ise Cennet'in çeşitleri (dört cennet) veya bölümleri anlatılmaktadır.[2]

Ebedi saadet ve sayısız nimetin bir ifadesi olan bu mekanın "Cennet" diye isimlendirilmesi hususunda alimler, çeşitli sebebler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan 3 tanesini kaydetmek istiyoruz:

1) Allâhu Teâlâ'nın; Felâ tâ'lemu nefsun mâ uhfiye lehum min kurreti a'yünin/Yaptıklarına karşı olarak onlar için ne gözler aydınlatıcı nimetlerin saklandığını kimse bilemez[3] ayetinde ifadesini bulduğu gibi Cennet'in bu ismi almasının sebebi, dünyada iken insanoğlu için hazırlanan eşsiz ve sayısız nimetlerini gizli tutmasıdır.[4]

2) "Ve üti bihî müteşâbihan" Cennet'teki bu rızkı onlara o dediklerine benzer verilmiştir[5] âyetinden yola çıkarak o "refah yurdunun" "Cennet"diye isimlendirilmesi, o mekanın genel görünümüyle, dünya bahçelerine, meyvelerinin de dünya meyvelerine benzemesine bağlanmıştır.[6]

3) Dallarının ve yaparklarının sık olmasından dolayı çok gölge yapıp zeminini örten bir örtü olarak değendirilmesi de, Cennet'in bu ismi almasına sebeb olarak gösterilmiştir.[7]

2.10. İlkel ve Semâvî Dinlerde Cennet İnancı

İlkel kabilelerde genellikle ölümden sonra mutlu veya mutsuz bir hayat fikri mevcuttur. Mutlu bir hayatın yani Cennet'in, daha çok dünyada veya gökte bir yerde gerçekleşeceğine inanılır. Mutsuz hayatın yani Cehennem'in ise, yeraltında

1 Nahl 16/31; Furkan 25/16; Zümer ,39/34; Şura 42/22; Kaf,50/35.
2 İbn Kayyim, *Cennetin İsimleri, Dereceleri*, s.134.
3 Secde 32/17.
4 Elmalılı, a.g.e., I, 240;241.
5 Bakara, 2/25.
6 Elmalılı, a.g.e., I, 240;241.
7 Bkz. Kara, a.g.e. s. 62

gerçekleşeceği inancı hâkimdir. Ölümden sonra gerçekleşecek olan hayat, hep maddi unsurlarla tasvir edilir.

Bütün dinî inanışlara göre Cennet; müminlerin ölümünden veya Kıyâmet'in kopmasından sonra sonsuz mutluluk içinde yaşayacakları yerdir.[1]

2.10.1. Eski Türkler'de Cennet İnancı

Eski Türklerde, can ve ruh kavramları "tin" sözcüğü ile ifade edilmektedir Ölüm, ruhun bedeni kesin olarak terk etmesi demektir. Eski Türk inancına göre, yeraltı dünyasının hâkimi olan "Erlik"in, ölüm meleği olan "Aldaçı"yı yeryüzüne gönderip, yasayanların ruhunu yakalatarak insanların yaşamlarına son verdiği belirtilmektedir. Eski Türk inanışında, ruhun ölümsüzlüğüne inanılmakta ve ruhun insan bedenine girmeden önce gökte bir kuş olarak bulunduğu belirtilmektedir. Bu nedenle ölen insanın ruhunun, ağzından çıkıp göğe doğru yükselerek, Tanrı'nın yanına vardığına inanılır[2].

Eski Türklerde ölümden sonra bir hayatın var olduğuna inanıldığı belirtilmiş, insanın bu dünyaya, tayin edilen süresinin dolduğunda ölmek üzere doğduğu zikredilmiştir. Türkler arasında yalnız Tanrı'nın ölümsüz olduğu inancının bulunduğu vurgulanmış, insanın bu dünyada yaptığı iyilik ve yararlı islerin Ahiret'te Cennet'le ödüllendirileceği, kötülüklerin de Cehennem'le cezalandırılacağı ifade edilmiştir. Bu inancın, ilk başlarda Türklerde olmadığı, onlara bu inancın Sâmî dinleri veya diğer dinler yoluyla geçtiği belirtilmektedir. Eski Türklerde Cennet, "uçmak" kelimesiyle ifade edilmiştir. Cennet'in gökyüzünün yüksekçe bir katında aydınlık bir yer olduğuna ve iyi ruhların burada ikamet ettiklerine inanıldığı kaydeilmektedir. Altay Türklerinin, öldüklerinde Âhiret'te bir hayatın varlığına, bu hayatın dünya hayatına benzediğine ve Cennet'te bu dünyada olduğu gibi sürülere sahip olacaklarına ve bu dünyadaki gibi yiyip içeceklerine inandıkları zikredilmiştir[3].

2.10.2. İslâm Öncesi Araplarda Cennet İnancı

Kur'ân insanlığa gelmiş ilahi bir mesajdır. Bu mesajın kendini insanlığa kabul ettirmesi ve insanlarca anlasılıp kavranabilmesi için, onun geldigi toplum fertlerinin aralarında kullandıkları antlaşma vasıtası olan sembolleri kullanması kaçınılmazdır.

1İbn Manzûr, *Lisânu'l –Arab*, XIII, 100; Ebû Hayyan, *el Bahru'l-Muhît*, I, 109; Râğıb el-İsfahâni, *el-Müfradat fi Ğarâibul Kur'an*, s. 138.

2 Günay-Güngör, *Türk Din Tarihi*, s. 35. Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s.50.

3 Bkz. Ergün-Cemal, *Kur'an'ın Cennet Cehennem Anlayışının Diğer Dinler Karşılaştırılması*, s.17

Getirdiği mesajların içeriği de genellikle o topluma yabancı değildir. Ölüm ötesi hayatın varlığı ve orada ödüllendirme ve cezanın bulunması anlayışı da o toplum tarafından bilinmeyen bir olgu olmasa gerektir. Kur'ân'ın nazil olduğu ilk dönemlerde onu inkâr eden müşriklerin en fazla direndikleri ve kabullenmek bir yana, anlamak istemedikleri konuların basında Kıyâmet, öldükten sonra dirilmek, Âhiret hayatı ve o hayatın safhaları olduğu ifade edilmektedir. Kur'ân'ın ifadesine göre müşrikler, ahiret ve onun safhaları ile ilgili konulara olan itirazlarını alaycı bir üslupla su sekilde dile getirirler: "Bu dünya hayatımızdan başka bir şey yoktur; ölürüz ve yasarız. Bizi öldüren yalnız zamandır derler."[1]

"Dedi ki, şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?"

"Hayat, bu dünya hayatımızdan ibarettir. (Kimimiz) ölürüz, (kimimiz) yasarız; bir daha asla diriltilecek de değiliz[2]

"İlk ölümümüzden başka bir şey yoktur. Biz ayağa kaldırılıp diriltilecek değiliz. Doğru söylüyorsanız babalarımızı getirin."[3]

Müşrikler bu ifadeleri kullandıktan sonra "doğru söylüyorsanız babalarımızı getirin" diyerek meydan okuyorlar. Meydan okumakla da kalmayıp daha da ileri giderek ilahi mesajlar karşısında alaycı bir tutum takınarak "Evvelkilerin masalları"[4] diyorlar.

Mekke müşriklerinin Âhireti inkâr etmelerinin pek çok nedeni olabilir. Onların bu uzlaşmaz tavırlarının temel nedenini; "kabirden sonra hiçbir şey olmaz düşüncesinden doğan bir nihilizm" olarak değerlendirmek suretiyle şu yorumu yapılmaktadır: "Bu nihilizm, Mekkeliler arasında bütün gayretiyle bu dünyada refah içinde yaşama arzusu seklinde kendini göstermişti. Kısacası onlar, zeki, kabiliyetli tüccar ve dünya arzusuyla dolu is adamları idiler. Gelecek hayata, Âhirete ait hiçbir şey öğrenmek istemiyorlardı. Çünkü onlara göre böyle bir sey olamazdı. Mekkelilerin Kur'ân'ın tekrar dirilme fikrine karsı olan bu olumsuz davranışları, ancak bu iş adamı olma zihniyetiyle izah edilebilir. Bu zihniyet onlarda, Kur'ân'ın deyimiyle "istiğna" (başına buyruk olma) halini doğurmustu."

Cahiliye dönemi müşriklerinin, ölüm ötesi hayat hakkındaki itirazlarını belirten ifadelerine ve karşı çıkış nedenlerine işaret ettikten sonra, onların şiirlerinde, ölüm ötesi hayat için kullandıkları örnekleri yorumlamaya çalışmak istiyoruz. Cahiliye toplumunun

1 el-Câsiye, 45/24.
2 Yâsin, 36/78.
3 ed-Duhân, 44/34-35.
4 el- Furkân 25/5

entelektüel kesimini oluşturan şairlerin bir kısmının şiirlerinde geçen öte dünyaya ait bu fikirleri, onların zihinsel yapılarının bir mahsulü mü yoksa inançlarının bir gereği mi olduğu hususu, açık değildir. Şiirlerde geçen bu fikirlerin bütün bir toplum tarafından paylaşılıp paylaşılmadığı da net bir şekilde ortaya konmuş değildir.[1]

2.10.4. Yahudilik'te Cennet İnancı

Yahudilikte öldükten sonra Şeol'e (ölüler diyarı) gitme yerine yeniden dirilme ağırlık kazanınca iyilerin ebedî olarak kalacağı yerin Eden bahçesi veya bazılarının Pardes dedikleri yine "bahçe" anlamına gelen özel yer olacağına inanıldı. Kötüler Cehennem'e, iyilerse Cennet'e gidecekler, yeniden dirilince yine orada kalacaklardır. Böylece Cennet (Gan Eden/Pardes) üç şeyi ifade etmek üzere kullanıldı. 1. Tekvîn'in 2-3 bablarında geçen Eden bahçesi, 2. Dirilmeden önce iyi ölülerin kaldıkları yer, 2. İyilerin devamlı kalacakları yer. Bu husus, birden fazla Cennet'in bulunduğunu değil tarihi gelişim içinde Cennet telakkisinin kazandığı üç merhaleyi ifade eder. Bu üç merhaleden son ikisinin coğrafî yeri konusunda ortak bir inanç yoktur. Bazılarına göre bu yer dünyada, bazılarına ise göktedir.[2]

Tekvîn'in 2 ve 3. bablarında Eden bahçesi hakkında şu bilgiler verilmektedir: Rab Allâh Âdem'i yarattı ve şarka doğru Aden'de (Eden) yaptığı bahçeye koydu. Diğer ağaçların arasında bahçenin ortasında hayat ağacını ve iyilikle kötülüğü bilme ağacını yerden bitirdi. Bahçeyi sulamak için Aden'den bir ırmak çıktı, dört kola ayrıldı: Pişon, Gihon, Dicle ve Fırat. Âdem ve Havvâ kendilerine yasaklanan âğacın meyvesini, yedikleri, dolayısıyla Tanrı'nın emrine uymadıkları için Aden bahçesinden çıkarıldılar.[3]

Bu anlatımı genişleten bazı bilgiler de Hezekiel'de[4] bulunmaktadır ki, bu kitaptaki mecazi bilgiler sonraki Yahudilik ve Hristiyanlık'ta etkili olmuştur. Hezekiel'in anlattıkları Katolikler'in apokrif, Proestanlar'ın pseudepigrafik gördükleri Enoh kitabındaki ilâhi Cennet tasvirine benzer. Bu tasvire göre Cennet yeryüzünün ortasında büyük bir dağdır, eteklerinden ırmaklar akar, orada bilgi ve hayat kaynağı sayılan bir hurma ağacı bulunur. Hezekiel'deki Cennet de bir dağın üzerinde yer alan bahçedir, fakat oradaki bilgi ve hayat ağacı artık hurma değil sedir ağacıdır. Bu ağaç,

1 Paçacı, Mehmet. *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı*, s. 32; Bkz. Ergün, Cemal; *Kur'an'ın Cennet ve Cehennem Anlayışının Diğer Dinlerle Karşılaştırılması*, s. 18.
2 Şibay, Halim Sabit, "Cennet" md., MEBİA, İstanbul,1978, III, 102.
3 Şahin, M. Süreyya 1993. "Cennet" mad. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VII, 374-376.
4 Tevrat, Hezekiel, 28/11-16; 31/8.

ölen iyi kimselerin kalacağı Cennet için özel bir öneme kavuşmuştur. Hem Bâbiller hem de İbrânîler için Cennet, önceden var olan kaybedilmiş bir yerdir. [1]

Sonraki Yahudî düşüncesinde Cennet ve Cehennem (Gehinnom) ölümden sonra iyiler için mükâfat, kötüler için ceza yeri haline gelmiştir. Cennet ve Cehennem'den bahseden en eski Yahudî kaynağı, muhtemelen I. yüzyılın sonlarında Johanan ben Zakkai'nin şu sözleridir: "Önümde iki yol var: Biri Cennet, öteki cehennem'e götürüyor" Yahudî kutsal kitabında Şeol bütün ölülerin kalacağı, ceza ve mükâfatîn olmadığı bir yer iken apokaliptik literatürde burası bir ceza yeri haline getirilmiş, iyilerin de Şeol'ün iyilere ayrılmış kısmında kalacakları veya Tanrı katına çıkacakları belirtilmiştir. Daha sonra ise iyilerin Cennet'e gidecekleri inancı benimsenmiştir. Ancak Yahudi düşüncesinde gelecek hayatla ilgili telakkiler uzun süre bir sisteme kavuşturulmadığı için Rabbilerin eserlerinde, dünyanın sonuna doğru gerçekleşecek olan "Mesîhî dönem" ile "gelecek dünya" bazen birbirinden ayrılmış bazen de karıştırılmıştır. Bu sebeple iyilerin Cennete, kötülerin cehenneme girmeleri, bazılarına göre Yeniden Diriliş ve son muhakemenin ardından, bazılarına göre ise hemen ölüm sonrasında olacaktır. Milâttan önce II. yüzyılda Mesîhi ümitlerle Yahudiler arasında iyilerin kalacağı yerin yeryüzünde olacağı fikri yayıldı. İşaya kitabı yazarı, ölen İsrâillilerin bu krallığa katılmak için Şeol'den dirileceklerini yazmıştı. Yeryüzündeki bu Mesîhi krallığın baş şehri Kudüs (Sion dağı) olacak, iyiler bu yeryüzü Cennetin'de ebediyen yaşayacaklardır. Apokaliptik literatür de Cennet'in üçüncü semada olduğu da nakledilmektedir.[2] Rabbiler sonraki Yahudilik'te görülen Mesîhî krallıktaki iyi kimselerin kalacakları bu yeri, dünyevî Eden bahçesini ve kutsal şehir Kudüs'le ilgili elemanları alıp birleştirmiştir. İslâmî gelenekteki Cennet tasvirini de göz önünde bulundurarak semavî bir Cennet düşünmeye başlamışlardır.

Rabbilerin yazdıklarında Cennet'le ilgili bilgi ve yorumlar oldukça çoktur. Rabbilere göre Cennet ve Cehennem dünya yaratılmadan önce de vardı. Cennet Tanrı'nın sağında, Cehennem solundadır. Cehennem sadece ceza için değildir, onun A'raf görevi devardır. Bet Shammai'ye göre, günahı ve sevabı denk gelenler Cehennem ateşiyle temizlenecek, sonra Cennete gireceklerdir. Kötüler on iki ay Cehennem'de azap görüp yok olacaklar (bir görüşe göre Cennet'e girecekler), Yahudilere muhalefet edenler ise sürekli azap göreceklerdir. Buna karşılık çok azılı günahkâr küçük bir grup

1 Tevrat, Hezekiel, 24-28.
2 Cilacı, Osman. *İlahi Dinlerde Cennet İnancı*, s. 76.

dışındaki İsrâilliler cehennemden kurtulacak, Cennete gireceklerdir. Hz. İbrâhim cehennem'in girişinde duracak ve sünnetli olan zürriyetini ateşten kurtaracaktır (bazı Filistinli Rabbiler Cehennem diye bir yer olmadığını da ileri sürmüşlerdir). Rabbilerin Kutsal Kitabı yorumladıkları Midraş'ta (meselâ Midraş Aggada'da) Cennet'in geniş ve çeşitli tasvirleri yer alır.[1]

Ortaçağ'daki Talmud sonrası literatürde Cennet-Cehennem tasvirlerinin arttığı, doğrudan doğruya Cennet veya cehennem'i konu edinen risâlelerin Rabbiler tarafından yazıldığı görülür. Bazı Ortaçağ yahudi filozofları Cennet'i Tanrı'ya kavuşma, Cehennem'i de ebedî hayattan mahrum kalma anlamında kullandılar. Moses Mendelssohn, Tanrı'nın merhametine uymuyor diye açıkça Cehennem'i inkâr ederken, çeşitli dinî görüşlere sahip günümüz yahudileri, ruhun ölümsüzlüğüne inananlar da dahil olmak üzere genellikle Cennet ve Cehennem inancına fazla önem vermezler.[2]

2.10.5. Hıristiyanlık'ta Cennet İnancı

Yeni Ahid'de Hıristiyanlığın Cennet-Cehennem telakkisine ışık tutan ifadelerde asıl ağırlık Eski Ahid ve Yahudi geleneğidir. Ancak sonraları Hıristiyanlığa özgü farklı yorumlara dayanan bir Âhiret telakkisi oluşmuştur. Luka İncili'nde Cennet, Hz. İsâ'nın da içinde yer aldığı bir mükâfat yeri olarak geçer. Aynı İncil'de ölümden sonra iyilerin Cennete girmesinden de söz edilir. Pavlus bir mektubunda, bedeniyle olup olmadığını bilmediği özel bir tecrübeyle Cennet'e, üçüncü kat göğe çıktığını, vahiy aldığını anlatmaktadır [3]

İyi ve doğru kimselerin ebedî mükafatı elde edecekleri ve semada bulunan bir mekânın mevcudiyeti Göklerin Melekûtu şeklinde İnciller'de belirtilmektedir. Göklerin melekûtu bu dünya krallıklarından tamamen farklıdır ve ebediyen devam edecektir. Sadece doğrular oraya gidebilecek ve orada barış içinde ebediyen mutlu bir hayat süreceklerdir. Orada Tanrı'yı görecekler ve melekler gibi olacaklardır[4].

Yeni Ahid'de, iyi kimselerin ölüm ötesinde varlıklarını devam ettirecekleri yer olarak "paradise" kelimesi dışında kullanılan başka deyimler de vardır: Kıyamet, ebedî mesken, ölüler diyarı gibi. Bazı anlatımlar, ölüm sonrasında iyi kimselerin Yahudilik'teki Şeol gibi bir yerde kalacaklarını akla getirmektedir.

---

1 Psçacı, Mehmet, *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı*, s. 132.
2 Cılacı, Osman, *İlahi Dinlerde Cennet inancı üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*, s. 77.
3 Kitab-ı Mukaddes, Luka16/22, 2. Korintoslular'a Mektup, 12/1-4.
4 Şibay , Halim Sabit "Cennet", İ.A, MEB, c. III, s.102-104.

Âdem ile Havvâ ‘nın itaatsizliği, Hıristiyan teolojisinde Yahudilik’te bulunmayan aslî günah inancına yol açmıştır. Hz. Îsâ’nın kurtarıcılığı ve vaftiz uygulaması hep bu olaya bağlanmaktadır. Cenneti kaybetme kıssasının en çarpıcı noktasıdır. Kaybedilen Eden Cenneti bazen yeryüzünde bir yer olarak da düşünülmüştür.

Yahudilik’te olduğu gibi Hıristiyanlık’ta da Eden Cenneti’nin yaratılışın başlangıcında var olduğuna inanılmıştır. Hıristiyanlık’ta, yılanın kandırması ile Âdem ile Havvâ’nın Cennet’te yediği yasak meyvenin elma olduğuna inanılır. Hayat ağacı ile iyilik ve kötülüğü bilme ağacı, Cennet’teki kıssanın önemli unsurlarıdır.[1]

2.11. Kur’ân-ı Kerîm’de Cennet İle İlgili Âyetler

2.11.1. Cennetin İsmi ve Yeri

Cennetle ilgili tüm ayetleri güzel bir kompozisyonla eserine alan Suphi Salih’in derlemesi ile[2] Yüce Allah mü’min[3], mütteki[4], temiz, azîz kullarına Cenneti[5], dinlenmeyi[6], ebediliği[7], nimetleri, zevkleri[8], Adn Cennetlerini[9] kurtuluşu, ikamet evini[10], gerçek hayatın durağını[11], emin yurdu[12], hoş kabulü[13] ve güzel yeri hazırladı.[14] Cennet yahut istirahat bahçesi Sidretü’l-Münteha’nın yanında göktedir.[15]

Cennet, kendilerini meleklerin karşılayacağı[16] ve mutlu kişilerin önünde açılacak olan birçok kapılara sahiptir. Bu kapılar için bekçiler vardır.

2.11.2. Cennetlikler

Kur’ân-ı Kerîm’in bildirdiğine göre güzel ameller işlemekte önde olanlar[1] amel defterleri sağdan verilenler[2], Peygamber’lerin, dosdoğru olanların, şehîdlerin ve Allâh’ın kendilerini nimetlere bezediği sevgili kulların eşliğinde Cennet’e girerler.

---

[1] Şahin, M. Süreyya “Cennet” mad. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, VII, 374-376.
[2] Suphi-Salih, Ölümden sonra Diriliş, s.14-17.
[3] Mü’minûn, 23/11.
[4] Al-i İmrân, 3/133.
[5] Mü’minûn, 23/11.
[6] Necm, 53/15.
[7] Furkân, 25/15.
[8] Yunus, 10/9.
9 Saff, 61/12.
10 Fâtır, 35/35.
[11] Şuarâ, 26/64.
[12] Duhan, 44/51, 52, 53.
[13] Yunus, 10/2.
[14] Kamer, 54/55.
[15] Zariyât, 51/22; Necm, 53/15.
[16] Enbiya, 21/103.

Cennet onların çok yakınına[3] getirilir ve yaklaştırılır[4], sağlarında, önlerinde parlayan ışıklara sahip olur. Onlar guruplar halinde Cennet'e doğru sevkedilirler. Oraya vardıklarında, kapılar açılır ve onlara: "Selam size! hoş geldiniz, temelli olarak buraya giriniz!"[5] denilir. Allâh cc. tanıtacağı Cennet'e onları kor.[6]

2.11.3. Cennetin İçi

Kur'ân'ın bildirdiğine göre, Cennet, yer ve göklerin toplamına eşit bir genişlikte olan büyük bir mülktür.[7] Burası ne soğuğun sertliğinin, ne güneşin sıcaklığının tesir etmediği devamlı gölgeli bir durak[8] emin bir makamdır.[9]

Bu bahçelerde Cennet sakinleri, dereceleri yüce[10] katları yüksekçe inşa edilmiş[11] güzel evlere ve tertemiz eşlerinin oturacağı yerlere sahiptir.[12]

Yüksek Cennetlerin altında ırmaklar akar,[13] kaynaklar, çeşmeler fışkırır[14]. Bilhassa akarsu ırmakları, hiç bozulmayan tatta süt ırmakları, leziz şarap ve berrak bal ırmakları vardır.[15]

Selsebil çeşmesi[16] ve suyu kâfur veya zencefille[17] kokulandırılmıştır. Tesnim[18] kaynağı da vardır.

Gölgeler arasında[19] su kenarında[20] her çeşit meyve[21] Cennet sakinlerinin elinin ucunda bulunur.[22] Asmalar, palmiyeler, nar ağaçları[23], dikensiz çiğdemler ve sıralar

---

[1] Vâkıa, 61/11.
[2] Haşr, 59/9.
[3] Kaf, 50/31.
[4] Tekvir, 81/13.
[5] Furkan, 25/75.
[6] Muhammed, 47/5-6.
[7] İnsan, 76/20; Al-i İmrân, 3/133; Mâide, 5/21.
[8] Furkan, 25/24.
9 Duhân, 44/51.
10 Furkan, 25/75.
11 Nisâ, 4/96.
[12] Bakara, 2/25.
13 Bakara, 2/25; Âl-i İmran, 3/15.
14 Hicr, 15/45; Duhân, 44/52.
[15] Muhammed, 47/15.
[16] İnsan, 76/18.
[17] İnsan, 76/17.
[18] Mutaffifîn, 83/27-28.
19 Nisâ, 4/57; Ra'd, 13/35.
20 Bakara, 2/25; Âl-i İmran, 3/15.
21 Yasin, 36/5; Hadîd, 57/47.
[22] İnsan, 76/14.
[23] Rahman, 55/68.

halinde akasyalar[1] bütün meyve ağaçlarında her mevsim bol miktarda yasaksız[2] ve ara verilmeden [3] iki cins bulunur.[4]

2.11.4. Cennet Nimetleri ve Lüks Hayat

Neş'e ve rahatlık Cennetliklerin yüzünden okunur.[5] Bulundukları yerde, nimet lezzet ve şatafatlı bir saltanatla kuşatılmışlardır.[6]

Onlar atlastan ve nakışlı yeşil kumaştan elbiseler giyerler, güzel kokular sürünürler[7] ve gümüş altın bilezikler ve incilerle süslenirler.

Dünyada doğru olanlar onların izinden giden çocuklarının eşlerinin ve ebeveylerinin arasında olurlar.

Onlara hizmet etmek için aralarında ayrı ayrı incilere benzeyen gümüşten kaplar ve ahenkli bir şekilde işlenmiş gümüş kristal testiler taşıyan genç delikanlılar dolaşırlar.

Onlar daha önce erkek eli değmemiş[8], tertemiz, mükemmel[9] bir şekilde Allâh'ın yarattığı inci[10] mercan[11] veya yakut gibi güzel, eşit yaşta genç[12], göğüsleri tomurcuklanmış[13], iri gözlü[14] süslü hurilere eş olarak sahip olurlar.

Cennetlikler, sabah-akşam[15] günlük ekmeklerini[16], arzu ettikleri eti[17], canlarının çektiği kuşların etini[18] ve ellerinin ucuna kadar eğilecek meyveleri[19] alırlar. Bu mutlu kişiler, Selsebîl kaynağının[20] Teşenîm çeşmesinin suyuyla dolu[21] misk[22], kâfûr,[23] zencefîl karıştırılmış mühürlü ve ender bulunan bir şarap bardağından susuzluklarını giderirler.

---

[1] Vâkıa, 56/28, 29.
[2] Vâkıa, 56/3.
3 Ra'd, 13/35.
[4] Rahman, 55/22.
[5] Mutaffifîn, 83/24.
[6] İnsan, 76/20.
[7] Mücadele, 58/89.
8 Vâkıa, 56/36.
[9] Vâkıa, 56/25.
[10] Vâkıa, 56/23.
[11] Rahmân, 55/58.
12 Vakıa, 56/37, 33, 52.
[13] Nebe, 78/33.
[14] Sâffât, 37/48.
[15] Meryem, 19/62.
[16] Sâffât, 37/42.
[17] Tûr, 52/22.
18 Tûr, 52/22; Rahman, 55/21.
19 Rahman, 55/54.
[20] Nebe, 78/18.
[21] Mutaffifîn, 83/27.
[22] Mutaffifîn, 83/26.
23 İnsan, 76/5, İsrâ, 17/83.

Bu berrak, bitmek tükenmek[1] bilmeyen ve daima içenlerince arzulanan Cennet içeceği sarhoşluk vermez[2]. Ne baş dönmesi yapar[3] ne günah işlemeye iter[4] ve ne de ağız kavgası ve boş lakırdılar yaptırır.[5]

Orada Allâh'ın seçkin kullarına şöyle hitap edilir: "Güzel amellerinizin karşılığı olarak afiyetle yiyiniz, içiniz."[6]

Dünyada iken Allâhtan sakınıp iyi amellerde bulunan, şahâne yeşil koltuklar üzerine veya astarı nakışlı kumaş olan[7] halılara[8] yahut kıymetli taşlardan[9] altın işlemeli, örgülü [10] yüksek tahtlara[11] yaslanırlar.

Cennetin sahipleri Rablerini hamdle yüceltirler[12], eski hatıralarını tekrar duymak ve neşeyle görüşmek için birbirlerine sevgiyle bakarlar.

Orada sadece: "Selâm selâm" sözlerinin işitileceği, hiçbir bir boş sözün duyulmayacağı görkemli bir bahçede Cennet sakinleri hoş bir hayat[13] yaşarlar. Ne kötülük, ne yorgunluk, ne üzüntü, ne korku ne de hakarete uğramazlar.

Kurân'ın haber verdiğine göre saadete dalmış[14] olan seçkinler Cennet'te arzu ettiklerini isterler ve bütün dilekleri fazlasıyla yerine getirilir[15]. Tek kelimeyle, nefislerin temenni ettiği, gözleri okşayan her şey onların mülkiyetinde olur.[16]

2.11.6. Allâh'ın ve Arşın Görülmesi

Kur'ân'ın bildirdiğine göre Allâh Cennetliklere yaklaşır, onları selamlar[17]. Onlara sonsuz büyük arşının[18] yanında güzel bir yer ve hoş bir kabul gösterir, onlara rızasını bildirir ve onlarınkini kabul eder.[19] Bu ilahi hoşnutluk bütün Cennet nimetlerinden daha büyüktür, özellikle Cennet sakinleri ilâhî cemali güzelliği temaşa

---

1 İnsan, 76/21; Saffât, 37/47.
2 Sâffât, 37/47.
3 Vâkıa, 56/19.
4 Tûr, 52/23.
5 Nebe, 78/35.
6 Tûr, 52/19.
7 Rahmân, 55/54.
8 Ğâşiye, 88/16.
9 Vâkıa, 56/15.
10 Vâkıa, 56/34.
11 Tûr, 52/19.
12 Fâtır, 35/34.
13 Kâria, 101/7.
14 Yâsin, 36/55.
15 Kaf, 50/35.
16 Zuhruf, 43/71.
17 Vâkıa, 56/11.
18 Bakara, 2/55.
19 Âl-i İmran, 3/15.

ettikleri[1] zaman yüzleri mutluluk zafer ve sevinç ışıkları saçar[2]. Rabbin makamından korkan kimse için ise iki Cennet vardır[3].

2.12. Âdem Cenneti'nin Yeri

İbn Kayyim Hâdi'l-Ervâh'ın 2. ve 7. bölümleri arasında Âdem'in girip çıktığı Cennet'in Ebediyet Cenneti mi? yoksa yeryüzünde yüksek bir yerde bulunanan bir bahçe mi? olduğu konusunu işlemiştir. İbn Kayyım kendi zamanına kadar yapılan tüm münakaşaları, sunulan delilleri ve bunlara verilen cevapları, en ince ayrıntılarıyla kaydetmiştir.

İslâm bilginleri Âdem'in iskan edildiği Cennet hakkında, Kur'ân ve hadislerdeki ipuçlarından, bir takım delillerden hareketle mekan tespitine girişmişlerdir. Bazıları, ileri sürdükleri delilleriyle bu Cennet'in gökte; bazıları ise başka aykırı deliller deliller ile Yer'de olduğunu ispata çalışmışlardır. Hatta, "gökte yer alan bir Cennet", "müminlerin Âhiret'te gireceği Cennet", "yedinci semada bir bahçe", "yerde bir bahçe" gibi çok değişik değerlendirmelere ve saptamalara gidilmiştir. Müellif bu konudaki görüşleri genel olarak şu üç şıkta toplar:

a) Gökte olduğunu savunanlar,

b) Yerde olduğunu savunanlar,

c) Sükutu tercih edenler[4]

İbn Kayyım bu görüşlerin delillerini sıraladıktan sonra kendi görüşünün de, Âdem'in yerleştirildiği Cennetin, Ebediyet Cenneti olduğunu belirtir.[5] İbn Kayyım bu konuyla ilgili olarak eserine 11 hadis almıştır. Bu hadisler başta Buhâri ve Müslim'in *Sahîhlerin*de olmak üzere, Tirmîzi'nin *Sünen*'inde ve Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Sıfatü'l-Cenne'*sinde geçmektedir. Buhârî ve Müslim'de geçen hadis Âdem Cenneti'nin Ebediyet Cenneti olduğuna işaret etmez. Bu hadisleri ileride genişçe değerlendireceğiz. Tirmîzi'nin Câmi'inde Ebû Hureyre'den nakledilen hadis şu şekildedir.

"*Rasûlullâh (sav) buyurdu ki*: Allâh Âdem'i yaratıp ona ruhundan üfleyince, Âdem aksırdı ve "elhamdulillah" dedi. O'nun izniyle Allâh'a hamdetti. Rabbi ona:

---

1 Tevbe, 9/72.
2 Âl-i İmran, 100
3 Rahman, 55/46. bkz. Suphi-Salih, Ölümden sonra Diriliş, s.14
4 Kara, a.g.e. s.76
5 İbn Kayyım el-Cevziyye, Hâdi'l-Ervâh, s.26

‘Allâh sana rahmet etsin (Yerhamükallâh) ya Âdem’ dedi. Ve: Git şu meleklere, onlardan oturmakta olanların yanına var ve ‘es-selmü aleyküm de’ buyurdu. Melekler Âdem’e: ‘Ve aleykesselâm”’ dediler. Sonra Âdem Rabbine döndü. Rabbi: ‘Bu senin ve oğullarının aralarında yapacakları selamlaşma şeklidir’ buyurdu.”

Allâh cc. iki eli yumulu olduğu halde Âdem’e; “Hangisini istersen seç” buyurdu. Âdem: ‘Rabbimin sağını seçerim, gerçi onun her iki eli de sağdır ve mübarektir,’ dedi. Sonra Yüce Allâh onu açtı, oda ne, onda Âdem ve zürriyeti yok mu? Âdem: ‘Bunlar ne ya Rabbi,’ dedi. Yüce Allâh; zürriyetin buyurdu. Âdem ne görsün, her insanın iki gözü arasına ömrü yazılmış ve onların içinde yüzü en parkak birisi var. ‘Ya rabbi bu kimdir?’ Diye sordu. Yüce Allâh, oğlun Davud’dur ona kırk yıllık ömür yazdım. Dedi. Âdem: ‘Yarabbi onun ömrünü arttır’ dedi. Allâh: Ona yazdığım ömür budur, buyurdu. Âdem: ‘Yarabbi ben ona ömrümden altmış yıl verdim’ dedi. Yüce Allâh: Bu sana kalmış buyurdu.(Ravi veya Peygamber) dedi ki: ‘Sonra Allâh bilir Âdem ne kadar Cennette kaldı. Sonra oradan indirildi. Âdem ömrünün hesabını tutuyor, yıllarını sayıyordu. Kendisine ölüm meleği geldi. Âdem ona: ‘Acele ettin, erken geldin, bana bin yıl yazılmıştı’ dedi. Melek: ‘Doğru ama oğlun Davud’a yetmiş yılını verdin’ dedi. Âdem’e inkâr geldi o yüzden zürriyeti de inkara gelir oldular. Âdem’e unutturuldu, zürriyeti de unutturuldu. (Hz. Peygamber veya ravi) dedi ki: “İşte o gündür bu gündür yazmak ve şahit emrolunmuştur.” Tirmizi kendi rivâyeti için: “Bu hadis, bu sened ile hasen ve garîb bir hadistir. Ebû Hureyre’den başka senedlerle de rivâyet edilmiştir.” değerlendirilmesinde bulunmuştur.[1]

Ebû Nuaym el-İsfahânî’nin *Sıfatü’l-Cenne’*sinde geçen rivayet de şöyledir: Bu konuda Münzir der ki: Peygamber’den (sav) Âdem (as)’ın Cennetinde iken uyuduğu rivayet edilmiştir. Halbuki ebediyet Cenneti’nde uyku olmadığı gibi nass ve müminlerin icmâ’ı ile sâbittir. Şöyleki Peygamber’e (sav): ‘Cennet ehli Cennet’te uyurlar mı’ diye soruldu. ‘Hayır, uyku ölümün kardeşidir’ buyurdular.[2] Bu hadisi, el-Bezzâr, et-Taberâni ve eş-Şuab’da el-Beyhakî rivayet eder. Heysemî, Mecmeu’z-Zevâid’de “Hadisi el-Bezzâr ile el-Evsât’ında et-Taberânî rivayet etmiştir. el-Bezzâr’ın rivayet ettiği kimseler sahih hadis rivayet eden kişilerdir” değerlendirmesini yapmıştır.[3]

1 Tirmîzi, *Tefsirü’l-Kur’ân*, 95. bab. 3368
2 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Sıfatü’l-Cenne*, I, 126.
3 İbnü’l-Cevzî, el-İle’l el-Mütenâhiye, II, 931.

İbn Kayyim ve âlimlerin çoğunluğu bu konudaki âyet ve hadislerin zahirine bakarak, bu Cennetin "müminlerin mükafat olarak girecekleri Cennetü'l-Huld (Ebedi Cennet) olduğu" görüşünü benimser ve tezlerini destekler mahiyette bir takım deliller sıralarlar.[1]

Bu delillerden biri, Müslim'in Sahîh'inde Ebû Mâlik hadisinde yer alan şu rivayettir: "Rabia ve Huzeyfe dediler ki: Resûlullâh (s.a.v) şöyle buyurdular: 'Allâhu Teâlâ insanları toplar. Müminler kalkarlar da Cennet kendilerine yaklaştırılır. Âdem'e gelirler de 'ey babamız bize Cennet'in kapısını açtır' derler. Âdem sizi: 'Cennet'ten babanızın hatasından başka bir şey mi çıkarmıştır?' der."[2] İbni Kayyim el-Cevziyye (v.751/1350), Hâdi'l-Ervâh ila Bilâdi'l-Efrâh adlı incleme konusu yaptığımız bu eserinde Âdem peygamber'in girip çıktığı bu Cenneti çok teferruatlı ve en ince ayrıntılarına kadar tartışmış, beyan edilen görüşleri bir arada toplamıştır.[3]

2.12.1. Âdem Cennet'inin Yeri ile İlgili Hadisin Değerlendirilmesi

Âdem Cenneti'nin gökte olduğu ile ilgili bir hadisin hem sened hem de metin yönünden kritiğini yapmak istiyoruz. Bu konuda Ebû Hureyre (r.a.) ve Ebû Huzeyfe el-Yemânî (r.a.)'den gelen rivayetler şöyledir:

a) Ebû Hureyre'den (r.a.) nakledilen rivayetin isnadları aşağıdaki şekildedir:

1- Muhammed b Ahmed b Hemadân - Hasan b Süfyân - Muhammed b. Yezîd el-Rifâî - Abdullâh b. Ömer b. Ebân - İbn Fudayl - Abdullâh b Muhammed - b Ca'fer - Ahmed b Amr el-Bezârî - Ahmed b Muhammed b Musakkale - Ali b Munzir - Mumammed b Fudayl – Ebû Mâlik Eşcaî - Ebû Hâzim – Ebû Hureyre.[4]

2- Ebû Abbâs-Muhammed b Abbâs el-Mahbûbî - Saîd b Mes'ûd - Yezîd b Hârûn - Ebû Mâlik Saîd b. Târik el-Eşcaî - Rebî b Hırâş - Huzeyfe el-Yemânî - Ebû Hureyre.[5]

3- Ebû Abbâs-Muhammed b Abbâs el-Mahbûbî - Saîd b Mes'ûd - Yezîd b Hârun - Ebû Mâlik Saîd b Târik el-Eşcaî - Rebî b Hırâş - Huzeyfe el-Yemanî – Ebû Hureyre.[6]

---

1 İbn Kayyım,*Hâdi'l-Ervâh ila Bilâdi'l-Efrâh,* s. 24-25.
2 Müslim, İman, 193.
3 İbn Kayyım, *Hâdi'l-Ervâh ila Bilâdi'l-Efrâh*, s.22-32.
4 Müslim, Cennet, 195.
5 el-Hâkim, *el-Müstedrek Ale's-Sahihayn*, IV, 631.
6 Tirmizî, *Daâvât*, Bab 59, 3462.

4- Muhammed b Yahyâ - Mûsâ b İsmâîl- Abdülvâhid - Ebû Mâlik - Ebû Hâzim Selmân el-Eşcaî - Ebû Hureyre.[1]

Yukarıda kaydettiğimiz hadislerin tamamı, ***An*** "عن " lafzıyla rivayet edilmiş mu'an'an rivayetlerdir. Bu isnadlardaki raviler "اخبرنا ve حدثنا " gibi kullanarak cezm sigası rivayette bulunmamışlardır. Ravilerin "عن" lafzıyla yaptıkları rivayetlerinde isnadların her zaman muttasıl olduğunu söyleyemeyiz. Bazen Ravilerden bir kısmının isminin duyulmasını istemediği bir raviyi atlayarak tedlîs yapmaları mümkündür.[2] Burada da böyle bir durum söz konusudur. Ayrıca bu isnadlarda yer alan ravilerin bazılarında zabt kusuru olduğu görülmektedir[3]. 1 nolu isnadda yer alan ravilerden Muhammed b. Fudayl b. Cerir ed-Dabbî (v. 232) bazı hadis âlimlerinin tenkidine uğramıştır. ed-Dârekutnî, İbn Maîn ve Ahmed b. Hanbel O'nun sika olduğunu belirtirken, [4] Ebû Dâvûd onun şii olduğunu kaydetmiştir.[5] Aynı zamanda mürselinin çok olduğu, karşılaşıp görüşmediği kişilerden rivayette bulunduğu belirtilmiştirr.[6]

2 ve 3 nolu isnalarda yer alan raviler arasında bulunan Zeyd b. Harun el-Vâsitî (v.204) yaşlandığı zaman hafızası bozularak ihtilat etmiş, bu yüzden hadis alimleri tarafından tenkide uğramıştır.[7]

4 nolu isnadda yer alan Abdülvâhid b Zeyd el-Basrî Ebû Ubeyde (v.148) de tenkit edilmiştir. Hadis âlimlerinden İbn Maîn onun zayıf olduğunu, kendisi ile ihticâc edilemeyeceğini, Ebû Hâtim onun vehim sahibi olduğunu hüccet olmadığını maklûb ve metrûk şeyler naklettiğini en-Nesâî ise İbn Zeyd'in kuvvetli olmadığını söylemiştir. Bütün bu değerlendirmeler onun zabt yönünden kusurlu ve hafızasının zayıf olduğunu ortaya koymaktadır.[8]

b) Ebû Huzeyfe el-Yemânî (r.a.)'den nakledilen rivayetin isnadları da aşağıdaki şekildedir:

1- Müslim - Ebi Malik- Ebi Hâzim-Ebû Hureyre - Ebû Mâlik - Rebi - Huzeyfe el-Yemânî.[9]

---

1 Ebû Avane, *Müsnedü'l-Ebî Avâne*, I, 174.
2 Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları,* s. 124.
3 ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VI, 132.
4 İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, IV, 112.
5 el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVI, 287.
6 ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VI, 132.
7 el-Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl,* VII, 257.
8 Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't*-Ta'dil, VI,30.
9 Müslim, Cennet Ehlinin makamı, 195.

2- Ali b Münzir (v.256) - Muhammed b Fudayl - Ebû Mâlik - Ebû Hâzim - Ebû Hureyre - Rebi - Huzeyfe.[1]

3- Ebû'ı-Abbâs Muhammed b Abbâs el-Mahbûbî - Saîd b. Mes'ûd - Yezîd b Hârun - Ebû Mâlik Saîd b, Târik el-Eşcaî - Rebî b Hırâş - Huzeyfe el-Yemanî.[2]

Yukarda rivayet edilen hadislerin tamamı yine ***An*** lafzıyla rivayet edilmiştir. "An" lafzıyla nakledilen rivayetlerin senedlerinin muttasıl sayılıp, sahih kabul edilebilmesi için ravilerin tedlisle suçlanmaması gerektiğine dair hadis âlimlerinin görüşleri vardır. Bu isnadlar yoluyla nakledilen bu metinlerin daha uzun bir rivayetin bir parcası oldukları izlenimini vermesi tek başına nakledildiklerinde İslâmın inanç esaslarına ve insan fıtratına aykırı düşerek bir problem oluşturmaları bunlardaki zabt kusuruna ve ravinin hocasından bunları semâ metoduyla almadığına işaret etmektedir[3]

İsnadlarda yer alan raviler Muhammed b. Fudayl ve Yezîd b. Hârun yukarda da geçtiği üzere tenkide uğramıştır.[4]

Sonuç olarak bu hadis sahih kabul edilse bile, Müslim, Tirmizî ve Ebû Davud'un kitaplarında yer alan konumuzla ilgili rivayetin metni de, Hz.Âdem'in Ebediyet Cenneti'ne girdiğine delalet etmez. Kanaatimizce hadis, Hz. Âdem'in daha önce işlemiş olduğu hatayı, daha sonra çirkin görerek anlatmasını konu edinmektedir. Ve o Cennetten çıkışı da onun zikrettiği hatası sebebiyle olmuştur. Nitekim başka bir ifadesinde "Ben ağaçtan yemekten sakındırıldım, fakat ondan yedim" demiştir. Hz. Musâ'nın, Âdem'e "Bizi ve kendini o Cennet'ten çıkardın" sözü de aynıdır. Şöyle ki, Hz. Musâ "Ebediyet Cenneti'nden çıkardın" dememiştir[5]. Ayrıca bu anlatım sembolik bir mana da ifade edebilir. Nitekim şu değerlendirme de bir bakış açısını ortaya koyar. " Âdem kıssası, Kur'an'da ki şekliyle, beşeri varlığın kozmik kaderine ilişkin diramatik bir anlatı olup herhangi bir zamansal ve mekansal durumu tetabuk etmemektedir. Bu yüzden, kıssada geçen "cennet" sözcüğü gerçek bir mekan olarak anlaşılmamalı ve bilhassa terimsel çerçevede metafizik alanla irtibatlandırılmamalıdır. Gerçekten insan iradi olarak günahı tercih eder ve böylece Allah'ın gözünden düşer. Ama Allah engin rahmetinden dolayı insana iadei itibarda bulunmak yani onu selim fıtratına döndürmek ister. Bu yüzden hem peygamberler vasıtasıyla vahiy inzal etmek sureti ile ona yardım

1 Bezzâr, *Müsned*, 4-9, VII, 260.
2 Tirmizi, Cennet, 2530.
3 Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, s. 79.
4 ez-Zehebî, S*iyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VI, 132; el-Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, VII, 257.
5 İbn Kayyım, *Hâdi'l-Ervâh ila Bilâdi'l-Efrâh*, 61.

elini uzatır. Hem de gerçek bir nedamet duygusuyla tövbe edenleri affedeceğini söyler. İşte Âdem figürü- ki bu figürün tarihsel yada temsili olması çok önemli değildir- özelinde aktarılan dramatik kıssa insanın kozmik kaderine ve dolayısıyla nesneler dünyasındaki var oluş tecrübesine ilişkin bu hakikati özetler."[1]

1 Öztürk, Mustafa, *Kıssaların Dili*, s. 91-119

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CENNETİN VARLIĞI VE MAHİYETİYLE İLGİLİ HADİSLER

3.1. Cennetin Halen Mevcut Oluşu İle İlgili Hadisler

İbn Kayyim bu başlık altında Cennet'in halen mevcut olduğunu delillendirme ile ilgili olarak bir âyet ve yirmi dört hadis zikreder.[1] Ancak bu konuda sahih hadisler yanında sahih olmayan rivayetler de mevcuttur. İbn Kayyım'ın delil getirdiği ayet şudur. "Cennetü'I-Me'va da onun yanındadır."[2] Kayedetmeliyiz ki Cennet metafizik bir konudur. Kur'ân'ın açıkça ifade ettiği gibi, "Rahmânın kullarına ğıyaben va'dettiği"[3] ve "insanlara tanıttığı"[4], insanın duyularının hitap ettiği alanların dışında kalan bir yerdir. Bu açıdan ğayb perdesi altındaki yerin varlığının, pozitif bilimler, empirik olaylar ve teknik araçlar vasıtasıyla ısbatlanması mümkün değildir. Bunun varlığı ancak kendisini vadeden Zât'ın açıklamaları ve hayatta iken dünya gözü ile kendisini gören, içersine giren Rasûlün ifadeleriyle ortaya konacak bir hadisedir. Kısacası Cennet'in isbatı, Allâh'ın ifadeleri ve Rasûlün müşahedelerinden başkasıyla gerçekleşmez.[5]

İbn Kayyim, Cennetin şu an muvcudiyeti ile ilgili olarak eserine aldığı hadislerin kaynakları; Bûhâri, Müslim, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvud, İmam Mâlik, Tirmizî gibi meşhur hadis âlimlerinin eserleri yanında, el-Bezzâr'ın Keşf ul-Astâr ve Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin Sıfatü'l-Cenne'sidir. Bezzâr ve Ebû Nuaym el-İsfahânî'den araştırmadan aldığı hadisler, sahih olmayan rivâyetlerdir.[6]

İbn Kayyım'in Cennetin şu an varlığıyla ilgili olarak Hâdi'l-Ervâh'a aldığı hadisleri 5 başlık altında toplamak mümkündür:

---

1 İbn Kayyım, *Hâdi'l-Ervâh ila Bilâdi'l-Efrâh*, s. 19-22.
2 Necm, 53/15.
3 Meryem, 19/61.
4 Muhammed, 47/6.
5 Kara, *Kur'an'da Metafizik Bir Âlem Cennet,* s. 78.
6 el-Bezzâr bu hadisi, Keşf el-Estar, 872'de geçtiği gibi, rivayet etmiş ve bu hadisin Ebu Said'den sadece bu isnadla rivayet edildiğini biliyoruz. El-Hüseyin ve İbn Ma'mer'e sorulan hadisler içinde en garibi budur, demiştir.- Ebû Nuaym, Sıfatü'l-Cenne, 2, 196'da geçen bu hadisi tahkik eden Ali Abürrezzak, hadisin senedi hasendir der.

3.1.1. Hz. Peygamberin Cennetin Yaratıldığına ve İnşa Edildiğine Dair Hadisleri

"Allâh Cennet ve Cehennem'i yarattığı zaman…"[1] "Allâh Cennet ve Cehennem'i yarattı…"[2] ve "Rahmân Cennet'i inşa etti ve onun için Cennet'e bir ev yaptı…"[3] tarzındaki birçok hadiste de Cennet'in ya kendisinin veya içindeki unsurların şu an yaratuılmış olduğu anlatılmaktadır.

3.1.2. Peygamberin Cenneti Gördüğüne Dair Hadisler

İbn Kayyım'in eserine aldığı bir çok rivâyette, Hz. Peygamber'in Cenneti ya bedeni gözlerle gördüğü, ya da rüya aleminde kendisine gösterildiği kaydedilmektedir.

Müslim'in Sahih'inde Hz. Âişe'den (gelen hadisde) Âişe (r.a.)der ki: Rasûlullâh (s.a.v.) sağken güneş tutuldu... Sonra Rasûlullâh (s.a.v.) kalktı, insanlara bir hutbe verdi. Allâh'a layıkıyla veçh ile hamddetti. Sonra dedi ki: "Güneş ve ay Allâhü Teâlâ'nın âyetlerinden iki âyettir, bir kimsenin ölümü veya doğumu sebebiyle tutulmazlar. Güneş veya ay tutulmasını gördüğünüz zaman hemen namaza koşun." Rasulullah (s.a.v.) şunlan da söyledi: "İşte (namazda kıyamdayken) bu durduğum yerde size va'd edilen her şeyi gördüm. Öne doğru yürüdüğümü gördüğünüz sırada ben kendimi Cennet'ten bir şeyler koparırken görüyordum. Beni arkaya doğru adım atarken gördüğünüz sırada, ben Cehennem'i görmüştüm. Alevleri birbirini yalayıp yutuyordu."[4]

Eserde yer alan bir çok hadiste: "Cennet'i gördüm…. veya Cennet bana göeterildi" "Uykuda gördüm… Cennet'te" "Uykudayken Cennette bana gösterildi." "Cennet bana yaklaştırıldı…"[5] ifadeleri yer almaktadır. Bu konudaki hadislere dikkat edilirse Hz. Peygamber uyanık veya uykuda iken Cennet'i görmüş ve nimetleri hakkında bizleri bilgilendirmiştir. Bu da Cennet'in şu an varlığı konusunda vize delil olmaktadır.

3.1.3. Peygamberin Cennete Girdiğine Dair Rivâyetler

1- Enes bin Malik'ten İsra olayı ile ilgili olarak gelen hadisin sonunda şunlar zikredilmektedir: "Sonra Cibrîl benimle hareket etti, nihayet Sidretu'l-Muntehâya geldi. O'nu öyle renkler kuşatıverdi ki, ne idiler bilmiyorum." (Ravi Enes veya Hz.

1 Müslim, Kader, 30.
2 Tirmizi, Cennet, 20.
3 Tirmizî, Edeb, 76
4 Müslim, Kusûf, 901; Husûf ve kusûf güneş ve ay için kullanılır. Bunların Işıkları tamamen gidip tam tutulma olsa da yarım tutulma olsa da bu kelimeler kullanılır.
5 Müslim, Salât, 426; Buhârî, Ezan, 11,231; Müslim, Kusûf, 901.

Peygamber dedi ki): "Sonra Cennet'e girdim, bir de ne göreyim, inciden kubbeler ve Cennet'in toprağı da misk imiş."[1]

Hz. Peygamber bu hadiste, Cennet'e bizzat bedeniyle girdiğini ifade etmektedir. Kevser ırmağının konu edildiği bir hadiste ise, Rasulûllâh'ın Cennet'e girip yürüdüğünden söz edilmektedir.[2]

2- el-Leys bin Sa'd (r.a) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den şu nakledilmiştir. "Ben, Cennet'te dolaşırken birden iki yakası, içi boş inciden kubbeler halinde bir ırmak gördüm. Ey Cebrâîl, bu nedir? dedim. Cebrâîl: 'Bu sana Rabbi'nin verdiği Kevser'dir' dedi. Hemen melek elini vurdu. Ne göreyim, çamuru hoş kokulu keskin bir misk değil mi?"[3]

Bu hadislerden anlaşılacağı gibi Hz. Peygamber Cennet'e girmiştir. Bu husus Cennet'in varlığı için açık bir delildir.

3.1.4. Cennet ile Cehennemin Münakaşa Etmeleri

İbn Kayyım bu bölümle ilgili olarak şu hadisleri Hâdi'l Ervâh'a almıştır.[4]

1- Ebû Said el-Hudri(r.a) aracılığıyla Hz. Peygamber'den şu nakledilmiştir: "Cennet ile Cehennem tartıştılar. Cennet dedi ki: "Ya Rabbi! Benim neyim var ki bana insanların zayıfları ve alt tabakası girecektir?" Cehennem ise "Ya Rabbi! Ya benim neyim var ki bana da zorbalar ve mütekebbirler girecektir? dedi. Yüce Allâh buyurdu ki: "(Ey Cennet) sen benim rahmetimsin, sana dilediğimi sokacağım, sen de (ey Cehennem) benim azabımsın, sana da dilediğimi sokacağım, her birinizi dolduracak olanlar ayrıdır"[5]

2- lbn Ömer(r.a) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den şu nakledilmiştir. "Cehennem, Rabbine şikayet edip, 'Ey Rabbim, bir tarafım bir tarafımı yemiş yutmuştur,' dedi. Bunun üzerine kendisine biri kışın, biri yazın olmak üzere iki kez nefes alma izni verildi."[6]

Cennet ve Cehennem'in münakaşa etmeleri veya yakınmaları antropolojik bir dille Cennet-Cehennem'in konuştuğunu vakıa olarak görmekteyiz. Hadislerin zahiri

1 Buhârî, Enbiya, 4,374-375; Müslim, İmân, 163.
2 Buhârî, Havs, 464.
3 Buhârî, Rekâik, 11, 464.
4 İbn Kayyıim, *Hadi'l-Ervâh*, s. 74.
5 Buhârî, Tevhid, 13, 434; Müslim, Cennet, 2846; İbn. Ahmed, Müsned , II, 450.
6 Buhârî, Bed'ül-Halk, 6, 330; Müsliin, Mezcidler, 617.

dikkate alınacak olursa, iki konuşan objenin varlığı karşımıza çıkmaktadır. Konuşma eylemi ise, var olma ile zorunlu bir ilişki içindedir. Bunun sembolik bir konuşma olduğunu varsaysak bile, varlığı mevcut olan iki şeyin konuşabileceğini sembolik bir söyleme ise ortamlarının muhatablarının anlayış zeminine indergemek için başvurulduğunu söyleyebiliriz.[1]

3.1.5. Kabre Konulan Kişiye Cennetteki Yerinin Gösterilmesini Anlatan Hadisler

İbn Kayyım'in eserine aldığı hadislerin metni aşağıda olduğu gibidir. Biz bu değerlendirmemizde sadece rivayetleri vereceğiz. Daha sonra tenkidini yapacağımız hadisler hakkında daha kapsamlı bilgi sahibi olmak için bu yol seçilmiştir. Konuyla ilgili hadisler şunlardır..

1- Abdullah bin Amr (r.a) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den şu nakledilmiştir.: "Sizden her birinize öldüğü zaman oturacağı yer sabah akşam gösterilir. Kişi Cennet ehlinden ise Cennet ehlinden, Cehennem ehlinden ise Cehennem ehlinden olup, kendisine işte bu yer senin oturacağın yerdir, seni Allâh Kıyâmet gününde diriltilinceye kadar böyle kalacaksın, denilir."[2]

2- Ber'a b. Azib (r.a) aracılığıyla Hz. Peygamber'den şu nakledilmiştir. "Ve gökten bir münâdî: Kulum doğru söylemiştir. Onun için Cennet'ten yayın döşeyin, ona Cennet'ten giysiler giydirin, ona Cennet'e nazır bir kapıyı açın, diye seslenir." [Ravi veya Rasûlullâh (s.a.v.) dedi ki... "Derhal ona Cennetten nefesler ve kokular gelir."[3]

3- Enes bin Malik (r.a) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den şu nakledilmiştir.: "Bir kul kabre konduğu ve dostları çekip gittiği zaman, o ölü, onların ayakkabı tıkırtılarını işitir. (Dedi ki:) 'İki melek gelir ve onu oturtup: 'Falan kimse hakkında ne diyordun bakalım?' derler. (Dedi ki:) Ölen kimse mü'min ise: 'O'nun, Allâh'ın kulu ve Rasûlü olduğuna şehadet ederim' der. (Dedi ki:) 'İki melek ona: Bak şu ateşte oturacağın yere, Yüce Allâh onun yerine sana Cennet'teki şu makamı vermiştir' derler. Allâh'ın Peygamberi (s.a.v.) der ki: O kişi o anda her iki yeri de görür."[4]

4- Ebû Said el-Hudri (r.a) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den şu nakledilmiştir: "Rasulullah (s.a.v.) bir cenazeye katıldık Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurdular: "Ey

1 Kara, Ömer, *Kur'an'da Metafizik Bir Alem Cennet*, s. 87.
2 Buhârî, Cenaiz, 3, 243; Müslim, Cennet, 2866.
3 Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 287; el-Hâkim, Müstedrek, I,37; el-Beyhâki, Rakam: 28.
4 Buhârî, Cenaiz, 111,205, Müslim, Cennet, 2870; Bu hadiste geçen "falan adam"dan maksat Peygamber (s.a.v.) dir.

İnsanlar! Bu ümmet kabirlerinde imtihan olunacaktır. Bir kişi defnedildiği ve dostları yanından dağılıp gittiği zaman bir melek_elinde bir balyoz olduğu halde gelir, kişiyi oturtur ve Muhammed'i (s.a.v.) kastederek: 'Falan adam hakkında ne dersin?' der. O kişi mü'min ise, 'Şahadet ederim ki, Allâh'tan başka hiçbir ilah yoktur. Muham'med O'nun kulu ve Rasûlü' der. Doğru söyledin, Sonra ona Cehennem'e bakan bir kapı açılır. Ve şayet Rabbine karşı kâfirlik etseydin konacağın yer burası olaçaktı, mâdem ki O'na iman etmişsin, işte konacağın yer burasıdır' derler. O kişiye Cennet'i gören bir kapı açılır. Adam Cennet'e doğru kalkmak ister. Melekler, otur derler."[1]

Yukarıda verdiğimiz hadis metninin isnâdı hakıkında hadis alimlerinin şu değerlendirmesini belirtelim: "el-Bezzâr bu hadisi Keşf el-Estâr 872'de geçtiği gibi rivayet etmiş ve bu hadisin Ebû Sâid'den sadece bu isnadla rivayet edildiğini biliyoruz demiştir. el-Huseyn ve İbn Ma'mer'e sorulan hadisler içinde "en garibi budur" demiştir. Bu hadisi el-Heysemî bu hadisi Ahmed b. Hanbel ve Bezzâr rivayet etti demiş ve hadis'in burada zikredilmeyen metnindeki şu fazlılığı zikretmiştir: 'Hem dünya hayatında hem ahrette… ve Allâh zalimleri saptırı', Allâh dilediğini yapar. Bu hadisi rivayet edenler sahih hadisler rivayet eden kimselerdir." Değerlendirmesinmesinde bulunurlar.[2]

Bir şahsın kabre girdikten sonraki durumunu ele alan bu hadislere toplu olarak bakıldığında ya bulunduğu kabir Cennet bahçelerinden bir bahçeye tebdil edilmekte ya Cennet'teki yeri kendisine gösterilmekte ya da Cennet'e bir kapı açılmaktadır. Kısacası Kıyâmet kopmadan önce Cennet'le -şöyle veya böyle- bir ilişki içersine girdiği ifade edilmektedir.

3.1.6. Cennetin Şu An Var Olduğu İle İlgili Hadisin Değerlendirilmesi

Ebû Sâîd el-Hudrî (r.a) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den şu nakledilmiştir. "Ey insanlar! Bu ümmet kabirlerinde imtihan olunacaktır. Bir kişi defnedildiği ve dostları yanından dağılıp gittiği zaman bir melek elinde bir balyoz olduğu halde gelir, kişiyi oturtur. Ve Muhammed'i (s.a.v.) kastederek, 'falan adam hakkında ne dersin?' der. O kişi mü'min ise: 'Şahadet ederim ki, Allâh'tan başka hiçbir ilah yoktur. Muhammed onun kulu ve Rasûlüdür' der, 'Doğru söyledin' derler. Sonra ona Cehennem'e bakan bir kapı açılır ve şayet Rabbine karşı kafirlik etseydin konağın burası olacaktı madem ki

1 el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 48.
2 el-Heysemî, *a.g.e.*, III, 48.

O'na iman etmişsin işte konağın şurasıdır, derler o kişiye Cennet'i gören bir kapı açılır. Adam Cennet'e doğru kalkmak ister, melekler otur derler."[1]

Bu hadisin değerlendirmesini yapan İbn Kayyim el-Cevziyye şöyle demektedir; "el-Bezzar bu hadisi Keşfü'l-Estar'da geçtiği gibi rivayet etmiştir. Hadisin Ebû Sâîd'den bu isnadla rivayet edildiğini biliyoruz. el-Huseyin ve İbn Ma'mer'e sorulan hadisler için en garibi budur demiştir.[2]'Bu hadisi Ahmed ve Bezzâr rivayet etti demiş ve hadisin (burada zikredilmeyen metnindeki) şu fazlalığı zikretmiştir. 'Hem dünya hayatında hem ahirette… ve Allâh zalimleri saptırır, Allâh dilediğini yapar.' Bu hadisi nakledenler sahih hadis rivayet eden kimselerdir. Hadisi ayrıca Ahmed b. Hanbel ve el-Beyhaki'de rivayet etmiştir tesbitinde bulunur."[3] İbn Kayyim'in de kısmen eleştirdiği bu hadisin isnadlarını aşağıda naklediyoruz.

1. el-Hüseyin b. İsmâil b. Ebî Kebşe - Ebû Âmir Abdülmelik b.Amr – İbâd b. Râşid Dâvud b.Ebî Hind – Ebû Nadra – Ebû Saîd el-Hudri[4]

2. Berâ b. Âzib - Ebû İshâk - Minhâl b. Amr - Yunus b. Hibbân – Ma'mer b. Râşid - Abdurrezzâk b. Hemmâm - Ahmed b. Hanbel.[5]

3. el-Berâ b Âzib - Ebû İshâk - Züheyr – Zührî - Evzâî - Muhammed b. Mus'ab - Ahmed b. Hanbel.[6]

4. el-Berâ b. Âzib - Ebû Basre - Safvân b. Selîm - Yûnus b. Muhammed - Ebû Nadre - Muhammed b. Mesleme.[7]

5. el-Berâ b. Âzib - Hirâm b. Mahîsa - Zuhrî – Evzâî - Muhammed b. Mus'ab - Muhammed b. Seleme.[8]

6. el-Berâ b. Âzib - İsrâil - Yahyâ b Ebî Bekr - Ebû İshâk - İsrâil - Esved b. Amr – Hammâd b. Seleme.[9]

1 nolu isnadda yer alan ravi İbâd b. Râşid (v.?); hadis alimleri tarafından tenkit edilmiştir. Hadis alimleri onun zayıf olduğunu, kendisi ile ihticâc edilmeyeceğini, vehim sahibi olduğunu, hüccet olmadığını, maklub ve metrûk şeyler naklettiğini

---

[1] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 3.
[2] el-Heysemî, *a.g.e.*, III, 48.
3 İbn Kayyım,*Hâdi*, s. 19.
4 Bezzâr, *Müsned*, VII, 278.
5 Ahmed b. Hanbel, , *Müsned*, IV, 295.
6 Ahmed b. Hanbel, , *Müsned*,, III, 3.
7 Bezzâr, *Müsned*, IV, 27.
8 et-Taberânî, *Mucemü'l-Esvât*, III, 106.
9 Abdurrezzâk, *Müsannef*, III, 581.

söylemişlerdir. en-Nesâî, 'kuvvetli bir ravi değil' derken, İbn Hibban, delil olmaz, çünkü meşhûr rivayetlere ters düşen nakilleri vardır demiştir.[1] Yine İbâd b. Râşid için Ahmet, Sâcî, ve el-Bezzâr, sika derken, Ebû Dâvut ve en-Nesâî zayıf saymıştır. El-Buhârî Duafa'da anılmasına karşı çıkarken, İbn Maîn kuvvetli biri değil demiştir.[2]

2-3- ve 6 nolu rivayetin isnadında yer alan Ebû İshâk İsmâil b. Ebî İshâk (v.?)'da Hadis alimlerinin eleştirisine uğramıştır. Ebû İshâk hakkında en-Nesâî, 'kuvvetli bir ravi değil' derken ed-Dârekutnî onu zayıf saymıştır. Kendisinin sika ravilere muhalif rivayetlerde bulunduğu tesbit edilmiştir.[3]

4 ve 5 nolu rivayetin isnadında yer alan ravi Muhammed b. Mesleme el-Vâsitî (v.282) de hadis alimlerinin tenkidine uğramıştır. Muhammed b. Mesleme el-Vâsitî, batıl haber öğretmekle itham edilmiştir. Ebû Kâsım onun zayıf bir râvi olduğunu belirtmiştir. İbn Adiy de münker hadisleri olduğunu kaydetmiştir.[4] İbn Cevzî, onun rivayetinin mevzuatlarda yer aldığını belirtmiş, bu rivayette İbn Mesleme hariç diğer ravilerin güvenilir olduğunu kaydetmiştir. DârekutnÎ "bir şey yok" dese de, el- Hatîb 'hadisleri münker' der. et-Taberî İbn Mesleme zayıf biri derken, Ebû Muhammed el-Hilâli cidden zayıf bir ravi ifadesini kullanmaktadır.[5]

Sonuç olarak Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, hadis alimleri isnâddaki râvilerden bazılarını münker şeyler rivayet etmek ve hadiste çok hata yapmakla itham etmişlerdir. Birkısım ravileri mevzuat kitaplarında yer alan ravilerden olduğu için tenkit edilen bu isnadı sahih kabul etmemiz mümkün gözükmemektedir. Ayrıca kabir hayatının ruhsal olduğu, bedenin çürüdüğü, azap ve nimetin ruha olduğu göz önünde bulundurulursa bu rivayetin kabir kayatı görüşüne de uymadığı ortaya çıkar.

3.2. Cennet'in Nerede Olduğu

İbn Kayyim, Hâdi'l-Ervâh'ın 13. bölümünü Cennet'in nerede olduğu konusuna ayırmıştır. İbn Kayyım Kur'ân'da bir yerde geçen, "Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında Cennetü'-Me'vâ vardır"[6] ayetinden yola çıkarak, Cennet'in Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında olduğunu kaydetmektedir. İbn Kayyim "Gökte sizin rızkınız ve size

1 İbn Cevzî, *ed-Duâfâ ve'l-Metrûkin* , II, 73.
2 Mizzî, *Tehzib'ül-Kemâl*, V, 80.
3 İbn Cevzî, *ed-Duâfâ ve'l-Metrûkin,* III, 177; ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidal*, I, 378.
4 ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidal*, VI, 337.
5 ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidal*, VI, 338.
6 Necm, 53/14-5.

va'dedilenler vardır."[1] Âyetinin de yanlış anlaşıldığını belirtmektedir. Ona göre burada va'dedilen şeyden Cennet ve Cehennem anlaşılmıştır. Oysaki Cehennem esfele-i sâfilîn aşağılar aşağısındadır, gökte değildir. Bu âyetin anlamı ise "Cennet ve Cehennem'in sebepleri, gökte Allâh katında sabit bir kader iledir"şeklindedir.[2]

İbn Kayyım'in konuyla ilgili olarak Hâdi'l-Ervâh'a aldığı hadislerin metinleri aşağıda olduğu gibidir..

1- Abdullâh b Selam (r.a) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den şu nakledilmiştir.: "Allâh'ın yaratıkları icinde en değerlisi Ebû'l-Kâsım'dır (s.a.v.), Cennet ise göktedir."[3]

Yukarda kaydetmiş olduğumuz bu rivayetin isnadında yer alan Abdülazîz b. Ebân'ın zayıf olduğu gerekçesiyle bazı hadis alimleri tarafından tenkit edilmiştir. Hadis alimlerini değerlendirmesi şu şekildedir."Bu rivayetin isnadında Abdülazîz b. Ebân vardır. Bu zat, metrûkîndendir. Yahyâ b. Maîn onu habis bir kezzabdır, mevzû hadisler rivayet etmiştir" derken . Ahmed b. Hanbel ise "hadisi yazılmaz" demiştir. Buhârî ise "onu terk ettiler" demiştir.[4]

2- İbn Abbâs (r.a) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den şu nakledilmiştir: "Cennet yedinci göğün üstündedir, Yüce Allâh onu Kıyamet Günü istediği yerde kılar, Cehennem ise yedinci arzdadır (yeryüzündedir)."[5]

3- Abdullah (r.a) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den şu nakledilmiştir: "Cennet dördüncü göktedir, Kıyamet Günü Yüce Allâh onu dilediği yerde kılacaktır. Cehennem ise, yedinci arzdadır, Kıyamet Günü Yüce Allâh onu da istediği yerde kılacaktır."[6]

Yukarda kaydetmiş olduğumuz bu rivayetin isnadında yer alan Ebû'z-Za'râ zayıf olduğu gerekçesiyle bazı hadis alimleri tarafından tenkit edilmiştir. Hadis alimlerini değerlendirmesi şu şekildedir Bu rivayetin İsnâdında da Ebû'z-Za'râ Abdullah b. Hâni'dir, kendisi, Ibn Mes'ûd'u görmüştür. El-Buhârî, "onun hadisleri üzerine mutabaat yapılmaz" demiştir.[7]

---

1 Zâriyat, 51/22.
2 İbn Kayyim, Hâdi'l-Ervâh, s. 89.
3 Ebû Nuaym, *Sifatü'l-Cenne*, I, 22.
4 Bkz. *Mîzân el-İtidal*, XI, 622.
5 Ebû Nuaym, *Sifatü'l-Cenne*,, I, 166.
6 Ebû Nuaym, *Sifatü'l-Cenne*, I, 169-170.
7 Bkz. *Mizan el-itidal*, XI, 516-517.

4- Abdullâh b. Amr (r.a) aracılığıyla Hz. Peygamber'den şu nakledilmiştir "Cennet yüz derecedir. Her iki derece arası gökle yer arası gibidir"[1]

Hadis alimleri yukaıda geçen hadisin senedi hakkında şu değerlendirmede bulunmuşlardır. "Hakim, Buhârî, ve Müslim'in şartl üzere sahihtir demiş ve ez-Zehebi buna muvafakat etmiştir, demiştir ancak ikisi de Buhari'ye istidrakinde vehmetmişlerdir. Yine Hâkim, isnadı sahih demiş, e.z-Zehebi bunu kastetmiştir"[2] değerlendirmesini yapar.

Cennet'in zaman-dışı yaratıldığını Kur'ân ve Sünnet'in verileriyle ortaya koyduktan sonra yerinin tesbiti için Kur'ân'ın oluşturduğu kâinat/âlem yapısının ortaya konması gerekmektedir. Kur'ân'ın ifadesiyle; her şeyin yaratıcısı olan Yüce Allâh, önce yeryüzünü yedi kat olarak içindekilerle beraber yaratmış, sonra göğü yedi kat olarak yaratmıştır. Yine âyetlerden anlaşıldığına gör, yer ve gök Kıyamet Günü başka bir yer ve göğe çevrilecektir.[3] Kâinat sistemi içersinde yer alan yer, gök, sidre, Cennet ve arş ifadelerinden sidre ve arş müteşâbih ifade olmalarından dolayı biraz üzerinde durmak gerekmektedir.

Cennet'in göğün 7. veya 4. katında olduğu ile ilgili rivayetlere mesafeli yaklaşan İbn Kayyim, Buhârî ve Müslim tarafından nakledilen "Cennet yüz derecedir. Her iki derece arası gökle yer arası gibidir" hadisini baz alarak, "Bu hadis, Cennetin son derece yüksek ve yüce olduğunu bildiriyor" yorumunu yapmaktadır.[4]

Sidre'nin anlamının ise, sınır ve varlıkların nüfuz bölgesinin sonu olduğunu mi'râc hadislerinde yer alan, Cebrâil'in "Şayet bu sınırın ötesine geçecek olursam Allâh'ın tecellîsi ile yanıp mahvolurum" ifadesi de ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Sidre'den sonra gayb alemi başladığına ve Cennet'in yerinin de burası olduğuna yukarıdaki âyetteki "o Sidre'nin yanında da Cenneti'l-Me'vâ vardır" ifadesi işaret etmektedir. Özellikle hadislerde dikkati çeken şey, Cennet'in üzerinde arşın yer almasının ifade edilmesidir. "Firdevs, Cennet'in en üstün yeri ve ortasıdır. Bunun

1 Buhârî, Cihad, 4, 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 335; el-Beyhakî, *es-Sünen el-Kübra*, IX, 15-16; Ebu, Nuaym, *Sifatü'l-Cenne*, II, 62; el-Hllye, IX, 47;; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 321; et-Tirmizî, el-Cenneh, 2531; İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 138; Ebu Nuaym, Sifatü'l-Cenne, XI,64; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 80.

2 el-Hakim, *el-Müstedrek*, I, 80.

3 İbrâhim, 14/48; Fussilet, 41/12; Kamer, 54/11; Nebe, 78/19.

4 İbn Kayyım, *Hâdi'l-Ervâh*, s. 52

üzerinde ise arş vardır[1] Âyetlerde yerin ve göğün yaratılmasından sonra, "sonra arşı istiva etti" buyrulması da bunu desteklemektedir.[2]

Sidretü'l-Müntehâ teriminin birinci kelimesi olan 'Sidre', Nebk ve Arabistan Kirazı manasına gelmektedir.[3] Elmalılı, Kâmus tercümesinden Sidre ile ilgili şu bilgileri nakleder: "Nebk ağacına verilen isimdir. Buna Arabistan kirazı denir ki, Trabzon hurması da bu türdendir. Bu kelimenin tekili, sidre; Çoğulu, siderât, sider ve südûr şeklinde gelir. Adı geçen ağaç iki çeşittir. Birincisi büstânî (bahçe ağacı) dır ki, meyvesi hoş olup yapraklarıyla yıkanmaktadır. Diğeri ise berrî (Toprak ağacı) dır ki, bunun meyvesi tatsızdır. Her ikisinin gölgesi gayet koyu, hoş ve hafiftir."[4] Ayrıca Sidre kelimesinde hayret manası da mevcuttur. Terimin ikinci kelimesi olan "müntehâ" ise, mekan ismi ve mimli mastar olup, "son" manasına gelmektedir. Buna göre "sidre-i münteha", "son sidre, son ağaç" manasına gelmektedir.[5]

Yukarıda verilen lügat mânâları etrafında âyette geçen Sidre ifadesi değişik şekillerde yorumlanmıştır:

1-Sidretü'l Müntehâ, yedinci semanın üzerinde, arşın sağında, bir hadise göre de altıncı semada bulunan bir nebk ağacıdır.[6]

2- Sidreyi "hayret etmek, şaşırmak" mânâsına almak suretiyle, sidre-i müntehâ'ya "akılların son derece hayrette kaldıkları bir makam" manası verilmiştir.[7]

3- Ebû's-Su'ûd da "Ve senin sonun da Rabbine varılacaktır"[8] âyetine dayanarak, Müntehâ'nın Allâh olduğunu ve Sidretü'l-Müntehâ'da, mülkün mâlikine izâfeti kâbilinden "Allâhın Sidresi" mânâsına geldiğini tefsirinde zikretmiştir.[9]

Bu üç yorumdan birincisi, Kurâ'n'ın ve özellikle hadislerin muhtevasına daha uygundur. Nitekim Razî de bu görüşleri sıraladıktan sonra, tercihini birinci görüş olarak yapmaktadır.[10]

---

1 Tirmizî, *Cennet***,** 4.
2 Kara, *a.g.e.*, s. 93.
3 Firuzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-Muhit*, II, 67.
4 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 4580.
5 Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 4580.
6 Razi, a.g.e., XXVII, 291-292.
7 Elmalılı, a.g.e. VII, 4581.
8 Naziat, 79/44.
9 Ebu's-Suud, *el-İmadi İrşadu'l-Akli's-Selim*, II, 38.
10 Razî, a.g.e., XXVIII, 293.

Mîrâc hadisesini anlatan hadisler ise daha geniş bir kullanıma sahiptir. Yedi gök çıkıldıktan sonra Sidre'ye ulaşıldığı şöyle anlatılır: "Sonra beni, Sidre-i Müntehâ'ya kadar götürdü"[1] Ayrıca Sidre, Cennet'e girdikten sonra kendisi için kaldırıldığı "refe'a" fiili ile başka hadislerde geçer:" Sonra Sidretü'l-Müntehâ benim için kaldırıldı"[2] bazı hadislerde Sidretü'l-Müntehâ şöyle tasvir edilmektedir:

"Sidre-i Müntehâ; Rasûl'ün mahiyetini bilmediği renklerle kaplı"[3] meyveleri tacın püskülüne, yaprakları filin kulağına benzeyen[4] kendisinin altında pervaneler bulunan[5] bir binicinin gölgesinde yetmiş sene yol alsa da katedemeyeceği[6] bir ağaçtır. Bir hadiste Sidre'ye niçin Sidre-i Müntehâ denildiği şöyle ifade edilmektedir: "Yerden çıkarılanlar orada son bulur ve kabzedilir. Yerin üstünden inilenler de orada son bulur ve kabzedilir."[7] Demek ki, yerden ve göklerden gelen şeylerin son durağı olması Sidre'ye bu ismin verilmesine sebep olmuştur. Bütün bu bilgilerden sonra Sidre-i Müntehâ'nın –keyfiyetini bilmemekle beraber-arşın altında, yedi göğün üzerinde Rasûllah'ın yukarıda tasvir ettiği şekilde olduğunu söyleybiliriz.[8]

"Arş" kelimesinin filolojik boyutunu da Elmalılı'nın ifadelerinden özetle vermek istiyoruz: "Arş, esas itibariyle "sakf/çatı" demektir.[9] Ki bir binanın veya yerin yüksek muhitini teşkil eder. Bir eve nisbetle tavanı, tavanına nisbetle çatısı, kubbesi, tepesindeki köşkü, terası, arşın mânâsına dahildir. Ayrıca çadır ve çardak gibi yükselen ve gölge veren her şeye de arş denir. Arş mefhumunun ayrılmayan mânâsı, ulviyet ve üstünlüktür. Bundan dolayıdır ki arş, kralların üzerinde oturdukları taht manasında yaygınlaşmış ve tahtın gereği olan mülkten ve saltanattan kinaye olarak kullanılmıştır. "selle arşuha" denildiğinde "saltanatı yıkıldı" mânâsı anlaşılmaktadır. Saltanatın devamlılığı ve işin yolunda gitmesini de "istevâ ala arşihi ve'stekarre ala serîri milkihi /arşına kuruldu ve saltanatının tahtına yerleşti" ifadesi karşılamaktadır. Bütün bunlardan başka bir işi ayakta tutan şey, toplumların başkanları, tabut ve kuşun yuvası mânâlarını da taşımaktadır."[10]

---

1 Buhârî, Salat,1; Tevhid, 37; Enbiya,5; Müslim, İman, 259;262,279, Ahmed b. Hanbel, Müsned.
2 Buhârî , Bedü'l-Halk 6; Menakıb 42; Eşribe 12; Tirmizî, Tefsir 108/2, Nesâî , salat 1.
3 Buhârî, S alat, 1, Enbiya, 5; Müslim, İman, 74.
4 Buhârî, Menakıp 42; Tirmizî, Cennet, 9.
5 Buhârî, Tefsir, 53/1; Tirmizî, Tefsir, 53/1.
6Buhârî, Bedül Hak, 8; Tefsir, 56/1; Müslim, Cennet, 6-8; Tirmizî, Cennet, 9.
7 Müslim, İman 76; Tirmizî, 52/1; Nesai, Salat, 1; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I/387,422.
8 Kara, Ömer, a.g.e., s. 91-100.
9 Râgıb, el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, s. 493.
10 Elmalılı, a.g.e., III, 2176-77.

Bu filolojik açıklamalardan sonra Elmalılı, genelde birbirine karıştırılan arş ve kürsi kavramlarının farklılığını şöyle izah eder: "Arş'ın Bakara suresi 255. âyette geçen Kürsî ile aynı şey olduğunu söyleyenler olduğu gibi çoğunluğa göre doğru olan, bu ikisinin farklı farklı şeyler olmasıdır. Birinci şekilde düşünenler her ikisinin de taht mânâsına alındığına dayanmaktadırlar. Diğer grup ise, Arş'ın Kürsî'nin üzerinde olduğunu söylemişlerdir. Bu şekilde Kürsî, taht manasında düşünülürse, Arş onu kaplayan saray ve sarayın tavanı olarak telakki edilir. Kürsî "Mevzi-i kıdemi'l-Arş/Arş'ın ayağının dibi" olarak düşünülürse, bu durumda Arş da taht mefhumuyla karşılanır. Bu iki manaya göre Kürsî'nin yerleri ve gökleri kapladığını[1] da dikkate alırsak, Arş, Din dilinde âlemin hepsini saran, sınırlanması ve takdir edilmesi beşer aklının tahayyül sınırlarını aşan, hakikati Allâh'ın ilmine bırakılan yüksek yer mânâsı meşhur olmuştur ki, gökler, Cennet, Sidre, Kürsî hep bunun altında tasavvur edilmiştir. Bu bir sondur, âlem tasavvuru burada biter. Fakat hakkın varlığı bitmez. Bu verdiğimiz mânâlar dikkate alındığında âyetten şöyle bir mânâ çıkmaktadır. "Sonra bir dize taht üzerine kuruldu."[2] Âyetin mealini bu şekilde tayin eden Elmalılı bu meal hakkında "Şimdi bundan ne anlaşılmalıdır" diye sorduğu soruya birkaç yerden cevap vermektedir.[3] Elmalılı bir taraftan Arş adı altında Allâh'a ait bir şeyin varlığını kabul ederken diğer taraftan bunun izahında tecsim tehlikesini bertaraf ettirecek açıklamalar yapmaktadır. Özellikle istivâ merkezli bu açıklamalar şu anda konumuzla alakalı olmadığından Arş hakkında söyledikleriyle yetinmek istiyoruz:

"Bütün göklerin üstünde ve bütün âlemi çevreleyen Arş'ın bilinen mahdut taht mânâsında olmayacağı şüphesizdir. Bundan dolayı bunda muhakkak mecâzî ve kinâî bir mânânın bulunması ve daha doğrusu Arş ve taht cins isim iken ayetlerdeki "Arş"ın şer'an konulmuş bir özel isim gibi düşünülmesi gerekmektedir. O halde bu Arş'ta cisim olma zarureti de iddia edilemez."[4]

Arş konusu, gaybla ilgili bir konu olması nedeniyle Kurâ'n ilimlerinin teknik bir terimi olan "müteşabbih" kapsamında değerlendirilmektedir. İslâm âlimleri diğer müteşabihlerde olduğu gibi Arş konusunda da iki farklı açıklama biçimi benimsemişlerdir.[5]

---

1 Akara, II, 255; Elmalılı, a.g.e., III, 2177.
2 Bkz. Elmalılı, a.g.e., III, 2178-9.
3 Elmalılı, a.g.e., III, 2178.
4 Elmalılı, a.g.e., III, 2178.
5 Bkz.Elmalılı, a.g.e., IIII, 2180.

Birincisi Allâh'a ait olması sebebiyle Arş ile Allâh ilişkisini ortaya koyarken Allâh'ın mekan ve yönden münezzeh olduğunu kesin bir şekilde tasdik etmekle beraber Arş'a ve onun üzerine istiva sıfatına da –Allâh'ın irade ettiği şekilde -imân etmek ve tafsilatıyla te'viline dalmayıp hakikatini Allâh'ın ilmine havale etmektir. İmâm Mâlik'in "İstivâ ma'lûmdur, keyfiyeti meçhuldür…" şeklindeki sözü bu görüşü özetlemektedir. Bu selefin açıklama biçimidir. İkincisi ise selefin aksine bu tür müteşabihler; Kurâ'n'ın ruhuna uygun sahih bir te'ville açıklamaktır. Bu ise halefin açıklama tarzıdır. Her iki bakış açısında da, Arş'ın varlığını kabul esastır. Burada birisi gaybî bir konuda konuşmaktan çekinirken, diğeri Allâh'ın olacak şekilde tevil etmektedir. Arş kelimesinin Kurâ'n'da ve Sünnet'te kullanışlarına göz atmak istiyoruz. Kurâ'n'da Arş "istivâ etti."[1] éArş'ın rabbi"[2],"Arş'ın Sahibi"[3] "Melekler Arş'ın etrafında dönerek"[4] "Arş'ı taşıyanlar"[5] "O gün Rabb'in Arş'ını bunların da üstlerinde sekiz melek taşımaktadır"[6] ve "O Arş'ı su üstündeyken"[7] şekilleriyle geçmektedir. Hadislerde ise "Onun (Firdevs) üstü, Rahmân'ın arşıdır."[8] "O'nun Arş'ı su üzerindeydi/Arş'ı su üzerindedir"[9] "Arş'ın yanı …"[10] 'Arş'ın taşıyıcıları"[11] 'Arş'ın Rabbi"[12] "Arş'ın gölgesi"[13] "Arş tarafından"[14] "Arş'ın sağı"[15] "Arş'ın zineti"[16] "Arş'ın altında"[17] "Arş'ın üstünde"[18] "Allâh Arş'ın üzerinde, Arş'ı da göklerin üzerindedir"[19] "Arş Firdevsin üzerindedir"[20] ve "Arş'ını suyun üzerinde yarattı"[21] gibi tabirler kullanılmaktadır.

Yukarıda verdiğimiz ayetler gözden geçirildiğinde Kurâ'n'da Allâh'a ait bir arşın varlığından ve suyun üzerinde bulunduğundan, hadislere göre suyun üzerinde

---

1 Araf, 7/54; Yunus, 10/3; Rad, 13/2; Taha, 20/5; Furkan, 25/59; Secde, 32/4; Hadid, 57/4.
2 Tevbe, 9/29; Enbiya, 21/22; Müminin, 23/86; Neml, 27/26; Zuhruf, 42/43.
3 İsra, 17/42; Gafir, 40/15; Tekvir, 81/20; Buruc, 85/15.
4 Zümer, 39/75.
5 Gafir, 40/7.
6 Hakka, 69/17.
7 Hud, 11/7.
8 Buhârî, Tevhid, 22; Cihad, 4; Tirmizî, Cennet 4; Tefsir; 57/69.
9 Buhârî, Bedül hak 1; Tirmizi, Tefsir; 5/3;11/9; Ahmed b. Hanbel, Müsned; II/313.
10 Buhârî, Rikak, 43; Tevhid, 31; Enbiya, 31; Husumat, 1; Müslim, Fedail, 160.
11 Müslim, Selam,124; Tirmizî, Tefsir, 34/3; Ebû Dâvud, 18; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I/172, 212, 218.
12 Buhârî, Tevhid, 22,23, Deavat; 27; Müslim, zikir, 60; Tirmizî, De'avat, 38-67-80.
13 Tirmizî, Tefsir, 3/19; İbn Mâce, Cihad, 16; Ebu Dâvud, Cihad, 25.
14 Ahmed b. Hanbel, Müsned, I/240; 294, 364.
15 Tirmizî, Menâkıp 1, Ahmed b. Hnbel, Müsned, II/347.
16 Müslim, zikir, 79; Ebu Dâvud, Vitr, 24; De'avât, 103; Nesâî, Sehv, 94; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I,258.
17 Buhârî, Bed'u'l-Halk, 4; Tevhid, 23; Tefsir, 23; 36/1;17/5; Enbiya, 3; Müslim, İman, 250.
18 Ebû Dâvud, Sünnet, 18.
19 İbni Mâce, Zühd, 39.
20 Tirmizî, Tefsir, 11/1.
21 Tirmizî, Tefsir, 11/1.

yaratıldığından[1] ve yerleri gökleri yarattıktan sonra Rahmân'ın onu istivâ ettiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca Arş'ın etrafında meleklerin dönüp durdukları, meleklerin Arş'ı taşıdıkları hatta Kıyâmet Günü'nde sekiz melek tarafından taşınacağı anlatılmaktadır. Biz zaman ve mekanla sınırlı bir âlemde, bu iki boyutun olmadığı bir kavram üzerinde durmakta ve Sidre'nin ötesinde gayb âleminde bir Arş'tan bahsetmekteyiz. Ragıb el-İsfahânî Allâh'ın Arş'ı ifadesini "Beşerin sadece ismen bildiği hakikatine vakıf olmadığı şeydir"[2] diyerek ortaya koymaktadır. Arş, Kuranın ifadesine göre suyun üzerindedir. Hadisler ise suyun üzerinde yaratıldığı şeklinde izah eder. Firdevs Cennetin'i anlatan bir hadiste "Firdevs'in Cennet'in en yüksek yeri olduğu nehirlerin ondan fışkırdığı ve onun üzerinde ise arşın bulunduğu[3] anlatılmaktadır.

Âyet ve hadislerin yardımıyla verdiğimiz kâinat yapısını şöyle özetleyebiliriz Merkezde yedi katıyla Yer, onu çevreleyen yine yedi katıyla gök, onun etrafında ise yaratıkların yer ve gökten oluşan bu bölgenin sınırını teşkil eden Sidre bulunmaktadır. Bu yer ve gök, Kıyâmet Günü tebdile uğrayıp Cennet ve Cehennem'e dahil edilecektir. Sidre'nin ötesi artık gayb alemi, Cennet, Kürsî ve Arş gibi metafizik şeyleri barındırmaktadır. Bu kainat düzeni içinde Cennet'in Sidre'nin yanında olduğunu yine Kurâ'n ifade etmektedir. Cennet'in yerini kendileriyle tespit ettiğimiz delilleri şöyle sıralayabiliriz:[4]

1-) Cennetin "gökte olduğu" şeklindeki kapalılığı da gideren en kuvvetli delil, en-Necm süresinin şu ayetidir: "O, en yüksek ufukta idi. Sonra Cebrâil yaklaştı ve sarktı. Onunla aranızdaki mesafe iki yay kadar yahut daha az kaldı. Kuluna verdiği vahyi verdi. Onun gördüğünü kalbi yalanlamadı. Onun gördükleri hakkında onunla tartışacak mısınız? Ant olsun onu bir kez daha inerken görmüştü, Sidretü'l-Müntehâ'daki Cennetü'l-Me'vâ onun yanındadır. Sidre'yi kaplayan kaplıyordu. Peygamberin sözü şaşmadı ve sınırı aşmadı. Andolsunki Rabbinin ayetlerinin en büyüğünü gördü"[5] Bu ayette Cennetin yeri son derece net bir şekilde "Sidre'nin yanı" olarak belirlenmiştir.

2-) "Sonra Cebrail beni ta Sidre-i Müntehâ'ya kadar götürdü. Onu mahiyetini bilmediğim bir takım renkler kuşattı. Sonra Cennete girdim. orada inciden kubbeler

1 Tirmizî, Tefsir, 11/1.
2 Râğıb, a.g.e., s. 493.
3 Buhârî, Tevhid, 22.
4 Kara, a.g.e., s.102
5 Necm, 53/7-18.

gördüm. Cennetin toprağı misktendir[1]“ Hadisi yukarıdaki ayetin muhtevasını hem desteklemektedir; hem de oradaki üçüncü tekil şahıs tarafından ifade edilen “Cennet sidrenin yanındadır” sözünü görme ve dokunma duyularıyla kesin bir imana sahip olan ve gözlerinin ve azalarının tercümanı olarak Rasulun dilleri hadisiyle biraz daha empirik bir sahaya indirgeyerek somut bir şekilde ayet parelelinde ifade ediyor. “Cibril beni ta sidreye kadar götürdü ve orada Cennete girdim...” Cennetin yeri hususunda vahyin bize bildirdiği budur. Bunun ötesinde söz söylemek ise gaybı taşlamaktan başka bir şey değildir.[2]

Tefsirlerimizin bazılarında Cennetin yeri ile ilgili verilen tartışmalar, bizce Kur’ân’ın ve sünnetin belirlediği sınırın ötesine geçmektedir. Cennetin semaların 4. ve 6. katında bulunması şeklindeki görüşler, Kuran ve sahih sünnetten delille desteklenmemektedirler. Ebû Nuaym el-İsfahaninin “Sıfatül cenne” adlı eserinde şu hadis, hem zayıf olarak değerlendirilmekte, hem de Kuranın belirlenmesine aykırı düşmektedir.”Cennet dördüncü göğün üzerindedir. Kıyamet günü Allâh ,onu istediği yerde kılacaktır.[3] Abdullah b. Selman’ın rivayet ettiği “… Cennet göktedir[4] hadisi de aynı şekilde zayıf, hatta mevzu olarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.”[5]Cennet yedinci göktedir. Allâh onu, kıyamet günü istediği yerde kılar…”[6] şeklindeki İbn Abbas’dan: Cennet neresidir? Diye sordum. O da : “yedi göğün üstünde dedi.” Şeklindeki hadis ise sened açısından zayıf bulunmuş olmasına rağmen[7] Necm süresinin 14: ayetinin ve sahih mirac hadislerinin tespit ettiği uyuşmaktadır.[8]

3.2.1. Cennetin Yeri İlgili Bir Hadisin Değerlendirilmesi

İbn Kayyim’in Cennet’in gökte olduğu ile ilgili olarak Hâdi’l-Ervâh’a aldığı bir hadisinin hem sened hem de metin yönünden değerlendirmek istiyoruz Öncelikle değerlendireceğimiz hadisin metni aşağıda olduğu gibidir.

Ebû’z-Za’ra’dan, o da Abdullâh’dan Abdullâh dedi ki; “Cennet dördüncü göktedir, Kıyâmet Günü olduğu zaman Allâh onu istediği yerde kılacaktır. Cehennem ise yedinci yerdedir. Kıyâmet Günü olduğu zaman Allâh onu istediği yerde kılacaktır.”

İlgili Hadisin isnadları şöyledir:

---

1 Buhârî, Salat, 1.
2İbn Kayyım, *Hâdi*, s. 58-60.
3 Ebu Nuaym, el-İsfehâni, *Sıfatu’ı-Cenne*, I, 169-170.
4 Ebu Nuaym, *a.g.e*., I, 165.
5 Ebu Nuaym, el-a.g.e., I, 166
6 Ebu Nuaym, a.g.e., I, 166.
7 Ebu Nuaym, a.g.e., I, 170
8 Kara, *Kur’an’da Metafizik Âlem Cennet*, s. 101

1- Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed Bâliveyh - Muhammed b. Ğâlib – Affân ve Muhammed b. Kesîr - Mehdî b. Meymûn - Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Ya!'kûb - Ebû'z-Za'ra - Abdullâh b. Selâm.[1]

2- Abdülazîz b. Ebân - Mehdî b. Meymûn - Muhammed b. Abdullâh b. Ebî Ya'kûb - Ebû'z-Za'ra - Abdullâh b. Selâm.[2]

Yukarda kaydetmiş olduğumuz isnâdların tamamında yer alan, Muhammed b. Abdullâh b. Ebî Ya'kûb hadis âlimlerinin tarafından şiddetli tenkide uğramıştır.[3]

Ebû Nuaym'ın, Sıfatu'l-Cenne adlı eserini tahkik eden Ali Rıza Abdullâh bu konuda şunları söylemektedir: "Cidden zayıf bir isnad. Bu rivayette ravi, Atiye İbn Sabit el-Avfi'dir. Çok hata eder tedlis yapar burada da an'ane yapmıştır. Bu senedden dolayı tenkid ona yapılmamış yalnızca Muhammed b. Abdullah'a yapılmıştır. Bu zat İbn Süleyman el-Azzamidir. el-Hakim hadis imamları arasında bildiklerim, ihtilaf etmeksizin bu kişinin hadisinin metruk olduğunu söylerler der. es-Saci saduktur, nakil ehli hadislerini terkte içma etmişlerdir, der. Onu İbn Mehdi İbn el-Mübarek, el-Kattan ve İbn Main terk etmiştir. Ebû Hatem çok zayıf der.[4]

Yapılan tesbitlerde görüldüğü gibi hadis, hem mu'an'an bir rivayet, hem de ravi Muhammed b. Abdullâh tedlîs yapmıştır. Oysaki An lafzıyla nakledilen rivayetlerin senedlerinin muttasıl sayılıp, sahih kabul edilebilmesi için ravilerin tedlisle suçlanmaması gerektiğine dair hadis âlimlerinin görüşleri vardır. Ayrıca bu rivayetlerin tamamı "An" lafzıyla nakledilmiş mu'an'an rivayetler olup, isnad açısından semâ yoluyla alınan rivayetler derecesinde güçlü değildir.[5]

Yukarda kaydetmiş olduğumuz isnâtların tamamında yer alan Ebû'z-Za'ra Abdullâh b. Hanî de, hadis bilginlerinin tenkidine uğramıştır. Kendisi, İbn Mes'ûd'u görmüştür. Buharî bunun hadisleri üzerine mütabaat yapılmaz demiştir.[6]

Sonuç olarak bu isnâdlarda bulunan ortak raviler, Muhammed b. Abdullâh ve Ebû'z-Za'ra Abdullâh b. Hanî bir çok hadis bilgini tarafından adalet ve zabt yönünden cerh edilmiştir. Metin yönünden de hadis problemli gözükmektedir. Çünkü Cennet'i 4. veya 7. kat gökte, bu evrene ait olmayan, âhirete ait olan hem de her bir derecesi yer ve gök genişliğinde olan Cennet'i burada aramak denizi bardağa doldurmaya benzerdir ki

1 Tirmizi, Cennet, 2530.
2 Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, II, 872.
3 Ebu Nuaym, *Sıfatu'l-Cenne*, I, 169.
4 İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzîb*, IX, 322-324.
5 Koçyiğit, *Hadis Istılahları,* s. 124.
6 ez-Zehebi, *Mizânu'l-I'tidal,* VIII, 223.

bu da mümkün değildir.. Oysaki Cennet, Kur'ân'ın ve Sünnet'in verilerine göre yedinci semanın üstünde, zaman ve mekanın bittiği sidretü'l-Müntehâ'nın yani içinde bulunduğumuz sistemin dışında bu evrende olmayan uhrevi bir boyuttadır.

3.3. İki Cennet Ne Demektir?

İbn Kayyım 21. bölümde Cennetlerin sayısı ile ilgili hadislere ver vermektedir. Esere alınan hadisler daha çok, "Rabbinin makamından korkan kimseler için iki Cennet vardır"[1] ayetinin yorum ve tefsiri mahiyetindedir. İki Cennetle ilgili olarak Hâdi'l-Ervâh'a alınan hadisler aşağıda olduğu gibi olup, sened ve metin yönünden incelemesini yapmak istiyoruz:

1- Enes b.Mâlik (r.a) aracılığıyla Hz. Peygamber'den şu nakledilmiştir: "Bera' kızı Ümmu'r-Râbî[2] (Ümmü Hârise b. Sürâka), Hz. Peygamber'e gelip: 'Yâ Rasûlallâh bana Hârise'den bahset" dedi. (Bu kadının oğlu olan) bu zat Bedir savaşında kimin attığı belli olmayan bir okla ölmüştü. (Kadın sözüne şöyle devam etti:) 'Eğer Cennette ise (acısına) dayanırım, eğer başka bir şey ise bütün gücümle ağlarım.' Peygamber (s.a.v.) dedi ki: 'Ey Harise'nin anası, 0 yer, Cennet içinde birçok Cennet (bahçe) dir ve senin oğlun en yüksek Firdevs'i bulmuştur."[3]

2- Ebû Musâ'l-Eş'ari(r.a) aracılığıyla Hz. Peygamber'den şu nakledilmiştir "Altından iki Cennet, kapları da, takıları da içindeki şeyler de altın. Gümüşten iki Cennet, kapları da takıları da içindekiler de gümüşten. Ve oradakilerin Rabb'lerine bakmaları ile aralarında, Adn Cennet'inde, O'nun yüzü (c.c.) üzere bulunan kibriyâ (büyüklük) perdesi vardır."[4]

3- Rasûlullah'dan (s.a.v.) şöyle rivayet edilmiştir: "0 ikisi, Cennet bahçeleri içindeki iki bahçedir."[5]

3.3.1. İki Cennetle İlgili Bir Hadisin Değerlendirilmesi

İbn Kayyim'in eserin aldığı Cennet'in sayılarıyla ilgili ortak bir hadisin sened ve metin yönünden değerlendirmesini yapmak istiyoruz. Rivâyetin metni aşağıda olduğu gibidir:

---

1 Rahman, 55/46.
2 İbn Hacer, *Feth elBari*, VI, 26.
3 Buhârî, Cihat, 6, 26; Mağazî, 7, 304; Rikak, 111, 415.
4 Buhârî, Tevhid, 13, 423; Müslim, Iman, 180.
5 Kurtubî, Tefsir, 17, 177; et-Tezkire, 11, 440; Kurtubî bunu zikrettikten sonra "Bu hadisi, el-Mehdevî ve es-Sa'leb de Ebû Hureyre'den nakletmiştir" demiştir.

"Altından iki Cennet Kapları da, takıları da, içindeki eşyalar da altın. Gümüşten iki Cennet Kapları da takıları da içindeki eşyalar da gümüşten. ve oradakilerin Rablerine bakmaları ile aralarında Adn Cennet'inde O'nun yüzü (c.c) üzere bulunan Kibriyâ perdesi vardır."

İlgili hadşisin isnadları da aşağıdaki gibidir:

1. Nasr b. Ali – Abdülazîz b. Abdüssamed - Ebû İmrân el-Cenvi - Ebî Bekr b. Abdillâh b Kays – Abdullâh b. Kays.

2. Abdullâh b. Ebî Esved - Abdülazîz b. Abdüssamed - Ebû İmrân el-Cenvi - Ebî Bekr b. Abdillâh b Kays – Abdullah b. Kays.

3. Muhammed b. Yahyâ b. Bistâm bilbasrete - Muhammed b. Mesnâ - Abdülazîz b. Abdüssamed - Ebû İmrân el-Cenvi - Ebi Bekr b. Abdüllâh b Kays – Abdullâh b. Kays.

4. Abdullâh b. Yezîd - el-Rikâk Behmedâni - İbrahîm b. Hüseyin - Âdem b. Ebî İyâs - Hammâd b. Seleme - Sâbit b. el-Bünânî – Ebû İmrân el- Cevnî - Ebû Bekr b. Ebî Musâ el-Eş'arî.

5. Muhammed b. Beşşâr - Ebû Abdussamed - Ebû İmrân el-Cevnî- Ebû Bekr b. Abdillâh b Kays el- Eş'arî – Abdullâh b. Kays el-Eş'arî.

6. Abdüssamed b. Abdülvâris - Hammâd b. Seleme - Ebû İmrân el-Cevnî - İbn Ebî Musâ - Ebû Musâ el-Eş'arî.

7. Muhammed b. Müsennâ - Amr b. Ali - Abdülazîz b. Abdüssemad - Ebû İmran el-Cevnî - Ebû Bekr b. Abdillâh b Kays – Abdullâh b. Kays.

Bu hadisin, "Firdevs Cennetleri dörttür: ikisi altından, takıları altından…" şeklinde Cenneti Firdevs ile kayıtlayan bir başka varyantını Ebû Nuaym zikretmiştir. Hadisin isnadındaki Ebû Kudâme Hâris'in zayıf olduğunu belirterek bu raviyle ile ilgili cerh ve ta'dil âlimlerinin görüşlerini zikreden muhakkik Abdullâh Ali Rızâ hadis hakkında kanaatini şöyle belirtmektedir. "Bu hadisin senedi zayıftır. Ancak başka bir tarîkle sahih olarak gelmiştir. Bu da, 'Abdullâh b. Ebi Esved - Abdülazîz b. Abdüssamed - Ebû İmrân el-Cevnî - Ebû Bekr b. Abdillâh b Kays - Babasından' tarîkiyle merfû olarak nakledilmiştir."[1] Hadisin Buhârî, Müslim, Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, İbn Mâce, Bağâvî, Nesâî, İbn Ebî Dâvud ve Beyhakî tarafından yukarıda

[1] Ebu Nuaym, *Sıfatu'l-Cenne*, s. 184-185.

verdiğimiz bu sened ve metinle rivayet edildiğini ifade eden Ali Rızâ Abdullâh son olarak şu değerlendirmeyi yapar: "Hadisin sahih olduğu kanaatine vardım. Çünkü Buhârî ve Müslim bu tarikle eserlerine almışlardır."[1] Ancak yukarda kaydetmiş olduğumuz bu rivayetlerin ortak ravisi Ebû İmrân el-Cevnî, bazı hadis bilginlerinin tenkidine uğramıştır.

İsnadların ortak ravisi olan Ebû İmrân el-Cevnî Abdülmelik b. Hubeyb el-Ezdî el-Basrî (v.123-128) Malikî fakîhlerindendir. Yahyâ b. Maîn onu sika sayarken Ebû Hâtim er-Râzî de hadislerini güvenilir bulmuştur.[2] Dârakutni ise onu zayıf saymıştır[3] İbn Adiy, bazı hadislerinde yaşının küçük olması hasebiyle karıştırıp mürsel rivayette bulunduğunu kaydetmiştir.[4] İbn Main de bazı rivayetlerinde mürsel kaldığını belirtmiştir.[5] Kur'ân'da ve hadislerde geçen iki Cennet meselesine Kur'ân icâzı yönüyle de bakmak gerekir diye düşünüyor. Zerkeşi, "Fasılların son hecelerinde uyum sağlama" başlığı adı altında, fasıla uyumun sözü dinleyen kişide etki yapması açısından büyük önem arzettiğini ve bu etkiyi yaratmak maksadıyla Kur'ân'ın çeşitli ayetlerinde standart söz dizimi dışına çıkıldığını belirtilmiştir. Müfred yerine müsennâ kullanılması bazı ayetlerde tekil olması gereken kelimeler ikil formunda zikredilmiştir. Bunun en ilginç örneklerinden biri "Rabbinin makamından korkan iki kimseye iki Cennet vardır"(velimen hâfe makâme Rabbihi Cennetân) mealindeki Rahmân 46. ayetidir. Bu ayette geçen "Cennetân" kelimesi, Ferrâ'ya göre "iki Cennet" değil tek Cennet anlamındadır. Ancak âyetin öncesi ve sonrasına uygun bir secî oluşturmak maksadıyla "Cennet" yerine "Cennetân" kelimesi kullanılmıştır. Ferrâ, İbn Kuteybe tarafından şiddetle eleştirilen bu görüşünü Arap şiirinden getirdiği şahitlerle desteklemiştir.[6]

3.4. Cennetliklerin Altın ve Gümüş Takıları

İbn Kayyim, eserinin 50. bölümünü Cennet ehlinin, elbiseleri, takıları, mendilleri, döşekleri, yaygıları, yastıkları, kırlent ve minderleri şeklinde tasnif eder. Bu bölümde İbn Kayyim yirmisekiz hadis rivayet etmektedir. Bunlardan yedi hadis takılarla ilgilidir. Bu rivâyetler şunlardır:

---

[1] Ebu Nuaym, a.g.e., s. 186, 141.
[2] İbn Hibbân. *Es-Sikât*, V, 517.
[3] ez-Zehebi, *Mizânu'l-İ'tidal,* VIII, 151.
[4] el-Mizzi, *Tehzibü'l-Kemâl*, III, 313.
[5] Ebû Hatim, *el-Mecrûhin*, I, 211.
[6] Öztürk, Mustafa, Kur'an Retoriği, 121-122

1- Ka'b'tan (r.a) şu nakledilmiştir : "Allâh Azze ve Celle'nin bir meleği vardır ki yaratıldığı günden beri Cennet ehlinin takılarını dökmektedir, bu Kıyâmet kopuncaya kadar da sürecek. İmdi şayet Cennet ehlinin takılarından bir parça çıkarılsa güneşin ışığını alır giderdi. Tamam, artık bundan sonra Cennet ehlinin takılarını sorup durmayın."[1]

2- el-Hasen (r.a) aracılığıyla Hz. Peygamber'den şu nakledilmiştir : "Cennet'te, erkeklerin üzerindeki takıları, kadınların üzerindeki duruşundan daha güzeldir."[2]

3- Ibn Lehîa (r.a) aracılığıyla Hz. Peygamber'den şu nakledilmiştir: "Şayet Cennet ehlinden birisi uzanıp bakacak olsa ve onun bileziği görünse, o bilezik güneşi, güneşin yıldızların ışığını söndürdüğü gibi söndürürdü."[3]

4- Ebû Ümâme (r.a) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den şu nakledilmiştir: "Altın ve gümüş bilezik giyerler, inci taç takınırlar, üzerlerinde peş peşe dizili yakuttan ve inciden taçlar vardır, üzerlerinde kralların tacı gibi taç vardır, gençtirler, bıyıkları yeni terlemiştir ve sürmelidirler."[4]

3.4.1. Cennetliklerin Altın ve Gümüş Takıları İle İlgili Hadisin Değerlendirilmesi

Bu hadislerden birini ele alarak hem sened, hem de metin yönünden değerlendirmek istiyoruz. Bu hadisin metin ve senedi aşağıdaki gibidir:

"Cennet'te takılar erkeklerin üzerinde kadınların üzerindeki duruşundan daha güzeldir." İbn Lehîa'nın naklettiğine göre Peygamber (s.av) şöyle demiştir: "Şayet Cennet ehlinden biri uzanıp bakacak olsa ve onun bileziği görünse, o bilezik güneşi, güneşin yıldızların ışığını söndürdüğü gibi söndürürdü."

Bu hadisin isnadlarını aşağıda kaydediyoruz.

1- İbn Ebî Hatim - Amr b. Yahlu el-Serhi - İbn Vehb - İbn Lehîa - Ukayl b. Hâlid - Hasen - Ebû Hureyre.[5]

2- İbn Ebî Hatim - Teberânî – Ca'fer b. Muhammed - el-Firyâbî - Mûsâ b. Yahyâ el-Mervezî - Süleyman b. Abdilllâh - b. Vehb - İbn Lehîa - Abdülazîz Hekim - İbn Amr.[6]

---

[1] lbn Ebi Şeybe, el-Musannef, XIII, 115-116.
[2] Ibn Kesir, *en-Nihaye*, 2, 442.
[3] Ibn Ebi'd-Dünya rivayet etmiştir, bkz. İbn Esîr, *en-Nihâye*, XI, 442; Münzirî, *et-Terğib ve't-Terhib*, IV, 558.
[4] Ibn Esîr, *en-Nihâye*, II, 442; *Tefsir*, III, 565; Ebu Nuaym, *Sıfatü'l-Cenne*, s. 267.
[5] Tirmizî, Sıfatü'l-Cenne, 2538.
[6] İbn Ebi'd-Dünya, *et-Terğib ve't-Terhib*, IV, 558.

3- Ahmed b. Hanbel - İbn Ebi Hâtim - Amr b. Yahlu el-Serhi - İbn Vehb - İbn Lehîa – Ukayl b. Hâlid – Hasen – Ebû Hureyre.[1]

Bir kısmı Kütüb-i Sitte'ye dahil olan bazı hadis kitaplarında yukarıda kaydettiğimiz Hz. Peygamberin atfen yapılan rivayetin kritiği şu şekilde yapılmıştır. Tirmizî, bu hadisi için şu tesbitte bulunur: "Bu hadis garib bir hadistir, çünkü hadisin senedinde İbn Lehîa vardır der. Bu zat hakkında İbn Maîn, 'zayıftır, onunla hüccet getirilmez' demiştir" ifadesini kullanır. Ayrıca İbn Lehîa hakkında; Yahyâ zayıf biri derken, Ebû Hâtim durumu çalkantalıdır tesbitinde bulunur. Cüzzanî ise İbn Lehîa'nın hadisi üzerinde nur yoktur, hüccet getirilmesi yaraşmaz demişlerdir.[2]

Ayrıca bu rivayetlerin tamamı "An" lafzıyla nakledilmiş mu'an'an rivayetler olup, isnadlardaki raviler cezm sığasını "حدثنا ve اخبرنا " kullanarak rivayette bulunmamışlardır. Ravilerden bazılarının isminin duyulmasını istemediği bir raviyi atlayarak tedlîs yapmaları mümkündür. Bu isnadlarda yer alan ravilerin bazılarında zabt kusuru olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu hadisi sahih kabul etmemiz mümkün gözükmemektedir.

Ayet ve hadislerde, müminlerin Cennet'te altın, gümüş ve ince bilezikler takıp ipek elbiseler giyeceklerinin bildirilmesi, nüzûl ortamındaki zenginlik ve saltanat telakkisiyle ilgilidir. Müfessir İbnül Cevzî bu konuyla ilgili olarak "Krallar dünyada kollarına bilezikler/künyeler, başlarına taçlar taktıkları için, Allâh da bunları Cennet ehline verdi"[3] şeklinde bir tespitte bulunmuştur. Diğer taraftan Mevdûdî'nin "Bu çeşit mücevheratı kadınlar takınır. Burada erkekler için de aynı şeyin söylenmesi ne anlama gelir? Eskiden krallar ve reisler de ellerine, boyunlarına ve taçlarına çeşitli mücevherler takarlardı"[4] şeklindeki ifadesi bu tarihsel olguya işaret etmektedir.

İbnül Cevzi ve Mevdudinin bu tespitlerinden hareketle söz konusu takılar ve giysilerin o dönemde zenginlik, şatafat ve saltanatı simgeleyen ve fakir insanların hayallerini süsleyen maddi değerleri temsil ettiğini rahatlıkla söylemek mümkündür. Bazı müfessirler, bu tasvirlerin tarihsel yönünü göz ardı ettikleri için konuyu izah etmekte güçlük çekmişlerdir. Sözgelimi Hamdi Yazır, "Erkekler hakkında bu tarz süslenme nasıl memduh olabilir?" şeklinde son derece anlamlı bir soru sormuş; ancak bu soruyu cevaplarken geleneksel anlayışı esas aldığı için, ister istemez, "Bilezikler,

[1] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 75.
[2] ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidal*, II, 475-483.
[3] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesir*, IV, 137.
[4] Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an*, VIII, 518.

Cennet ehlinin bu dünyada elleriyle yapıp ettikleri Sâlih amellerin timsali olan mükâfâttır" tarzında bir takım mülahazalarda bulunmak zorunda kalmıştır.[1]

Rivâyetlerdeki bütün bu yerel ve tarihsel karakterli Cennet tasvirlerinin yanı sıra, sıhhati tartışmalı bazı hadislerde yine nüzul dönemindeki Arapların fantezilerini dile getiren daha başka Cennet nimetlerinden de bahsedilmiştir. Cennet'te, at, deve, vb. hayvanların bulunduğunu ve orada ziraat yapılacağını bildiren rivayetlerin genellikle bedevilerin "Cennet'te şu da var mı?" şeklindeki sorularına cevap sadedinde serdedilmiş olması hadislerdeki ayrıntılı tasvirlerin de tamamen yerel nitelikli olduklarını işaretlemektedir.[2]

3.5. Fakirlerin Zenginlerden Önce Cennete Girmesi

İslâm dini, dünya ve âhiret dengesinin kurulmasını ister, tek taraflı olarak ne sadece dünyayı, ne de sadece âhireti düşünür. Ahiret için dünyanın terk edilmesine karşı olduğu gibi, dünya için âhiretin terk edilmesine de karşıdır. Fakirliği ve yoksulluğu esas alıp öven ve fakirliğin üstün olduğunu öngören bir din veya bir ideoloji düşünelim. Bu durumda dünya üzerinde yaşayan bu din ve ideoloji mensuplarının karşılaşacağı problemleri ve sorunları göz önüne getirelim. Öncelikle böyle bir milletin, dünya milletlerine karşı ayakta durması mümkün değildir. Böyle bir dinin mensupları sürekli başkalarına muhtaç olacak, başkalarına el açacak, sefâlet içerisinde onur ve şahsiyetini koruyamaz bir halde yaşamaya mahkum olacaktır. Böyle bir toplum siyasî, askerî, ekonomik ve kültürel bağımsızlığını koruyamayacağı gibi başka milletlerin hegemonyasına girecek ve başkalarının esiri ve kölesi olacaktır. Aynı zamanda namus ve iffetini de koruyamayacak, dinin gereklerini de yerine getiremeyecektir. Köle ve esir bir toplum oluşturmak isteyenin, fakirliği esas alan bir dünya görüşü oluşturması yeterlidir. Çünkü bir milletin fakir ve yoksul olması demek, başkalarının boyunduruğu altına girmesi, köle toplum olması demektir. Dolayısıyla özgürlüğü ve bağımsızlığı savunan İslâm dininin böyle bir hayat felsefesini kabul etmesi ve mensuplarına böyle bir olumsuzluğu öngörmesi düşünülemez.

---

[1] Elmalılı, a.g.e. VIII, 5509.
[2] Öztürk, Mustafa, *Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak – Tefsirde Anakronizme Ret Yazıları*, s. 228.

Bazı hadislerde, fakirlerin zenginlerden önce Cennet'e gireceğinden bahsedilmektedir. İbn Kayyım el-Cevziyye Hâdi'l-Ervâh'ın 28. bölümüne, bu tür hadislere yer vermişitir. Bunlar genel olarak şu şekilde rivâyet edilmiştir:

1- Ebû Hureyre (r.a) aracılığıyla Hz. Peygamber'den şöyle nakledilmiştir : "Müslümanların fakirleri Cennet'e, zenginlerinden yarım gün -ki bu yarım gün beş yüz yıldır- önce gireceklerdir." Tirmizî, bu hasen-sahih bir hadistir, isnadındaki ravilerle Müslim Sahîh'inde ihticac etmiştir, demektedir.[1]

2- Câbir b. Abdullâh (r.a) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den şöyle nakledilmiştir : "Ümmetimin fakirleri Cennet'e zenginlerinden kırk sonbahar (yıl) önce gireceklerdir."[2]

3- Abdullah b. Amr (r.a) aracılığıyla Hz. Peygamber'den şu nakledilmiştir : "Muhacirlerin fakirlerinin, Kıyamet Günü zenginlere kırk sonbaharlık öncelikleri vardır."[3]

4- İbn Abbas (r.a) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den şöyle nakledilmiştir :

"Cennet'in kapısında iki mü'min karşılaşırlar, dünyada iken biri zengin diğeri fakirdi. Fakir Cennet'e konuldu, zengin ise Allâh ne kadar dilediyse o kadar orada alıkondu. Sonra· o da Cennet'e konuldu. Fakir onu karşılayarak, 'Kardeşim seni alıkoyan neydi, Allâh'a yemin ederim, o kadar çok alıkondun ki, senin adına korkmaya başlamıştım', dedi. Bunun üzerine zengin, 'kardeşim, sen gittikten sonra ben pek kötü ve nahoş bir halde alıkondum, sana gelinceye kadar terlerim sel oldu aktı, öyle ki şayet hepsi de tuzlu ve acı ot yemiş bin deve onları içmeye gelseydi, kana kana içer giderlerdi, dedi."[4]

Hadis alimleri İbn Kayyim'in eserine kaydetmiş olduğu bu rivayetin isnâdında yer alan Düveyd hakkında künyesi tam bilinmiyen bir râvi olduğunu için eleştirmişlerdir. el-Heysemî şu değerlendirmede bulunur "Bu hadisi Ahmed rivayet etti, senedinde nisbesi bilinmeyen Düveyd vardır. Eğer bu zat Süfyan'dan rivayet eden kişi ise, onu el-İclî, Sikat'ında zikretmlştir. Başkası ise, o zaman onu tanımıyorum. Müslim

[1] Ahmed b. Hambel, *Müsned*, II, 343; Tirmizî, Zühd, 2353.
[2] Tirmizî, Zühd, 2353.
[3] Müslim, Zühd ve Rakaik, 2979.
[4] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I,304.

b. Beşîr dışındaki diğer ravileri sahih rivayette bulunanlardandır, Müslim ise sikadır" demektedir.[1]

5. Ebû Hureyre (r.a) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den şöyle nakledilmiştir: "Mü'minlerin fakirleri, Cennet'e zenginlerinden yarım gün önce gireceklerdir. Bu yarım gün beş yüz senedir.'[2]

Fakirlerin zenginlerden önce Cennet'e girmesi ile ilgili hadisin sened ve metin yönünden değerlendirmek istiyoruz.

1. Abdullâh b. Muhammed - el-Ezdî - İshâk b. İbrâhîm - Abdee b. Süleymân - Muhammed b. Amr - Ebû Seleme - Ebû Hureyre.[3]

2. Ebû Kerîb - el-Muhâribî - Muhammed b. Amr - Ebû Seleme - Ebû Hureyre.[4]

3. Muhammed - Hâlid - Ebû Müshir - İbâd b. İbâd el-Havasî - Yahyâ b. Ebî Amr el-Seybânî - Avf b. Mâlik el-Eşcaî - Ebû Bekr b. Ebî Şeybe - Muhammed b. Beşîr - Muhammed b. Amr - Ebû Seleme - Ebû Hureyre.[5]

4. Ahmed b. Hanbel - Duveyd - Himad b. Seleme Sabit – Müslim b. Beşir - Ebû Rafi - Ebû Hureyre.[6]

5. Hasen b. Ömer b. Şakîk - Cafer b. Süleymân - el-Alâî b. Ziyâd - el-Alâ b. Beşîr - Ebû Sâdık - Ebû Saîd el-Hudrî.[7]

6. Yûnus - Ebû Dâvud - Cerîr b. Hâzım – Seleme b. Zerîr - el-Alâ b. Ziyâd - Ebû Recâ – İbn Abbâs.[8]

Yukarıda kaydettiğimiz 1, 2 ve 3 nolu isnâdlarda yer alan râvî Muhammed b. 'Amr b. Alkame b. Vakkas el-Yesi Ebû Abdullah (v.144-145) sika bir kimse olduğu kaydedilmektedir. Yahyâ b. Maîn, Yahya b. Saîd el-Kattân ve Ahmed b. Hanbel, ravi Muhammed b. 'Amr b. Alkame'nin hadislerinin güvenilir olduğunu söylemiş,[9] İbn Hıbbân ise Kitâbu's-Sikâtında zikretmiş, ancak kendisinin zaman zaman hata yaptığını

[1] el-Heysemi, *Meemau'z-Zevaid*, X, 263
[2] et-Taberânî rivayet etmiştir, bkz. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 533.
[3] Müslim, Zühd, 4/2096.
[4] Buhaârî, Rakaik, 3/1184.
[5] el-Heysemi, *Mecmeu'z-Zevâid*, X, 261.
[6] Nesâî, *Süneni Kübra*, V, 398.
[7] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 234.
[8] İmam Tayalansî, *Müsnedi Tyalansi*, I, 360.
[9] Ebû Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VIII, 30.

b ildirmiştir.[1] es-Su'dî ise, Muhammed b. 'Amr'ın kâvî olmadığını söylemiş,[2] ez-Zehebî ise tedlis yaptığını kaydetmiştir.[3]

Heysemî'nin kaydına göre, 4 nolu hadisin senedinde nisbesi bilinmeyen Düveyd vardır. Eğer bu zat, Süfyân'dan rivayet eden kimse ise onu el-İclî, Sikât adlı kitabında zikretmiştir. Başkası ise meçhuldür. Müslim b. Beşîr dışındaki diğer ravileri sahih rivayette bulunanlardandır, Müslim ise sikadır.[4]

Tirmizi, "Muhammed b. Amr an Ebû Seleme" isnadıyla gelen ve "Cennet'e girenlerin çoğunluğu fakirdir" rivayetiyle ile ilgili olarak bu isnadın hasen olduğunu belirtmektedir.[5]

el-Buhârî, Tarihu's-Sağîr'de Muhammed b. Amr an Ebû Seleme an Ebû Hureyre an Rasûlullâh isnadının sahih bir isnâd olmadığını kaydetmektedir.[6] İbn Sa'd bu isnadın hüccet sayılamayacağını belirtmiştir.[7] Ebû Dâvud'un râvilerinden Ebû Seleme Abdullâh b. Abdirahmân b. Avf hakkında Alî b. el-Medenî, Ebû Hâtim, İbn Hibbân, el-Hâkim, Ebû Zür'a, Ahmed b. Hanbel, Bezzâr ve Ebû Dâvud onun babasından naklettiği rivayetlerin mürsel olduğunu söylemişlerdir. Ebû Hâtim onun hakkında "Sonrakiler, ondan duymadığı hadisleri nakletmişlerdir. Ancak bana göre sahih değildir" derken, İbn Abdilberr, babasından hadis işitmediğini dile getirmiştir. Ahmed b. Hanbel, onun Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'den hadis işitmediğini bildirmiş; el-Ezdî de, onun Seleme b. Sahr el-Beyâdî'den hadis işitip-işitmediği belli değildir demiştir.[8]

5 ve 6 nolu hadisin isnadında ise mechûl bir ravi olan el-Alâî b. Ziyad el-Mezinî el-Basrî (v.187) vardır. İbn Medenî onu meçhul bir kişi olarak tesbit etmiştir.[9] Ebû Hâtim, İbn Hibbân, el-Hâkim, Ebû Zur'a, Ahmed b. Hanbel, Bezzâr ve Yahyâ b. Maîn de, el-Alâî b. Ziyad el-Mezinî'yi cerhetmişlerdir.[10]

Bu rivayetlerin tamamı "An" lafzıyla nakledilmiş mu'an'an rivayetler olup, isnad açısından semâ yoluyla alınan rivayetler derecesinde güçlü olmadığı, kopukluk ihtimali bulunduğu hususu hadis bilginleri tarafından kaydedilmiştir.

---

[1] İbn Hibbân. *es-Sikât*, VII, 377.
[2] İbn Cevzî, *ed-Duâfâ ve'l-Metrûkin* , III, 88.
[3] ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidal*, VI, 283.
[4] Heysemi, *Mecmû'z-Zevâid*, X, 263.
[5] ez-Zehebî, *Siyer-u A'lâmi'n-Nübelâ*, I, 81.
[6] Buhâri, *Tarihu's-Sağir*, I, 152.
[7] İbn Hacer, *Tezkiretü'l-Huffaz*, I, 346.
[8] İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzîb*, VI, 369-370-371.
[9] Ebû Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dil,* VI, 353.
[10] ez-Zehebî, *Siyer-u A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 171.

İslâm'a göre tek başına fakirlik veya tek başına zenginlik bir değer değildir. Fakir olup ta Allâh'a isyan eden olduğu gibi, zengin olup Allâh'a karşı kulluk bilinci içersinde yaşayan insanlar da vardır. Yeryüzünün halifesi olan insanın tüm zenginlikleri Allâh'ın rıza doğrultusunda kullanması daha uygundur. Ayrıca Kur'ân'da zekâtı emreden Allâh, dolaylı yoldan inananların zengin olmasını istemektedir.[1]

İbn Kayyim de zenginliğin önemini şu değerlendirmeyle belirtmektedir: "Fakirlerin önce Cennet'e girmeleri, menzilelerinin daha üstün olması anlamına gelmez. Mesela bir zengin hesaba çekilmiştir, fakat neticede Allâh'a şükrettiği, değişik iyilik, hayır, sadaka, marûflar ile Allâh'a yakınlaştığı görülmüş, dolayısı ile kendinden önce Cennet'e giren bir fakirden üstün olduğu anlaşılmıştır. Çünkü o fakirin bu tür amelleri yoktur, üstelik zengin fakirin yaptığı amelleri yapmış, hatta ondan daha fazla amel işlemiştir."[2]

Konumuzla ilgili bir başka hadiste şöyledir:

"Muhâcirin fakirleri, onların zenginlerinden Cennet'e 500 sene önce girerler."[3] Başka bir rivâyette ise 40 yıl önce girecekleri ifade edilmektedir.[4]

İki hadiste geçen farklı rakamlar üzerine değişik yorumlar yapılmıştır. Örneğin, bu iki hadis arasındaki rakam farkı, bunların tahdit değil, çokluk ifade etmek maksadıyla kullanılmış olduğu yorumu yapılmış ve buşekilde araları te'lif edilmiştir.[5] Yani buradaki rakamlar kesretten kinâye olarak düşünülmelidir. Muhteva yorumlarında da farklı görüşler söz konusudur. Hadislerde temel nitelik olarak, sabreden fakirlerle, varlıklı olmanın gereğini yerine getiren dürüst ve şükreden zenginlerin öne geçirildiğini görürüz. Buna göre her fakirin her zenginden daha önce Cennet'e gireceği gibi bir genel hükme varılması söz konusu olamaz. Cennet'e en son girecek nice fakir bulunduğu gibi, Cennete ilk girecek olan nice zengin de vardır. Çünkü Peygamberimizin doğru ve güvenilir tüccarın Peygamberler, sıddîkler ve şehitlerle birlikte haşrolunacağına dâir hadisini[6] ve benzer rivâyetleri de hatırdan çıkarmamak gerekir. Dolayısıyla fakirliğin

---

[1] Bakara, 2/3.
[2] İbn Kayyım, *Hâdi'l-Ervâh*, s. 154
[3] Tirmizî, Zühd, Bâb: 37. Ayrıca bkz., Ebû Dâvûd, İlim, Bâb:13; İbn Mâce, Zühd, Bâb: 6; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 296,343.
[4] Müslim, Zühd, H.No: 37; Tirmizî, Zühd, Bâb: 37; Dârimî, Rikâk, Bâb: 118.
[5] Canan İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, VII, 445 Âyete göre 500 senelik zaman dünya hesabına göre olup, bu süre âhirete göre yarım gündür. **"**Muhakkak ki Rabbinin nezdinde bir gün sizin saymakta olduklarınızdan bin yıl gibidir" ki, bu da dünya hesabıyla 500 sene, âhiret hesabıyla yarım gün olacağı ifade edilmektedir. Bkz. Tirmizî, Zühd, Bâb: 37. Âyet için bk.z, Hac, 22/47.
[6] Tirmizî, Buyû, Bâb: 4. Ayrıca bkz., İbn Mâce, Ticârât, Bâb: 1.

övüldüğü şeklinde bir mana anlaşılmamalıdır.[1] İbn Hazm (ö.456/1064), muhâcir fakirlerinin Cennet'e zenginlerden önce girmelerinin sebebini fakir olmalarına değil de, amellerinin daha fazla oluşuna bağlamaktadır.[2] Mal ve servete sahip olmayan fakirlerin, hesap verecekleri dünyalıkları olmadığı için Cennet'e zenginlerden önce girecekleri konusunda yorum yapanlar âlimler de vardır. İbn Teymiyye (ö.728/1328), fakirlerin daha önce Cennet'e girmelerini şöyle izâh eder: "Fakirler, Cennet'e zenginlerden önce girecekler, çünkü onların hesap verecekleri malları, servetleri yoktur. Zenginler ise mallarının ve servetlerinin hesabını verecekler, nereden kazanıp nerede harcadıkları sorulacağından dolayı gecikirler. Ancak Cennet'e girdikten sonra sevapları daha fazla ise, fakirlerden dereceleri daha üstün olur. Nitekim zengin Nebîler, sıddîklar ve diğerleri sevapları fazla olduğu için fakirleri geçeceklerdir.[3] Dolayısıyla İbn Teymiyye, fakirlerin Cennet'e önce girmelerinin sırf fakirliklerinden dolayı olmayıp hesaplarının az oluşundan, zenginlerin gecikmelerinin sebebini de zenginlikten dolayı olmayıp, mal ve servetlerinin hesabını vermelerinden dolayı olduğunu ifade eder."[4] İbn Kayyım el-Cevziyye (ö.751/1350) de benzer bir yorum yapmaktadır: "Hadis, her ne kadar fakirlerin zenginlerden önce Cennet'e gireceklerine delâlet ediyorsa da, fakirlerin derece ve makamda zenginlerden üstün olduğuna delâlet etmez. Şükreden zengin ile adaletli hükümdar, hesap vermek için Cennet'e girmekte geç kalsa da Cennet'e girince derecesi ve makamı daha yüksek olur.[5] Fakat Cennet'e girdikten sonra bunların makamları önce Cennet'e girmiş olan fakirlerin makamlarından daha yüksek de olabilir. Abdurrahmân b. Avf'ın (ö.32/652) malınınm çokluğundan dolayı hesap vermesi için geciktirilmesi, sonra da Rasûlullah ve arkadaşlarına katılması, onun mertebesinin noksanlığını gerektirmediği gibi, İslâm dinini kabulde önde gelenlerden olmasına ve Cennet ile müjdelenmişlerden olmasına mani değildir."[6]

İslâm dünyasının geri kalışının ve başkalarına muhtaç oluşunun kökeninde yanlış dünya anlayışı (dünya-âhiret dengesinin korunamaması) ve İslâmın fakirlik ve zenginliğe bakış açısının doğru olarak bilinmemesi yatmaktadır. Dünya ve nimetlerine karşı insanların yaklaşımlarında farklılıklar gözlenmektedir. Kimileri dünyadaki canlı veya cansız varlıkları put haline getirerek ifrat noktasında hareket ederken, kimileri de

[1] Nevevî, Riyâzü's-Sâlihîn, III, 237.
[2] İbn Hazm, *el-Usûl ve'l-Furû'*, s. 108; nakleden.: Beşer Faruk, a.g.e., s, 62.
[3] Bkz. İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâyı İbn Teymiyye*, XI, 21.
[4] İbn Teymiyye, a.g.e., Î, 121.
[5] İbn Kayyım,*Hâdi'l-Ervâh*, s. 154.
[6] İbn Kayyım el-Cevziyye, a.g.e., s. 159.

zühd adına tefrit noktasında hareket ederek dünya hayatını önemsememekte ve âdeta inziva hayatını savunmaktadır. Her iki yaklaşım tarzı da Hz.Peygamber'in anlayış disipliniyle bağdaşmadığından İslâmî olmayıp tenkit edilmiştir. İslâmın öngörmüş olduğu mu'tedil görüş ve anlayış; aşırı hırs ve tamahkârlıktan uzak kalınarak dünyayı ve nimetlerini putlaştırmadan, geçici olduğunu unutmaksızın dünya nimetlerinden şükrünü eda etmek şartıyla meşrû yoldan azamî derecede faydalanmak ve faydalanılmasına yardımcı olmaktır[1].

3.6. Cennete Kimler Girecektir?

Kur'an-ı Kerim kendisini "en doğruya ileten ilâhi bir rehber " olarak niteler. Bu nitelemeye göre mutlak hakikâte vâsıl oluş ve uhrevî-ebedî kurtuluş Müslümanlar nezdinde Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği dinde ortaya konan ilke ve öğretilere uygun bir yaşam sürmekle eşdeğer bir anlam ifade eder.

Her din mensubunun, mutlak doğruyu sadece kendi inançlarının temsil ettiği düşüncesi, insanlık tarihi kadar köklü ve kadim bir olgudur. Kur'an'ın "Onlar: Yahudi ve Hristiyanlardan başkası cennete giremeyecektir, dediler. Bu onların kuruntusudur! De ki: Eğer söylediklerinizde samimi iseniz, iddianızı kanıtlayın"[2] şeklindeki ifadesi de bu olgunun Ehl-i Kitap ile Müslümanlar arasında bir tartışma konusu olduğunu gösterir. Diğer bir ayette ise "(Kurtuluş) ne sizin kuruntularınıza ne de Ehl-i Kitabın kuruntularına göre olacaktır."[3] buyurmuş böylece seçkin ümmet olma iddiasının yanı sıra cenneti sadece kendi dindaşlarına tahsis etmenin aşkın boyutta hiçbir değer taşımadığını beyan etmiştir.[4]

Hâdi'l-Ervâh'ın 29. bölümünde, "Cennet Garantisi Verilenler ve Özellikleri" kısmında daha çok kimlerin Cennet'e gireceği ve özellikleri hakkındaki rivayetlere yer vermiştir. Konuyla ilgili olan hadisler şunlardır:

1- Ömer b. el-Hattab'dan: "Hayber gününde iken Peygamber'in (s.a.v.) ashabından bir gurup gelerek, "falan şehiddir, Filan da şehid olmuş dediler. Peygamber (s.a.v.); 'Asla, ben onu aşırdığı bir bürde veya aba yüzünden ateşte yanarken gördüm,' buyurdu. Sonra şöyle dedi: 'Ey Hattâb'ın oğlu, git ve insanlar içinde, Cennet'e

---

[1] Sancaklı, Saffet "Hz.Muhammed'in Zühd ve Takvası" (tebliğ), İslâm'da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği", *Kutlu Doğum Haftası: 1993*, T.D.V.Y., Ank., 1995.
[2] Bakara 2/111
[3] Nisa 4/123
[4] Öztürk Mustafa, Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak, s.130

mü'minlerden başkası giremeyecektir' diye ilan et. (Ömer) der ki: 'Gittim ve Cennet'e mü'minlerden başkası giremez' diye ilan ettim." [1]

2- Benzer bir rivayet el-Buhârî tarafından da nakledilmiştir.[2]

3- Ebû Hureyre şöyle demştir: "Rasûlullah (s.a.v.), Bilâl'e insanlar içinde şöyle ilan etmesini emretti: Cennet'e Müslüman bir nefisten başkası giremez." Bazı hadislerde "Mü'min bir nefis" şeklindedir[3].

4- Iyâz b. Hımâr el-Mucaşiî (r.a) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den şöyle nakledilmiştir: "Dikkat edin, Rabbim bana, öğrettiği şeylerden sizin bilmediklerinizi bu günden size öğretmemi emretmiştir. O şöyle buyurur: 'Bir kula verdiğim her mal helaldir (kendi kafanızdan haram çıkarmayın), ben kullarımı hep dosdoğru (hanîf) olarak yarattım da şeytanlar onlara gelip onları dinlerinden uzaklaştırdılar, onlara helal kılınanları haram yaptılar, hakkında bir bilgi vermediğim şeyleri bana şirk koşmalarını emrettiler.' Yüce Allâh yeryüzü ehline baktı, onları pek kötü gördü, ehl-i kitaptan sağlam kalmış kimseler dışında arap acem herkese buğzetti ve şöyle ferman buyurdu: '(Ey Muhammed) ben seni gönderiyorum, seni sınamak ve seninle (insanları) sınamak için. Sana bir de kitap indirdim ki su ile yıkanıp yok edilemez (ezber olarak korunacak). Onu sen uyurken de uyanıkken de okuyacaksın.' Ve Allâh bana Kureyş'i uyandırmamı (ateşle korkutmamı) emretti. 'Ya Rabbi' dedim, 'O zaman benim kafamı kırar çöreğe çevirirler.' Yüce Allâh, 'Seni çıkardıkları gibi sen de onları çıkar. Onlarla savaş, Biz de seninle birlik olup onlarla savaşalım (sana yardım edelim). İnfak et, biz de sana infak edelim. Sen bir ordu gönder, biz beş ordu gönderelim (sana destek olsun). Sana itaat edenlerle bir ol, isyan edenlere karşı savaş, buyurdu. Ashâb, 'falan kimse şehiddir, falanca da şehiddir' diyorlardı. Nihayet (Allâh veya Peygamber) dedi ki: Ve Cennet ehli üçtür:

a- Adaletli davranan, tasadduk eden, tevfike nail olmuş sultan.

b- Her akrabaya ve müslümana karşı ince kalpli, merhametli kişi

c- İffetli, kanaatkar çok çoluk çocuk sahibi. [4]

5- "Size Cennet ehlini haber vereyim mi? zayıf görülen her kişidir ki, Allâh'a yemin etse, bir şey istese Allâh onun yeminini bozmaz. Cehennem ehlini de haber

---

[1] Müslim, iman, 114.
[2] Buhari, Cihad, 6, 187.
[3] Buhârî, Cihad, 6, 179; Müslim, İman, 111.
[4] Müslim, cennet, 2865.

vereyim mi? (Onlar), her zorba, kaba saba, aşırı hırslı, obur ve müstekbir hak tanımaz, halkı ezen kimselerdir."[1]

6- Abdullah b. Amr b. el-As (r.a) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den şöyle nakledilmiştir: "Cehennem ehli kaba saba, obur, kötü huylu, müstekbir, ne varsa toplar, zırnık vermez her kişidir. Cennet ehli ise zayıf mağlup kimselerdir."[2]

7- İbn Abbâs r.a) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den şöyle nakledilmiştir: "Cennet ehli, kulaklarını insanların hayır övgüleri duya duya dolduranlardır. Cehennem ehli de insanların şer övgülerini duya duya kulaklarını dolduranlardır,"[3]

8- Enes b. Malik (r.a.) den. Dedi ki: "Bir cenazeye uğranmış, hayırla yâd edilmişti. Allâh'ın Peygamberi, 'vacip oldu, vâcip oldu, vâcip oldu, buyurdu. Bir cenazeye daha uğrandı, o da şer ile yâd edildi. Bu sefer yine vâcip oldu, vâcip oldu, vacip oldu, buyurdu.' Bunun üzerine Ömer, 'Anam babam sana feda olsun, bir cenazeye uğrandı, hayırla yâd edildi, vâcip oldu, vâcip oldu, vâcip oldu buyurdun. Bir cenazeye uğrandı, şer ile yâd edildi, vâacip oldu, vâcip oldu, vâcip oldu, buyurdun. Bu ne haldir?' deyince Rasûlullâh (s.a.v.): 'Hayırla yad ettiğinize Cennet vâcip oldu, şer yâd ettiğinize cehennem vacip oldu, siz yeryüzünde Allâh'ın şahitlerisiniz', buyurdu."[4]

9- İbn Abbâs (r.a) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Cennet ehlinden olan kimseleri size haber vereyim mi? Peygamber olan Cennet'tedir. Sıddık olan Cennet'tedir. Şehîd olan Cennet'tedir. Şehrin bir ucundaki kardeşini sadece Allâh için ziyaret eden kişi Cennet'tedir. Cennet ehlinden olan kadınlarınız ise, çok doğuran sevecen kadınlardır, kocası veya kendisi kızdığı zaman gelir elini elinin içine kor. Sonra da; 'Sen razı olmadıkça uyku yüzü görmeyeceğim', der."[5]

Yukarda kaydetmiş olduğumuz bu rivayetin isnadında yer alan es-Serî b. İsmâil .ravinin zayıf olduğu gerekçesiyle bazı hadis alimleri tarafından tenkit edilmiştir. Kısaca şu değerlendirme yapılmıştır el-Heysemî bu hadisi zikretmiş ve şöyle demiştir: "Bunu Taberânî, el-Kebîr ve el-Evsât'ta rivayet etti. Senedinde es-Serî b. İsmâil var, bu zat metruktur." Bunu Ibn Abbâs'dan da nakletti ve dedi ki: "Bunu et-Taberânî rivayet etti,

[1] Buhârî, Tefsir, 8, 662; Müslim, Cennet, 2853.
[2] Ahmed b. Hnabel, *Müsned*; XI, 2140.
[3] İbn Mace, Zühd, 4224.
[4] Buhârî, Cenaiz, 3, 238-239; Müslim, Cenaiz, 949.
[5] el-Heysemi, *Mecmâu'z-Zevâid*, X, 312.

senedinde Halid el-Vasîti vardır, bu zat yalancıdır.[1] el-Heysemî'nin bu değerlendirmeleri rivâyetin sahih olmadığını ortaya koymaktadır.

3.6.1. Cennete Kimlerin Gireceğiyle İlgili Hadisin Değerlendirilmesi

İbn Kayyım'in kimlerin Cennet'e gireceği konusunda rivayet ettiği bir hadisin hem sened hem de metin yönünden değerlendirimesini yapmak istiyoruz.

Rasûlullâh (s.a.v.) Bilâl'e insanlar içersinde şöyle ilan etmesini emretti: "Cennet'e müslüman nefisten başkası giremez." Bazı hadislerde ise "Mü'min bir nefis" şeklindedir. Bu hadiste ayrıca bir de kıssa vardır. Buna göre Ebû Hureyre (r.a) şöyle demiştir: 'Bizler (Hayber'de) Rasûlullâh'la beraber Rasûlullâh, Müslüman olduğunu iddiâ etmekte olanlardan bir kimse için:

- 'Bu adam ateş ehlindendir' buyurdu.

Sonra muharebe başlayınca bu adam şiddetli bir çarpışma yaptı ve kendisine büyük bir yara isabet etti. Bunun üzerine:

- 'Ya Rasûlallâh, O ateş ehlindendir buyurduğun şu kimse, bu gün çetin bir muharebe yapmış ve ölmüştür' denildi.

Peygamber (s.a.v.) bu söze karşılık:

- 'O ateşe gitmiştir' buyurdu.

Râvî dedi ki: 'İnsanların bazısı o adam hakkındaki bu peygamber sözünün doğruluğundan şüphe etmeye yaklaştı. Onlar bu şaşkınlık hali üzerinde bulundukları sırada birdenbire:

- 'O adam ölmemiştir, fakat kendisi ağır bir şekilde yaralanmıştır',

Geceleyin o yaralı adam, yarasının acısına dayanamayarak kendisini öldürdü. Bunun üzerine durum Hz. Peygamber'e haber verildi. Hz. Peygamber:

-'Allâhu Ekber, Ben kendimin Allâh'ın kulu ve Rasûlü olduğuma şehadet ederim." buyurdu.

Sonra Bilâl'e emretti de, Bilâl insanlar içinde: 'Cennete müslüman kimseden başkası giremez. Yüce Allâh dilerse, bu dini fâcir kişi ile de te'yit edip kuvvetlendirir"[2] diye ilân etti.

1- Muhammed b.Râfi ve Abd b. Humeyd - Abdürezzâk - İbn Râfi - Abdürrezzâk b. Hemmâm - Ma'mer b. Râşid - Zührî - Saîd b. Müseyyeb - Ebû Hureyre.[3]

---

[1] el-Heysemi, a.g.e., X, 312.
[2] Buhârî, Cennet, 6 /181.
[3] Müslim, Cenaze, 1/105.

2- Ebû'l-Yemân - Şuayb - Muhammed b. Geylânî - Addürezzâk - Ma'mer - Zuhri - İbn Müseyyeb - Ebû Hureyre.[1]

3- Muhammed b. Hasen - Kuteybe - İbn Ebi's-Serî - Addürezzâk - Ma'mer - Zührî - İbn Müseyyeb - Ebû Hureyre.[2]

4- Ali b. Haşrem - Sufyân b. Uyeyne - Ebû İshâk - Zeyd b. Esîr - Ebû İsâ - Ebû Hureyre.[3]

5- Ahmed b. Ubâde ed-Dabî – Hamâd b. Zeyd - Saîd b. Abdurahmân - Süfyan - Amr – Nafî b Cubeyr b.Mu'tim - Bişr b. Süheym.[4]

6- Ebû'l-Nuaym - Muhammed b. Zeyd - Amr ve İbn Dînâr - Nafi b. Cübeyr - Beşir b. Suheyn.[5]

7- Ahmed b. Yûsuf - es-Selemî - en-Nadir b. Muhammed - Muhammed b. Yahyâ – Ebû'l-Velid - İkrime b. Ammâr - Ebû Zumeyl - Abdullah b. Abbâs - Ömer b. Hattâb.[6]

8- Ahmed b. Hanbel - Hâşim b. el-Kâsım - İkrime (İbn Ammâr) - Simâk el-Hanifî Ebû Zemîl - İbn Abbâs - Ömer b. Hattâb.[7]

9- Ahmed b. Hanbel - Muhammed b.Hâlid b. Abdullâh el-Vâsitî - Hâlid b. Abdullâh el-Vâsitî - Sufyân b. Huseyn - Zuhrî - İbn Ka'b b. Mâlik – Ka'b b. Mâlik (ra).[8]

1 ve 3. isnadlarda Abd b. Ubeyd Abdü'l Hümeyd (v.247) hadis alimlerinin tenkidine uğramıştır. Buhârî bu kişi hakkında ömrünün sonuna doğru ihtilat ettiğini kaydetmiştir.[9] Sika olduğunu söyleyenler de vardır.[10]

5, 7 ve 8 nolu isnâdlarda yer alan İkrime b. Ammâr Ebû Ammâr el-Yemânî (v.221) hakkında İbn Adiy sika bir kimsedir derken, Yahyâ b. Saîd, İbn Maîn'in onun için 'hadislerinin çoğu zayıftır, sahih değildir' dediğini nakletmektedir. Ahmed b.Hanbel ise onun rivayetinin muztarib olduğunu kaydeder. en-Nesâî onun zayıf olduğunu, Yahyâ b. Maîn de, kimi zaman tedlis yaptığını söylemektedir.[11]

---

[1] Buhârî, 3/1114.
[2] İbn Hıbbân, *Sahih-i İbn-i Hibbân*, X, 378.
[3] Tirmizî, 3/222.
[4] Ebû Avâne, *Müsned-i Ebi Avâne*, I, 53.
[5] Tirmizî, 3/222
[6] Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, II, 38.
[7] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 30.
[8] Taberânî, *Mucemu'l Kebir*, XIX, 33.
[9] İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzîb*, IV, 139.
[10] Muhammed b. Tâhîr, *Tezkiretü'l-Huffaz*, II, 429; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IX, 161; İbn Hibbân. *es-Sikât*, V, 57.
[11] Ebû Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, II, 10.

9 nolu isnâdda yer alan Muhammed b.Hâlid b. Abdullah el-Vasidî ed-Dahhan (v.178), el-Ezdî onu yalanlarken Ebû Zur'a da zayıf saymıştır.[1]

6 nolu isnâdda yer alan Süfyan b. Uyeyne b. Ebi İmran (v.198), Zehebî Sağani Muhammed Halil Harras İbn Asâkir onu sika, imam ve hüccet kabul ederken Yahyâ b. Said yaşlandığı zaman hafızası bozularak ihtilat etmiştir kimi zaman da tedlis yaptığını belirtir. Bu yüzden hadis alimleri tarafından tenkide uğramıştır[2].

4 nolu isnâdlarda yer alan Muhammed b. Ebi's-Serî el-Askalânî (v.196), Ebû hâtim gevşek bir ravi olduğunu kaydeder[3] Ahmed, 'bir beis yoktur' derken, İbn Mâin Katâde ve Enes yoluyla münker rivayet ettiğini kaydeder Ebû Zür'a Katade yoluyla rivayet ettiği hadislerin zayıf olduğunu belirtir.[4]

"Cennet'e müslüman kimseden başkası giremez" hadisi sened açısından tek tek değerlendirildiğinde, problemli olduğu görülecektir. Yukarıda da görüldüğü gibi, hadis alimleri hadisin ravilerini ciddi bir şekilde tenkit etmişlerdir.

Kur'an'ın beyanına göre uhrevi kurtuluş ve cennete nail oluş üzerine iddiada bulunmak kuruntudan öte bir anlam ifade etmemektedir. İşte tam bu noktada bizzat Kur'an'ın kurtuluşun yeğane yolu ve Allah katında tek makbul olarak takdim ettiği "teslim oluşla"la (İslâm) ilgili olarak şunları sormak gerekir. Acaba bu tüm zamanlar için geçerli olan ilâhi öğretileri temsil eden (i)slâm mı, yoksa Hz.Muhammed'ten sonra özellikle fıkıhçılar ve kelamcılar tarafından kurumsallaştırılan ve bu çerçevede şeriata eşitlenen İslam mıdır?[5] Hayati soruyu sormak gerekir Kur'an'da öngörülen kurtuluşun asgari koşullarını Allah'a ve Ahiret gününe iman ve Salih amel şeklinde belirlemek mümkündür.[6]

3.7. Cennet'te Müzik ve Eğlence

Bir kısım hadislerde Cennet'te müzik ve eğlencenin mevcut olduğu anlatılmaktadır. Nitekim İbn Kayyım da eserinin 57. bölümünü bu konuya ayırmıştır. İbn Kayyım'ın da eserinde kaydettiği konuyla ilgili hadisleri aşağıda sırasıyla ele alarak incelemek istiyoruz.

---

[1] ez-Zehebî, *el-Muğni fi'd-Duafa*, II, 575.
[2] İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzîb*, XII, 245.
[3] Muhammed b. Tâhîr, *Tezkiretü'l-Huffaz*, III, 112.
[4] ez-Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 100.
[5] Öztürk, a.g.e. s.130
[6] Bakara 2/62, Mâide 5/69

1- Tirmizî'nin naklettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Cennet'te ceylan gözlü hurîlerin bir toplantısı olur, orada mahlukatın benzerini işitmediği seslerle seslerini yükseltirler ve 'biz ebedileriz, yok olmayız, nimetler içindeyiz, fenalık görmeyiz, rıza gösteririz, kızmayız, müjdeler olsun bize ait olanlara, bizim ait olduklarımıza derler."[1]

Hadis alimleri İbn Kayyim'in eserine kaydetmiş olduğu bu rivayetin isnâdında yer alan râvileri tenkit etmişlerdir. Bu isnad proplemli gözükmektedir. Çünkü senedindeki Abdurrahman b. Ishak Ebû Şeybe'yi zayıf saymışlardır, Ahmed, onun hadisi münkerdir, Yahya, *0*, zayıftır, başka bir kez metruktur. Buhârî, onu gözden geçirmeli, demişlerdir.[2] İbn Kesir[3] böyle bir adamın teferrüd ile rivayeti kabul olmaz, hele bu hadis hiç kabul olmaz, cidden münkerdir demiş onu tenkid edici ifadelerle anmıştır Seneddeki Numan b. Sa'd hakkında, Zehebi, ondan sadece, yeğeni olan ve zaıf bir kişi olan bu Abdurrahman rivayette bulunmuştur, der.[4]

2- "Cennet'te tüm Cennet boyunca uzanan bir nehir vardır, iki kıyısı hep bakirelerle doludur, ayakta karşı karşıyadırlar, değişik seslerle şarkı söylerler, o sesleri tüm mahlukât işitir. Cennet'te onlar gibi bir lezzet göremezler. 'Biz Ey Ebû Hureyre, bu şarkı nedir?' dedik. Tesbih, hamd, takdis ve Rabb Azze ve Celle'nin sena edilmesidir." Bu haber mevkuf (sahabi sözü)'dur.[5] Münziri bunu Beyhaki mevkuf olarak rivayet etti, der.[6] Bu tesbitte bu rivayetin beygambere ait olmadığını ortaya koymaktadır. Sahih bir hadis gibi kabul edilemeyeceği ortadır.

3- Ebû Hureyre (r.a.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Cennet'te bir ağaç vardır, ana dalları altından, ince dalları zeberced ve incidendir, bir rüzgar eser ve ağaç ses vermeye başlar, işitenler ondan daha lezzetli bir ses asla işitmemişlerdir."[7]

Bu hadisin de isnadında sorun vardır. Çünkü hadisin senedindeki Mesleme b. Uleyy el-Huseynî hakklnda, Zehebî, Suriyelidir, vâhîdir, onu terkettiler, Duhaym, bir şey değildir, Ebû Hatem, ilgilenilmez, buhari hadisi münkerdir, Nesai, metruktur, Ibn

---

[1] Tirmizi, Cennet, 2564.
[2] Bkz, ez-Zehebî, *Mizan el-I'tidal*, II, 548.
[3] İbn Kesîr, *en-Nihaye*, II, 490.
[4] Bkz. Ez-Zehebî, *Mizan al-I'tidal*, IV, 265.
[5] Beyhaki, *el-Ba's ve'n-Nuşûr*, s. 383; Suyuti, *ed-Durr el-Mensur*, I, 38; Münziri, *et-Terğib ve't-Terhib*, IV, 538-539.
[6] Beyhaki, *el-Ba's ve'n-Nuşûr*, s. 383; Suyuti, *ed-Durr el-Mensur*, I, 38; Münzirî, *et-Terğib ve't-Terhib*, IV, 538-539.
[7] Ebu Nuaym, *Sifatü'l-Cenne*, 433; Münzirî, *et-Terğib ve't-Terbih*, IV, 523.

Adiyy, hadislerinin geneli mahfuz değildir, demişlerdir,[1] Bu tesbitler de bu rivayetin sahih olmadığını ortaya koymada yetelidir.

4- Enes (r.a.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Ceylan gözlü huriler Cennet'te şarkı söylerler, biz güzel hurileriz, değerli eşler için yaratılmışız, derler."[2]

5- lbn Ebi Evfa (r.a.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Cennet ehlinden her bir kişi dört bin bakire, sekiz bin dul ve yüz huri ile eşlenir. Onlar her yedi günde bir toplanır, mahlukatın, benzerini işitmediği güzel seslerle şöyle derler: Biz ebedileriz, yok olmayız, biz nimet içinde olanlarız, sıkıntı görmeyiz, biz razileriz, kızmayız, biz kalıcılarız gitmeyiz, müjdeler olsun bizim olanlara, müjdeler olsun bize sahip olanlara!'"[3]

Yukardaki rivayetin isnadı eleştirilmiş ve sağlam olmadığı ortaya konmuştur. Çünkü senedindeki el-Velid b. Ebi Sevr'i Ahmed, . Salih Cezere, ve başkası zayıf saymış, Zehebi yine de terk olunmadı, İbn Nümeyr, birşey değil, Kezzab (yalancı)'dlr, Ebû Zur'a, hadisi münkerdir, çok vehmeder, bazanda, vahidir, demişlerdir,[4]

6- Ebû Umame (r.a.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Hangi kul Cennet'e girse başının ve ayaklarının ucuna iki ceylan gözlü huri oturur; ins ve cinnin işittiği en güzel sesle şarkı söylerler, şeytanın çalgısı değil."[5]

7- İbn Ömer vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Cennet ehlinin eşleri, kendi eşlerine (efendilerine) kimsenin işitmediği en güzel seslerle şarkı söylerler. Onların sözlerinden biri de şudur: Biz hayırlı güzel dilberleriz, şerefli kimselerin eşleriyiz, gözler nuruna bakar dururlar. Diğer biri de şudur: Biz ölmeyecek ebedileriz, biz korkmayacak güvencedeleriz, biz göç etmeyecek kalıcılarız."[6]

8- İbn Vehb der ki: Kureyşten biri, İbn Şihab'a, Cennet'te sema' (dinlemek) var mı, çünki ben Sema'i severim der, demiş. ibn Şihab, İbn' Şihab'ın canı elinde olana yemin olsun ki, evet, şüphesiz Cennette yükü, inci ve zeberced olan bir ağaç var. Altında tomurcuk memeli cariyeler vardır, rengarenk şarkılar söylerler, biz nimet

---

[1] Bkz. ez-Zehebî, *Mizan el.I'tidal*, IV, 109.
[2] Ebu Nuaym, *Sifatü'l-Cenne*, s. 432.
[3] Ebu Nuaym, *a.g.e.*, s. 431.
[4] Bkz. ez-Zehebî, *Mizan el-I'tidal*, IV, 340-341.
[5] Ebu Nuaym, a.g.e., s. 434; Beyhaki, *el-Ba's ve'n-Nuşûr*, s. 379; Ibn Kesir, *en-Nihâye*, II, 508; Münziri *et-Terğib ve't-Terhib*, IV, 537.
[6] Taberani, *el-Mu'cem es-Sagir*, I, 259-260. Heysemi, *Mecmâu'z-Zevâid*, X, 419'da bunu Taberâni, *es-Sagir ve el-Evsat*'ta rivayet etmiştir, ravileri sahih hadis ravileridir, der,

içindeyiz, sıkıntı görmeyiz, ebedileriz ölmeyiz, derler Bu ağaç bunları işittiği zaman birbirine çırpmaya başlar, cariyelere cevap verirler, artık cariyelerin sesi mi güzel, ağacın sesi mi bilinmez."[1]

İbn Kayyim, eserinin 57. bölümünü 19 hadisle "Cennette Neşe ve Eğlence" şeklinde kaydettiğini belirtmiştik. Bu hadislerin hem genel bir değerlendirmesini hem de özel olarak bir hadisini hem sened hem de metin açısından değerlendirmek istiyoruz. Değerlendirmesini yapacağımız hadis aşağıdaki şekilde rivâyet edilmiştir.

3.7.1. Cennette Müzik ve Eğlenceyle İlgili Hadisin Değerlendirilmesi

Cennette olacak müzik ve eğlence ile ilgili bir hadisi hem sened hem de metin yönünden değerlendirmek istiyoruz. Kritiğini yapacağımız hadisin metin ve isâdı aşağıda olduğu gibidir.

"Cennette ceylan gözlü hürilerin bir toplantısı olur, onda mahlukatın benzerini işitmediği seslerle seslerini yükseltirıer ve biz ebedileriz yok olmayız nimetler içindeyiz, fenalık görmeyiz, razileriz kızmayız müjdeler olsun bize ait olanalara, bizim ait olduklarımıza ." derler.

1- Hunâd - Ahmed b. Müni' - Ebû Muaviye - Abdurahman b. İshak - el-Nu'mân İbn Sa'd - Ali b. Ebi Talib.[2]

2- Ahmed b. Hanbel - Ebû Bekir b. Ebi Şeybe - Ebû Muaviye - Abdurahman b. İshak - el-Nu'mân İbn Said - Ali b. Ebi Talib.[3]

3- Züheyr - Ebû Muaviye - Abdurahman - el-Nu'mân İbn Said - Ali b. Ebi Talib.[4]

4- Ebû Kerib - el-Hasan b. Urfe - Muhammed b. Salih - el-Adiy - Müemmil b. Hişam - Ebû Muaviye - Abdurahman b. İshak - el-Nu'mân İbn Said - Ali b. Ebi Talib.[5]

Yukarda kaydetmiş olduğumuz isnâtların tamamında yer alan Numan b. Sa'd için hadis alimleri cerhedici ifadeler kullanmışlardır. Öncelikle bu hadis için İmam Tirmizi "Bu garib bir hadistir. Senedinde Abdurahman b. İshak Ebû Şeybe'yi zayıf

[1] Ibn kesir, *en-Nihâye*, II, 508.509.
[2] Tirmizî, Cennetin Sıfatı, 24.
[3] Ahmed b. Hanbel *Müsned*, IV, /200.
[4] Ebu Ya'la, *Müsned*, III, 225.
[5] Bezzâr, *Müsned*, 1-3, II, 282.

saymışlardır."[1] Ahmed onun hadisi münkerdir, Yahya o zayıftır başka bir kez metruktur, Buhari onu gözden geçirmeli demişlerdir.[2] İbn Kesir böyle bir adamın teferrüd ile rivayeti kabul olmaz. Hele bu hadis ile hiç kabul edilemez, cidden münkerdir der onu tenkid edici sözlerle anar.[3] Senedindeki Numan b. Sa'd hakkında zehebi, ondan sadece yeğeni olan ve zayıf bir kişi olan bu Abdurahman rivayette bulunmuştur[4] Ayrıca hadis bilginleri Abdurahman b. İshak Ebû Şeybe'yi de zayıf saymışlardır. Ahmed onun hadisi miünkerdir, Yahya o zayıftır başka bir kez metruktur, Buhari onu gözden geçirmeli demişlerdir.[5] İbn Kesir böyle bir adamın teferrüd ile rivayeti kabul olmaz. Hele bu hadis ile hiç kabul edilemez, cidden münkerdir der onu tenkid edici sözlerle anar.[6] Senedindeki Numan b. Sa'd hakkında zehebi, ondan sadece yeğeni olan ve zayıf bir kişi olan bu Abdurahman rivayette bulunmuştur.[7] Bu rivayetin bu haliyle sahih kabul edilmesi mümkün değildir.

Sonuç olarak İbn Kayyim eserinde Cennet hurilerinin koro halinde şarkı söyleyeceklerine dair hadisler nakletmişlerdir.[8] Kaynaklarda az çok değişiklik arz etmekle birlikte hurilerin söyledikleri şarkının güftesi şu sözlerden başlamaktadır:"Biz sonsuza kadar yaşayan ve yıpranmayan körpeler, küsmek bilmez sevgililerіz. Biz ve eşlerimiz çok mutluyuz."[9]

Tarihsel veriler eğlence ve içkili işret alemlerinin cahiliye dönemi Arabının vaz geçilmezleri arasında yer aldığını göstermektedir. Bu konuyla ilgili olarak Hadiste Folklor ve eğlence adlı çalışmada şu bilgiler aktarılmıştır:" Cahiliye dönemi eğlencelerinde musukinin, şarkı söyleyen kaynelerin nemli bir yeri vardır. Araplar genel olarak müzik dinleyerek dinlenirlerdi. Şarkıcılar genellikle cariyelerden oluşurdu. Cahiliye döneminde en önemli eğlendirici olarak görülen kaynelere büyük değerler atfedilmiştir, sehafete düşen insanlar içki meclislerinde onlara para saçmayı bir gurur saymışlardır." Böylesi bir kültürel çevrede doğup büyümüş insanlara Cennetteki hurilerin konser vereceklerini, bu surette eşlerini eğlendireceklerini söylemekten daha doğal bir şey olmasa gerekir. İşte bundandır ki Tirmizinin naklettiği bir hadiste Hz.

---

[1] Tirmizî, 4/200.
[2] ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidal*, 2/548.
[3] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 2/490.
[4] ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidal*, 4/265.
[5] ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidal*, 2/548.
[6] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 2/490.
[7] ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidal,* 4/265.
[8] Tirmizî, Cennetin Sıfatı, 24.
[9] Ahmed b. Hanbel *Müsned*, 1/156.

Peygamberin şöyle dediği rivayet edilir: Cennette bir huri korosu vardır. Bu koro yüksek sesle şarkı söyler. İnsanlar onların söylediklerinden daha güzel bir şey dinlememişlerdir. Onlar,"Biz ebedi tazeleriz…" Sözleriyle başlayan şarkılar söyleyeceklerdir.[1]

Muhtelif varyantlarıyla nakledilen bu rivayetteki hurilerin müzik dinletisine Vakıa süresindeki "Onların çevrelerinde ölümsüz gençler dolaşır, main çeşmesinden doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehlerle. Bu şaraptan ne başları ağrır ne de akılları gider. Onlara beğendikleri meyveler, canların çektiği kuş etleri, saklı inciler gibi, iri gözlü huriler…"[2] şeklindeki tefsirleri eklediğimizde ortaya çıkan kompozisyonun Arapların öteden beri aşina oldukları eğlence formunu yansıttığı hemen fark edilecektir.

3.8. Kadınların Cehennemde Çok Cennette Az Olması

Genel olarak dünyada özel olarak İslâm dünyasında çok tartışılan önemli konuların başında kadınla ilgili rivâyetler gelmektedir. İbn Kayyım eserinin bu bölümünde, Kadınların Cennette de Cehennemde de erkeklerden çok olduğu ile ilgili rivâyetlere yer vermiştir. Konuyla ilgili hadisler aşağıda olduğu gibidir.

1- Cabir (r.a.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Rasûlullâh ile bir bayramda bulundum. Hutbeyi vermeden önce ezansız ve kametsiz (bayram) namazı kıldırdı Sonra kadınların yanına varıp onlara vazetti. Yanında Bilal vardı. Onlara hatırlatmalarda bulundu, sadaka vermelerini emretti. (Cabir) dedi ki: Kadınlar yüzüklerini, tek kaşlı yüzüklerini ve benzeri şeyleri atmaya başladılar. Peygamber (s.a.v.) Bilal'e orada birikenleri toplamasını emretti. Sonra şöyle buyurdu: (Ey kadınlar), Cennet'te sizlerden. (kadın cinsinden) az kimse vardır. Bir kadın, niçin ey Allâh'ın Rasûlü deyince şöyle buyurdular: Siz çok lanet eder, aşir'e (kocaya veya eşe dosta) karşı nankörlük edersiniz."[3] Diğer bir hadisde de "Cennet sakinlerinin en azı kadınlardır" buyrulmuştur.[4]

---

[1] Nebi Bozkurt, *Hadis'te folklor ve Eğlence*, s. 39-42.
[2] İbn Kayyım, Hâdi'l-Ervâh ila Bilâdi'l-Efrâh, s. 205.
[3] Buhârî, 3,325, Zekat kitabının akrabalara zekat babı; Müslim, 885, Bayram namazları kitabının evveli
[4] Müslim, Zikir, Dua, Tevbe, Istiğfar, 2738; Ahmed b. Hnabel, *Müsned*, IV, 427; el-Kuzai, *eş-Şihâb*, s. 642.

2- İmran b. Husayn (r.a.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Cehennem'i gördüm, ehlinin çoğu kadınlar idi. Cenneti gördüm, ehlinin çoğu fakirler idi."[1]

3- İbn Abbas (r.a.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Cenneti gördüm, ehlinin çoğu fakirler idi, Cehennemi, gördüm, ehlinin çoğu kadınlar idi."[2]

4- Ebû Hureyre (r.a.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Cehennem'i gördüm, ehlinin çoğu kadınlar idi, Cennet'i gördüm, ehlinin çoğu fakirler idi."[3]

5- Abdullah b. Örner vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Cennet'i gördüm, ehlinin çoğu fakirler idi, Cehennem'i gördüm ehlinin çoğu zenginler ve kadınlar idi."[4]

6- Sahih hadisler arasında İbn Örner (r.a.) den gelen şöyle bir hadis var: Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Ey kadınlar topluluğu, sadaka verin ve çok istiğfar edin. Çünkü ben sizi Cehennem ehlinin çoğunluğu olarak gördüm. Bunun üzerine, aklı başı yerinde bir kadın, ey Allâh'ın Rasûlu bizim neyimiz var da Cehennem ehlinin çoğunluğu oluyoruz, dedi. Buyurdular ki: "Çok ilenir lanet okur),eşe dosta nankörlük edersiniz. Akıllı uslu bir erkeği sizden daha çok avucunun içine alan aklı ve dini eksik birilerini görmedim. Kadın, ey Allâh'ın Rasûlu, dedi, bu akıl ve din eksikliği nedir? Buyurdular ki, akıl eksikliğini sorarsan, iki kadının şehadeti bir erkeğin şehadetine denktir, işte bu akıl noksanlığı. Bir de durur günlerce namaz kılmazsın, Ramazan'da orucu yersin, bu din eksikliğidir."[5]

7- Huzeyme b. Sabit vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Umare dedi ki: Amr b. el-As (r.a.) ile hac veya umre yapıyorduk. Merruzzahran denilen yere geldiğimizde birden hevdeci içinde bir kadın gördük. Amr, yolunu değiştirerek vadiye yöneldi. Biz de onun yanında vadiye girdik. Bu arada dedi ki: Rasûlullâh (s.a.v.) ile beraber biz burada iken birden bir çok karga görmüştük. İçlerinde gagası ve ayakları kırmızıl (kumral beyaz), bir kanadı beyaz tüylü bir karga vardı. Bunu

---

[1] Buhârî'nin İmran b. Husayn'den rivayet ettiği şu hadistir: Bana ulaştığına göre Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Cehennem'i gördüm, ehlinin çoğu kadınlar idi. Cenneti gördüm, ehlinin çoğu fakirler idi."

[2] Müslim, Zikir, Tevbe, Dua, İstiğfar, 2737.

[3] Ahmedb. Hanbel, *Müsned*, II, 297.

[4] Ahmed b. Hnabel, *Müsned*, II, 173.

[5] Müslim, İman, 79; Ebu Dâvud, Sünnet, 4679; Ibn Mâce, Fitneler, 4003.

görünce Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurdu: Kadınlardan Cennet'e bu kargalar içinde şu karga kadar birşey girecektir,"[1]

İbn Kayyim, Hâdi'l-Ervâh'ın müstekıl bir bölümünü kadınların Cehennemde çok olduğu ile ilgili rivayetlere ayırmıştır.[2]

3.8.1. Kadınların Cehennemde Çok Cennette Az Olmasıyla İlgili Hadislerin Tenkidi

Bu konuyu daha önceden teferruatlı bir şekilde inceleyen Ali Osman Ateş hocamızın eserinden faydalanarak aktarıyoruz.[3]

Kadınların çoğunluğunun Cehennemlik olduğunu söyleyen hadisler ashaptan Cabir b Abdillah (ra), Abdullah b Mes'ûd (ra), İbn Abbas (ra) ve Hakim b Hizam gibi kimselerden gelmektedir. Bu hadislerden Cabir b Abdillah (ra) nakledilenlerin isnadları şöyledir.

1-Câbir (ra) , Ata b Ebi Rebah - Abdülmelik b Ebi Süleyman - Abdullah b. Nümeyr - Muhammed b Abdillah b Nümeyr - Müslim.[4]

2-Câbir (ra) Atâ b Ebi Rebah - Abdilmelik b. Ebi Süleyman - Yahyâ b. Said el-Kattân - Amr b. Ali el-Fellas - en-Nesâi[5].

3-Cabir (ra) ,atâ b. Ebi Rebah, Abdulmelik b.Ebû Süleyman - Yahya b. Saaid El K attan - Ahmed b.Hanbel[6].

4-Cabir (ra) ,Atâ b. Ebi Rebah - Abdulmelik b. Ubeyd ettanafisi - eddarami [7]

5- Cabir (ra) ,Ata b. Ebi Rebah, Abdulmelik b. Ebi Süleyman - Muhammed b. Bişr el-Abd el-Kufi - Ebû Kureyb Muhammed b. Beşşar - Ebû Kureyb Muhammed b.el-Ala, İbn Huzeyme.[8]

---

[1] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 197; el-Heysemi, *Mecmâu'z-Zevâid*, IV, 273'de der ki: Bunu Taberâni rivayet etmiştir, senedinde Mutarıh b. Yezid vardır, zayıf olduğunda icma edilmiştir. Bunu Ebu Bekr ve Abd b. Humeyd de rivayet etmiştir (bkz, *el-Metalib el-Aliye*, II, 57, 21). Aynca Ebu'ş-Şeyh, *el- Emsal*, s. 337'de rivayet eder.
[2] İbn Kayyım, *Hâdi'l-Ervâh ila Bilâdi'l-Efrâh*, s. 164-168.
[3] Ateş, Ali Osman, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, s. 151-164.
[4] Krş. Müslim, Iydeyn, 4.
[5] Nesâi , Ideyn, 19.
[6] Ahmed b. Hanbel *Müsned*, III, 318.
[7] Ed-Dârimî, Salât, (İdeyn), 224.
[8] İbn Hüzeyme, *Sahih*, I, 305.

6- Cabir (ra) ,Ata b. Ebi Rebah, Abdulmelik b.Ebi Süleyman - Abdullah b. Nümeyr - Yahya b. Said el-Kattan - Bündar Muhammed b. Beşşar - Ebû Bekr- Ebû Tahir - İbn Hüzeyme.[1]

Bu isnadların ortak notasında yer alan ravilerden Ata b.Ebi Rebah Elsem el-Kureşi (v.115) güvenilir bir hadisçi olmasına rağmen, bir kısım alimler tarafından eleştirilmiştir. Atâ b.Ebi Rebahın yaşlandığında hafızasının bozulduğu ve unuttuğu, İbn Cüreyc ve Kays b.Sa'd'ın kendisinden hadis yazmayı terk ettikleri kaydedilmektedir. Yine Atâ'nın tedlis yaptığı, herkesten naklettiği için mürsellerinin çok zayıf olduğu zikredilmiştir.[2]

Tedlis yapmakla itham edilen Ata b.Ebi Rebah bu rivayeti Cabirden (ra)'An' lafzıyla nakletmiştir. An lafzıyla yapılan rivayetlerin senedinin muttasıl sayılabilmesi için ravisinin tedlis yapan kimselerden olmaması gerekir. Dolayısıyla bu naklin Atâ b. Ebi Rebah tarafından bizzat Cabirden alınması hususu şüpheli gözükmektedir. Bu rivayeti Atâ bi Ebi Rebah'tan alan ortak ravi Abdulmelik b.Ebi Süleyman (v.145) da, zabt sıfatı açısından tenkid edilmiştir. İbn Hıbban onu es-Sikat'ında zikretmiş ve "Küfelilerin büyük alim ve hafızlarındandır. Bazen evhamlanır ve hata yapar. Ancak hadisini tamamıyla terk insafa sığmaz" demiştir. Yahya b. Main onun zayıf bir ravi olduğunu Atâ'dan rivayet konusunda Kays b. Saidden daha güvenilir bir kimse olduğunu söylemiştir. Hadis alimlerinden Şu'be onu tenkid etmiştir, ilk önceleri kendisinden hadis naklederken sonradan ondan rivayeti terk etmiştir. Tirmizi, Abdulmelik b.Ebi Süleyman 'ın sika ve güvenilir bir kimse olduğunu bildirmiş, Şu'be'den başka onun aleyhinde konuşan başka bir kimse bilmiyorum, demiştir. Salih b.Ebi Ahmed ise babasından naklen "Abdulmelik hafızlardandır. Fakat o,rivayetinde İbn Cüreyce muhalefet etmektedir. İbn Cüreyc ise bizim katımızda daha güvenilir bir kimsedir" demiştir.[3]

Abdulmelik'in İbn Cüreyce muhalefet ettiği İbn Cüreycin ise daha güvenilir olduğuna dair tesbit konumuz açısından daha önemlidir. Çünkü Abdülmelik Atâ b.Ebi Rebah aracılığıyla Cabir'den (ra) "Kocalarına karşı nankörlük etmeleri sebebiyle kadınlarının çoğunun Cehennemlik olduğuna " dair rivayeti nakletmiştir.[4]

---

[1] İbn Huzeyme , *Sahih*, I, 305, Bab: 699/1460.
[2] Zehebî , *Mizan*, III, 70; İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 130.
[3] Zehebî, *Mizan*, II, 656; İbn Hacer , *Tezhip*, III,497-498; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal*, XVIII, 322, vd.
[4] .Müslim, İydeyn,4; Nesai, İydeyn,19; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 318; İbn Hüzeyme, *Sahih*, (salat), Bab: 699/1460.

Halbuki aynı konudaki (bayram hutbesine dair) hadisi ,yine Atâ b.Ebi Rebah (v.114) aracılığıyla Cabirden (ra) nakleden İbn cüreyc 'in naklinde "kadınların kocalarına karşı nankörlük etmeleri sebebiyle çoğunun Cehennemlik olduğundan bahseden problemli metin yoktur.İbn Cüreyc'in Abdulmelik b. Ebi Süleyman'a göre daha güvenilir ve daha tercih edilir konumda oluşu ,kendisinden gelen rivayette yukarıda kaydettiğimiz problemli metnin yer almayışı bizi" Sevgili Peygamberimizin bayram hutbesinde kadınların çoğunun Cehennemlik olduğunu söylemediği sonucuna götürmektedir.nitekim ed-Dariminin Ya'la b. Ubeyd et-Tanafisi aracılığıyla Abdulmelik b.Ebi Süleyman 'dan naklettiği konumuzla ilgili rivayetin metninde de problemli ifade yer almaktadır.Bu rivayette Hz.Peygamberin "Cehennem ahvaline dair bazı hususlardan "bahsettiğinden söz edilmekte ,[1] kadınların çoğunun Cehennemlik olduğundan açık ve net bir şelilde söz edilmemektedir.Bütün bunların Abdulmelik b. Ebi Süleyman'dan kaynaklanan zabt kusurlarına işaret ettiğini düşünmekteyiz. Konumuzla ilgili olarak yukarıda kaydetmiş olduğumuz isnadların ortak noktasında bulunan iki ravi ile ilgili değerlendirmelerle yetinmek istiyoruz. Bunların aşağısında yer alan diğer bazı ravilerle ilgili olarak da bazı tenkidler bulunmaktaysa da konumuz açısından bunları kaydetmek önem arzetmemektedir.

Bu isnadlar aracılığıyla (Cabir (ra), Atâ b. Ebi Rebah, Abdulmelik b. Ebi Süleyman) nakledilen konumuzla ilgili problemli rivayetlerin metni şöyledir:

"Cabir'den (ra) 'Hz Peygamber'le beraber bir bayram namazında hazır bulundum. Hutbeden önce ezan ve kamet okunmaksızın namaza başladı. Namazı bitirdikten sonra Bilal'e dayanarak kalktı. Allâh'a hamd ü sena edip insanlara vaaz edip nasihatta bulundu. Onları Allâh'a itaata teşvik ettikten sonr, yanında Bilal (ra) olduğu halde kadınların yanına gitti. Onlara da Allâh'tan sakınmalarını emretti ve onlara da vaz ü nasihatta bulundu. Allâha (cc) hamdü sena ettikten sonra kadınları Allâh'a (cc) itaata teşvik etti ve sonra şöyle buyurdu:" Sadaka veriniz, çünkü çoğunuz Cehennem odunusunuz. "Bunun üzerine kadınların en hayırlılarından kırmızı yanaklı bir kadın, "Niçin Ya Rasulûllâh? diye sordu.Hz. Peygamber de: "Çok şikayetçi oluyorsunuz .Kocalarınızın sizin için yaptığı iyiliklere nankörlük ediyorsunuz" dedi. Bunun üzerine kadınlar zinetlerini, gerdanlıklarını, küpelerini ve yüzüklerini çıkarıp Bilal'in eteğine sadaka olarak atmaya başladılar."[2]

---

[1] Darimi, Salat (iydeyn) 24.
[2] Müslim , İydeyn 4; Nesai, ideyn 19; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 318.

Biz yukarıda da kaydettiğimiz gibi bu rivayette yer alan problemli ifade olan "Kadınların çoğunun Cehennem odunu olduğu" tarzındaki sözün Hz Peygamber tarafından söylenmediğini düşünmekteyiz. Çünkü bu rivayetlerin isnadlarının ortak noktasında yer alan ravi Abdulmelik b. Süleyman tenkide uğramış bir kimsedir. Ayrıca bu konudaki rivayeti aynı şekilde Atâ b. Rebah aracılığıyla Cabir b. Abdillahtan (ra) alan ravi Abdulmelik b.Abdilaziz b.Cüreyc naklinde bu problemli ifadeler yer almamaktadır. İbn Cüreyc'in naklinde aynı şekilde el-Buhari ve Müslimin el-camius-sahih'lerinde rivayet edilmiştir. İbn cürey'in rivayetinde hadis alimlerince abdulmelik b. Ebi Süleyman'a tercih edildiğini az yukarıda kaydetmiştik.[1]

Abdulmelik b.Ebi Süleyman'ın problemli rivayetinde olayın bir bayram namazından sonra geçtiği ifade edilirken İbn Cüreyc'in naklinde hadisenin bir Ramazan bayramı namazından sonra cerayan ettiği anlatılmaktadır. İbn. Cüreycin rivayetinin isnadları şöyledir:

1) Cabir (ra) ,Atâ b. Ebi Rebah - Abdulmelik b.Abdilaziz b.Cüreyc - Hişam b.Yusuf es-san'ani - İbrahim b. Musa b. Yezid b.zâzân er-Razi et-Temimi, el Buhari [2]

2) Cabir (ra) Atâb. Ebi Rebah - Abdulmelik b. Abdilaziz b. Cüreyc, Abdürrezzak b. Hemman - İshak b.İbrahim b.Nasr - el Buhari –Müslim.[3]

3) Cabir (ra) Ata b.Ebi Rebah - Abdülmelik b.Abdilaziz b.Cüreyc - Abdürrezzak b. Hemman- Muhammed b.Rafi - Müslim.[4]

Yukarıda isnadlarını kaydettiğimiz ve metin açısından problemli ifadeler taşımadığını belirttiğimiz Abdülmelik b.Cüreyc'in Cabirden (ra) naklettiği hadislerin metni şöyledir:

"Cabir b. Abdillah'dan (ra) işittim, şöyle diyordu: Hz. Peygamber (sav) Ramazan bayramı günü ayağa kalkıp bayram namazını kıldırdı. Yani ilk önce namazla başladı.Sonra hutbeyi okudu.Hz Peygamber hutbeyi bitirince bulunduğu yerden inip kadınların yanına geldi.bilal'in eline dayanarak kadınlara vaaz etti.Bilal elbisesini açmıştı.kadınlar sadakalarını onun içine atıp duruyorlardı. "Ravi ibn Cüreyc: Ben Atâ b. Ebi Rebah'a: Kadınların verdikleri bu sadaka, Ramazan bayramı zekatı mı idi? Diye

[1] İbn Hacer, *Tehzib*, III, 497-498.
[2] Buhari, İydeyn, 7.
[3] Müslim, İydeyn, 3.
[4] Buhari, iydeyn,19; Krş. İydeyn 7; Müslim, İydeyn 3.

sordum. Atâ: Hayır, fakat o zamanda verdikleri bir sadakaydı. Her bir kadın kendi gümüş halkalarını atıyor, hepside atıyorlardı dedi.[1]

Konumuzla ilgili olarak Cabir b.Abdillah'dan nakledilen rivayetlerin incelenmesine burada son vererek, metninde sadece "Kadınların çoğunun Cehennemlik olduğunu" söylenen fakat "kadınların akıl ve din yönünden eksik olduğundan" bahsetmeyen İbn Abbas (ra) rivayetlerini incelemeye başlamak istiyoruz.

İbn Abbas (ra9 nakledilen bu rivayetlerin isnadları şöyledir:

1) İbn Abbas (ra) ,Atâ b. Yesar el-Hilal el-Medeni - Zeyd b. Elsem el-Adevi el-Kureşi - Hafs b. Meysere el-Ukayli - Süveyd b. Said b. Sehl el-Herevi -Müslim..[2]

2) İbn Abbas (ra.),Atâ b.Yesar el-Hilal el-Medeni - Zeynep b. Elsem el-Adevi el-Kureşi - Malik b. Enes - Abdurrahman b. Kasım b.Halid el-Mısrî - Muhammed b.Seleb. Abdillah el-Muradi - en-Nesai..[3]

3) İbn Abbas (r.a), Atâ b. Yesar el-Hilali el-Medeni - Zeynep b. Eslem el-Adevi el-Kureşi - Malik b. Enes - Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebi - el Buhari [4]

4) İbn Abbas (r.a), Atâ b. Yesar el-Hilali el-Medeni - Zeyd b. Eslem el-Adevi el-Kureşi - Malik b. Enes [5]

5) a) İbn Abbas (r.a), Atâ b. Yesar el-Hilali el-Medeni - zeyd b. Eslem el-Adevi el-Kureşi - Malik b. Enes - Abdurrahman b. Malik b. Cüş'em el-Müdlici - Ahmed b. Hanbel

b) İbn Abbas (ra) ,Atâ b. Yesar el-Hilal el-Medeni - Zeyd b. Eslem el-Adevi el-Kureşi - Malik b. Enes - İshak b. Necih el-Bağdadi - Ahmed b. Hanbel [6]

6) İbn Abbas (ra) ,Atâ b Yesar el-Hilali el-Medeni - Zeyd b. Eslem el-Adevi el-Kureşi - Malik b. Enes - İshak b. İsa b. Necih el-Bağdadi - Ahmed b. Hanbel[7].

Bu isnadların ortak noktalarında yer alan ravilerden Atâ b Yesar'ın sika olmakla birlikte kıssacılardan olduğu kaydedilmiştir.[8]

Kussas/kıssacılar halkın gözüne girmek için sohbetlerinde uydurma kıssalar/hikayeler anlatan, hadis uyduran ve bunları vaazlarında nakleden vaizlerdir. Hadis alimlerinin ittifakla bildirdiklerine göre hadise fesad kussas yoluyla girmiştir. Bu

---

[1] Müslim, Küsuf, 3, 17.
[2].Müslim, Küsuf, 3, 17 .
[3] en-Nasai, Küsuf, 17.
[4] el-Buhari, Kusüf, 9; İman, 20.
[5] İmam Malik, *Muvatta*, Kusüf 2.
[6] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 358-359.
[7] Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 358-359.
[8] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 298.

kimseler anlattıklarıyla yüzlerce hadis olmayan sözün Müslümanların arasında yayılmasına sebep olmuştur. Hadis alimlerinden Şu'be, kıssacıların bir karış hadisi bir arşın yaptığını söylemiştir. Bunlar halkı sakındırmak için küçük bir günahtan dolayı büyük azaplar görüleceğini bildiren hadisler uydurmuşlardır.[1]

Konumuzla ilgili rivayeti Atâb. Yesar'dan alan ravi zeyd b.Eslem bazı hadis alimleri tarafından tenkid edilmiştir. İbn Uyeyne onun hafızasında bir zayıflık söz konusu olduğunu bildirmiştir. İbn adi onu zayıf raviler hakkında telif ettiği el-Kamil adlı eserinde zikretmiştir. Ancak ez-Zehebi İbn Adinin bu davranışını yerinde bulmamıştır. Medineli hadisçiler onu eleştirilmiştir. Zeyd b. Eslem mürsel rivayetler nakletmek ve tedlis yapmakla da itham edilmiştir.[2]

Tedlis yapmakla itham edilen ravi Zeyd b.Eslem, konumuzla ilgili rivayeti Atâ b. Yesardan An lafzıyla nakletmiştir. Tedlisle itham edilen kimse t

Arafından An lafzıyla nakledilen isnadlar ise hadis alimlerince muttasıl sayılmaktadır.

1.sırada kaydettiğimiz isnadda yer alan ve rivayeti Zeyd b. Eslem'den alan ravi Hafs b. Metsere el-Ukayli de bazı hadis alimleri tarafından tenkide uğramıştır. Konumuzla ilgili rivayeti Hafs b. Meysere 'den alan ravi Süveyd b. Said b. Sehl el-Herevi de tedlis yapmakla itham edilmiştir. en-Nesai onun sika ve güvenilir kimse olmadığını bildirmiştir. Ali b.el-Medini onun "bir şey olmadığını" bildirmiş el-Buhari, onun âmâ olduğunu kendisine hadisinde bulunmayan şeylerin telkin edildiğini haber vermiştir. Yakub b. Şeybe ise onun hafızası yönünden zayıf olduğunu söylemiştir.[3]

İbn Abbas'dan yapılan bu problemli rivayetin metni şöyledir:

"İbn Abbas'dan (ra) "Hz Peygamber zamanında güneş tutuldu.Bunun üzerine Hz Peygamber ashabıyla bir (kusuf) namazı kıldı.Bu namazda Bakara süresini okuyacak kadar uzun süre kıyam yaptı,sonra uzun bir rûkû yaptı, sonra kalktı ve uzun bir kıyam daha yaptı.Bu birinci kıyamdan başkasıdır.sonra uzunca bir rûkû daha yaptı.Buda birinci rukudan başkasıdır.Sonra secde etti.,sonra namazı bitirdi ve güneş tutulması sona erdi.Bunun üzerine Hz Peygamber şöyle buyurdu:Güneş ve Ay Allâh'ın ayetlerinden iki delildir.Hiç bir kimsenin ölüm ve doğumundan dolayı tutulmazlar.Bu olayı gördüğünüz zaman Allâh'ı zikredin ."Orada bulunanlar Ya resulullah namazdayken bulunduğunuz yerde bir şeye uzandığınızı ,sonra da geri çekildiğinizi

[1] Mizzî, *Tehzibul Kemal* XX, 125 vd; Zehebî, *Mizan*, III, 77; İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 139-140.
[2] Uğur, HadisTerimleri Sözlüğü, s.190 vd.
[3] Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal*, s. 12 vd, Zehebî, *Mizan*, II, 98; İbn Hacer, *Tehzib*, II, 231-232.

gördük dediler.Hz Peygamber şöyle buyurdu: "Muhakkak ki ben Cenneti gördüm. Oradaki bir üzüm salkımına uzandım. Şayet tutabilseydim dünya var olduğu sürece ondan yerdiniz. Cehennemide gördüm. Bu güne kadar öyle iğrenç bir manzara görmedim. Yine gördüm ki Cehennem halkının çoğu kadınlardı. Orada bulunanlar "Niye ya Resulallâh? dediler. Küfürlerinden dolayı " buyurdular. Allâhı inkar mı ediyorlar? Denildi."Kocalarına nankörlük edip kendilerine yapılan iyilikleri inkar ettikleri için Şayet onlardan birisine bütün zamanı ihsan etsen sonra senden hoşlanmadığı bir şey görse "senden hiçbir iyilik görmedim derler, buyurdu.[1]

Biz İbn Abbas'dan gelen ve Kûsûf namazından bahsederken bu rivayetlerin bu haliyle sahih olmadığını düşünmekteyiz. Konuyla ilgili diğer hadislerden Peygamberimizin oğlu Hz İbrahimin vefatına denk geldiğini öğrendiğimiz bu olay dolayısıyla Hz Peygamberin "kocalarına nankörlükleri dolayısıyla kadınların çoğunu Cehennemde gördüğünü " söylemediğinin kanaatindeyiz. Çünkü bu konuda İbn Abbas dışında birçok sahabiden nakil gelmekte ve bunlarda Hz Peygamberin böyle bir söz sarf ettiğinden bahsedilmemektedir. Bu hususta kendilerinden içinde problemli ifade yer almayan hadis nakledilen kimseler arasında Hz. Aişe, Ebû Mesud el Ensari, Esma Bint Ebi Bekr, Semüre b. Cündeb, Ebû Berke, el-Muğire b. Ömer, İbn Abbas, Ebû Hureyre, Numan b. Beşir, Kabisa b. Muharik el-Hilali gibi ashab yer almaktadır. Bu rivayetler el-Buhari, Müslim, en-Nesai, İbn Mace, İmam Malik gibi hadis alimleri tarafından kaydedilmiştir.[2]

Biz İbn Abbas'tan nakledilen konumuzla ilgili problemli rivayetin hadis alimlerimizden Şube b. El-Haccac'ın dediği gibi Atâ b. Yesar gibi kıssacı ravilerden çekip sündürülerek, bir karış iken bir arşın boyunda uzatıldığını, rivayetin metnine, hadisin aslında mevcut olmayan hususların halkı korkutmak, kadınları kocalarına itaata sevketmek maksadıyla eklendiğini düşünmekteyiz. Ayrıca bu rivayette metin açısından önemli zabt kusurları vardır. Okuyucularımıza bir fikir vermek amacıyla buraya Küsûf olayından bahseden Peygamberimize Cennet ve Cehennem'in gösterildiğini ifade eden ancak yukarıda bahsettiğimiz problemli ifadeleri taşımayan bir hadisin metnini kaydetmek istiyoruz:

"Cabir (ra) şöyle dedi:"Rasûlullâh (sav) zamanında Hz Peygamberin oğlu İbrahimin vefat ettiği gün güneş tutuldu. Halk: "Güneş İbrahim'in vefatından dolayı tutuldu" dediler. Bunun üzerine Hz Peygamber kalktı ve insanlara dört secde ile altı

[1] İbn Hacer, *Tehzib*, I, 632.
[2] İbn Hacer, *Tehzib*, II, 52-453.

rukulu (iki) rekat namaz kıldırdı. Namaza şöyle başladı. Önce tekbir aldı, sonra kıraat yaptı ve kıratı uzattı. Sonra yaklaşık olarak kıyamı kadar uzun rüku yaptı. Sonra rükudan başını kaldırıp ilk rekatından az süren bir kırat daha yaptı. Sonra yaklaşık olarak ayakta durduğu kadar uzunlukta bir rüku daha yaptı. Sonra rükudan başını kaldırıp ikinci kıratından az süren bir kıraat daha yaptı. Sonra yine ayakta durduğu kadar uzunlukta bir rüku daha yaptı. Sonra başını rükudan kaldırıp süratle secdeye kapandı ve iki secde yaptı. Sonra tekrar kıyama kalktı ve (kıratlardan sonra) üç rüku daha yaptı ki, bu üç rükudan her biri yapıldıkça sırasıyla, önce yapılan muhakkak onu takip eden bir sonraki rükudan daha uzun oluyordu. Rüku'nun uzunluğu yaklaşık olarak secdelerine yakındı. Sonra Resulullah (sav) geriye doğru çekildi, arkasındaki saflarda gerilediler, ta bizim safa kadar geldiler.(Ravilerden Ebû Bekr, hatta gerileye gerileye kadınların yanına kadar vardık, dedi) Sonra Rasûlullâh (sav) tekrar ileriye gitti. Cemaat da onunla ilerlediler. Nihayet Hz Peygamber ilk durduğu yerde durdu. Böylece kılmayı bitirip namazdan çıkarken güneş tutulması da tamamen sona ermişti. Bundan sonra Rasûlullâh (sav) şu hitabede bulundu:

"Ey İnsanlar! Güneş ve Ay ancak Allâh'ın ayetlerinden iki ayettir. Bunlar insanlardan –Ravi Ebû Bekr, Beşer'den demiştir-hiçbir kimsenin ölümünden dolayı tutulmazlar. Böyle bir olay gördüğünüzde açılıncaya kadar namaz kılın Size va'd olunan şeylerden hiçbiri yoktur ki şu namazın içinde görmüş olmayayım. Sizi temin ederim ki Cehennem bana doğru getirildi. Bu yalımı bana dokunur korkusuyla geri geri geldiğimi gördüğünüz esnada oldu. O kadar yakınıma geldi ki orada çomaklı herifin ateş içinde bağırsaklarını sürdüğünü gördüm. O çomaklı ki hacıların mallarını çomağı ile çalardı.(Bir malı çaldığının) farkına vardığında çomağıma takıldı der, varılmadı mı alıp götürürdü. O kadar ki, orada kendinin sahibesi olan kadını da gördüm. O kadın, kendisini açlıktan ölünceye kadar bağlayıp, ne beslemiş ne de yeryüzünün haşerelerinden yesin diye serbest bırakmıştı. Sonra Cennet bana doğru yaklaştırıldı. Bu da makamımda duruncaya kadar ilerlediğimi gördüğünüz sırada oldu. Vallâhi siz göresiniz diye Cennetin yemişlerinden bazılarını almaya elimi uzattım, ise de sonradan haydi yapmayayım dedim. Ben size va'd olunan her şeyi işte bu namazımın içinde muhakkak görmüş bulunmaktayım."[1]

[1] Müslim, Kusüf, 3,17(907); Krş. Buhari, İman, 20; Kusüf,9; en-Nesai, Kusüf,17; İmam Malik, Kusüf, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I,298,358-359.

Kusüf namazı ile ilgili olarak İbn Abbas'dan (ra) nakledilen ve içerisinde problemli ifadeler taşıyan rivayetlerin incelenmesine burada son vererek Abdullah b. Mesud'dan gelen hadislerin incelenmesine geçmek istiyoruz.

Abdullah b. Mesud'dan (ra) gelen bu rivayetin isnadları şöyledir:

1) Abdullah b. Mesud (ra) - Vail b. Mühane et-Teymi el-Küfi - Zer b. Abdillah b. Zürare el-Küfi - Mansur b. El-Mu'temir b. Abdillah es-Sülemi el-Küfi - Süfyan b. Said b. Mesruk es-Sevri el-Küfi - Ahmed b. Hanbel [1]

2) Abdullah b.Mesud (ra) Vahil b. Muhane et-Teymi el-Küfi - Zer b. Abdillah Zürare el-Küfi - el-A'meş Süleyman b. Mihran el-Küfi - Ebû Muaviye ed-Darir Muhammed b. Hazım el-Küfi - Ahmed b. Hanbel[2]

3) Abdullah b. Mesud (ra) - Vail b. Muhane et-Teymi el-Küfi - Zer b. Abdillah b. Zürare el-Küfi - el-Hakem b. Uteybe el Kindi el Küfi - Şu'be b. El-Haccâc el-Vasıti el-Basri - Said b. Er-Rebi el-Haşari el-Amiri el-Herevi el-Basri - ed-Darimi [3]

Bu isnadların ortak noktasında yer alan Zer b. Abdillah b. Zürare el-Küfi bazı hadis alimlaerinin tenkidine uğramıştır[4] İbn Hıbban Sikatında onun Küfelilerin âbid ve kıssacılardan olduğunu zikretmiştir.[5] Kıssacılarla ilgili değerlendirmeler, İbn Abbas'dan (ra) nakledilen bir önceki rivayetin incelenmesiyle ilgili olarak kaydedilmişti.

Yine 3.sırada kaydetmiş olduğumuz isnadda yer alan ravilerden el-hakem b.uteybe el-Kindi el-küfi sika bir kimse olmakla birlikte tedlis yapmakla suçlanmıştır.[6] Diğer raviler ise sika kimselerden oluşmaktadır.

Konumuzla ilgili olarak Abdullah b.Mesud 'dan (ra) nakledilen ve yine bir bayram hutbesiyle ilgili molduğu anlaşılan bu problemli rivayetin metnini aşağıya kaydediyoruz:

"Abdullah b. Mesud (ra) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Ey kadınlar topluluğu! Zinetlerinizden olsa bile sadaka veriniz. Çünkü kıyamet günü Cehennem halkının çoğu sizlersiniz." Bunun üzerine ileri gelenlerden olmayan bir kadın ayağa kalktı ve Bizler niçin kıyamet günü Cehennem halkının

---

[1] Buhari, Kusüf,1-8,10,12-19, Müslim, Kusüf1-16,18-19; en-Nesai, Kusüf, 1-16,18-25; İbn Mace, İkametüs-salat (Kusüf babı), 15271261/1265; İmamı Malik, Muvatta; Kusüf,1,3.
[2] Müslim, Kusüf, 3/10.
[3] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 376.
[4] Ahmed b. Hanbel , *Müsned* I, 425.
[5] ed-Darimi,Taharet, 104.
[6] Mizzî, *Tehzibul Kemal*, VIII, 511-513; ez-Zehebî, *Mizan*, II,32; İbn Hacer, *Tehzib*, II,130.

çoğunluğunu oluşturuyoruz? Diye sordu. Hz Peygamber :"Çünkü sizler çok lanet ediyor ve kocalarınıza nankörlük ediyorsunuz." Buyurdu [1]

Konumuzla ilgili olarak Ahmed b. Hanbel tarafından kaydedilen iki rivayet arasında bile aynı raviden geldikleri halde lafız farklılıkları vardır. ed-Darimi'nin yine aynı raviden (Vail b. Mühane-Zer b. Abdillah) aldığı rivayet Ahmed b. Hanbelin nakillerine göre daha uzundur ve hadisin devamında diğer rivayetlerde Hz peygambere nisbet edilen bazı problemli ifadeler burada Abdullah b. Mes'ud'a isnad edilmiştir. ed-darimi'nin rivayetinde Abdullah b. Mes'ud'a izafe edilen ve yukarıda kaydettiğimiz Ahmed b. Hanbelin nakillerinde yer almayan problemli ifadeler şöyledir:

"Abdullah b. Mes'ud: 'İşini sağlam tutan erkeklere işlerinde galebe çalabilen, aklı ve dini eksik, kadınlardan başka bir varlık yoktur' dedi. Abdullaha: 'Aklın ve dinin noksanlığı nedir? 'denildi. Abdullah b. Mes'ud da şöyle dedi:"Aklın noksanlığı, iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliği gibidir.

Dinin noksanlığı ise kadının bazı zamanlarda hiç namaz kılmadan geçirmesi gibidir."[2]

Kaydetmiş olduğumuz bütün bu hususlar, Abdullah b.Mes'ud'dan (ra) gelen bu hadislerin ravilerinde mevcut önemli zabt noksanlıklarına ve zayıflıklarına işaret etmektedir. İbn Hıbban ise bu rivayetlerden birini Abdullah b. Mes'ud'un hanımı Zeyneb'e (ra) nisbet ederek nakletmektedir. Bu rivayetin metni de şöyledir:

"Abdullah b.Mes'ud (ra) hanımı Zeynep'ten nakletmektedir. Zeyneb (ra): Hz Peygamber bize hitap etti ve şöyle dedi. Ey kadınlar topluluğu! Zinet eşyalarınızdan da olsa bile sadaka verin .Çünkü kıyamet günü Cehennemliklerin çoğu sizlersiniz."!. Abdullah b. Mesud fakir bir kimseydi .Eşi Zeyneb (ra) ona :" Sadakamı kocama ve evdeki yetimlere verirsem sevabını alabilirmiyim.? Git bunu sor dedi.

Abdullah b. Mes'ud da: Git kendin sor, dedi.(Zeyneb (ra) diyor ki):'Bende kendim gittim Osırada Hz Peygamberin kapısının önünde aynı hususu sormak için gelen ve ismi Zeyneb olan Ensara mensup olan bir kadın daha vardı.(O sırada Hz Peygamberin yanında bulunan) Bilal (ra) dışarı çıktı. Bilal'e: Sadakamı kocama ve evimdeki yetimlere verecek olursam sevabını alabilir miyim? Bunu Resulullaha sor dedim. Bunun üzerine Bilal içeri girdi ve Peygambere. Ya Rasulallâh kapıda Zeynep

[1] İbn Hacer, *Tehzib*, II,130.
[2] İbn Hacer, *Tehzib*, I,578-579.

bekliyor. Dedi. Hz Peygamber hangi Zeyneb? dedi. Bilal de: Abdullah'ın hanımı ile Ensardan bir kadın. Sadakalarımızı kocalarımıza ve evdeki yetimlere verirsek sevabına nail olur muyuz? diye soruyorlar. Hz Peygamber de şöyle buyurdu: "Evet onlar için biri akrabaya yardım, diğeri sadaka olmak üzere iki ecir vardır."[1]

Bu konuyla ilgili olarak problemli ve daha kısa bir metin, et-Tirmizi tarafından yine Abdullah b. Mes'ud'un hanımı Zeynebe (ra) nisbet edilerek nakledilmiştir. Bu rivayetin metni şöyledir. "Zeyneb'den (ra) 'Hz Peygamber bize hitap etti ve şöyle buyurdu: Ey kadınlar topluluğu! Zinet eşyalarınızdan da olsa sadaka veriniz. Çünkü kıyamet günü Cehennem halkının çoğu sizlersiniz.[2]

Bu rivayetin isnadı da şöyledir. Abdullah b. Mesudun hanımı Zeyneb (ra) ,Amr b. El Haris b.el-müstakil (Zeynebin yeğeni), Ebû Vail, el-A'meş, Ebû Muaviye, Hennad b.es-seri el-Küfi, et-Tirmizi.[3]

Tirmizi bu rivayetin isnadında yer alan ravilerden Ebû Muaviye'ye ed-Darir Muhammed b.Hazım el Küfinin (v.195) ,rivayetinde yanıldığını ve (An Amr b. El-Haris An İbn Ahi Zeyneb) şeklinde nakilde bulunduğunu halbuki burada kasdedilen iki ayrı ravi değil tek bir ravi olduğunu doğrusunun (An Amr b. El-Haris ibn Ahi Zeyneb /zeynebin (ra) Yeğeni el-Harisin oğlu Amr'dan) şelinde olması gerektiğini söylemiştir. Nitekim konuyla ilgili diğer rivayetlerde de böyledir.[4]

Bu isnadda yer alan ravilerden Ebû Muaviye zabt açısından kusurlu, evham sahibi bir ravidir. Kendisinin tedlis yaptığı bildirmiştir. Bu rivayeti de An lafzıyla nakletmiştir. An lafzıyla nakledilen isnadlar, tedlis yapan kimselerden geldiği zaman alimler tarafından munkatı[5] Diğer ravilerden el-A'meş de (v.148) tedlis yaptığı için tenkid edilmiştir. el-A'meşin bu nakli de, Ebû Vail den An lafzıyla rivayet edilmiştir.[6] el-A'meş rivayetinde Haddesena yerine An dediği zaman tedlis ihtimalinin söz konusu olduğu kaydedilmiştir. Fakat Ebû Vail gibi hocalarından An lafzıyla nakilde bulunduğu zaman isnadın kopuksuz olduğuna hamledildiği bildirilmektedir.[7] Burada belirtmemiz gerekirse et-Tirmizinin bu problemli rivayetini de sahih kabul etmemiz mümkün değildir.

---

[1] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I,425; Krş. Ahmed b. Hanbel , *Müsned*, I, 376; ed-Darimi, Taheret 104.
[2] ed-Darimi, Taharet 104/1012; Krş. İbn Hıbban, *Sahih*, V,136.
[3] İbn Hıbban, *Sahih*, VI, 222.
[4] Tirmizi, Zekat, 12/635.
[5] Tirmizi, a.g.y., III,29.
[6] Tirmizi, Zekat, 12/635.
[7] Tirmizi, a.g.y., 3/29.

Sonuç olarak biz, Abdullah b. Mes'ud ile hanımı Zeyneb'den gelen bu rivayetlerin zabt açısından kusurlu oldukları kanaatindeyiz. Yine Hz Peygamberin söz konusu bayram hutbesinde "Cehennem halkının çoğunu kadınların oluşturduklarına " dair herhangi bir şey söylemediğini düşünmekteyiz. Çünkü yine Abdullah b. Mes'ud'un hanımı Zeyneb'den (ra) gelen bu konudaki sahih ve güvenilir hadislerde "Cehennem halkının çoğunu kadınların oluşturduğuna" dair problemli ifade yer almamaktadır. Bu hadisler el-Buhari, Müslim, en-Nesai ed-Darimi, Ahmed b. Hanbel gibi hadis alimleri tarafından nakledilmektedir.[1] Bu hadisin metni şöyledir. "Abdullah b.Mes'ud'un hanımı Zeyneb (ra) anlatıyor: Hz Peygamber şöyle buyurdu. "Ey Kadınlar topluluğu! zinet eşyalarınızdan olsa bile sadaka veriniz. Bunun üzerine Abdullahın yanına döndüm ve ona "sen fakir bir adamsın. Rasûlullâh (sav) bize sadaka vermemizi emretti. Git de sor bakalım sadakamı sana vermem caiz olur mu? Olmasa başkasına vereyim, dedim. Abdullah da "Git kendin sor dedi. Ben de kendim gittim. Hz Peygamberin kapısının önünde ensardan bir kadın daha vardı. O da aynı hususu danışmak için gelmişti. O sıralarda Hz Peygamberin üzerinde bir azamet, bir heybet vardı. Bilal dışarı çıktı. Bilal'e: Rasûlullâha sor bakalım: kapıda iki kadın var, sadakalarını kocalarına ve evdeki yetimlere verebilirler mi miş? Fakat bizim ismimizi söyleme dedik. Bilal içeri girdi ve sordu. Hz Peygamber "onlarkim? Diye sordu. Bilal de "Ensardan bir kadın ve Zeyneb diye cevap verdi. Rasûlullâh (sav) 'Hangi Zeyneb ' dedi. Bilal de: Abdullahın hanımı 'dedi. Rasûlullâh da Bilal'e : "Onlar için iki ecir vardır: Akrabaya yardım ve zekat ecri."[2]

3.9. Cennetin Yapısal Özellikleri (Toprağı, Çamuru, Çakılları ve Yapısı)

Ayetler ve hadislerin ifadesine göre cennette bildiğimiz veya bilmediğimiz her şey hazırlanmış olmasına rağmen Kur'an, gayesinin "mesajını insanlara ulaştırmak" olması sebebiyle cennetten sadece ihtiyaç miktarınca bahsetmiş; cennetin bütün imkan, mekan ve nimetlerini zikretmemiş, onun maddi ve manevi tüm zevklerini tanıtmaktan ziyade haber verme maksadıyla örneklendirme yolunu tercih etmiştir. Çünkü ahiret ve unsurları inanç konusu olduğundan inanca gaybe bağlamış (Rahmanın kullarına gıyaben vaddettiği adn cennetleri) kulların imanlarının ölçüsünü böylece deneme yoluna gitmiştir.Bu Kur'an'da hatta sünnete cennetle ilgili tüm bilgileri bulamayacağımız

[1] Buhari, Zekat, 48/1397; Müslim, Zekat 45; en-Nesai, Zekat,82; ed-Darimi, Zekat, 23/1661; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 502.
[2] Ateş, Ali Osman, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, s.151-164.

manasına gelir. Kur'an'ın buna ek olarak da sünnetin haber verdiği şeyleri sistematize ederek bir bütünlük içerisinde sunmaktadır. Cenneti her şeyiyle bilmenin her zaman Allaha ait olduğu; kıyamet sonrası ise bizlere nasip olacağı gerçeğini de gözden ve gönülden ırak tutmamak gerekir.

İbn Kayyim, Hâdi'l-Ervâh'ta 9 bölümü kapsayacak şekilde Cennetin yapısal özelliğine yer ayırmıştır. Bu bölümleri anlatılırken sahih hadisler yanında sahih olmayan hadisler de kullanılmıştır. Genel olarak değerlendirmesini yapacağımız Cennetin yapısal özellikleri ile ilgili bir hadisi özel olarak değerlendirmek istiyoruz.

Değerlendirmesini yapacağımız hadisin metni aşağıda olduğu gibidir.

"Ey Allâh'ın Rasulü, dedik seni gördüğümüz zaman kalplerimiz inceliyor, ahiret ehlinden oluyoruz. Senden ayrıldığımız zaman dünya bize hoş geliyor, kadınlarımızı ve çocuklarımızı (öpüp) kokluyoruz. (onlarla hoş vakit geçiriyoruz) Buyurdu ki, "Eğer siz daima benim yanımda bulunduğunuz zamanki hal üzere olsaydınız melekler sizlerle tokalaşır. Sizi evlerinizde ziyaret ederdi. Eğer siz günah işlemeseydiniz Allâh günah işleyen bir kavim getirir ki Allâh onlara mağfiret etsin. Ebû Hureyre dedi ki; Ey Allâh'ın Rasulü bize Cennetten ve onun yapısından bahset dedik. Bir altın tuğla, bir gümüş tuğla, çamuru misk, çakılları inci ve yakut, toprağı zeğferan oraya kim girse nimet görür fenalık görmez orada kalır ölmez, elbiseleri eskimez gençliği gitmez."

1- Ahmet b. Hanbel - Ebû Kamil ve Ebû el-Nadr - Zuheyr - Said et-Tâî - Ebû Nadr Said - Ebû Mucahid - Ebû el-Medle - Ebû Hureyre.[1]

2- Sufyan b. Uneyne - Mucalid b. Said - eş-Şabi - Cabir b. Abdullah.[2]

3- Ahmet b. Hanbel - Yahya b. İshak - İbn Lühey'a - Abdullah b. Hubeyre - Abdullah b. Cubeyr - Abdullah b. Amr el-As.[3]

4- Ahmet b. Hanbel - Ebû Kamil ve Ebû el-Nadr - Zuheyr - Said el-Tâî - Ebû Nadr Said - Ebû Mucahid - Ebû el-Medle - Ebû Hureyre.[4]

5- el-Humeydi – Süfyan – Said et-Tâî – Ebû Mucahid – Ğulam – Ebû Medle – Ebû Hureyre [5]

[1] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 304.
[2] *Müsned-i Rebi*, I, 313.
[3] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 212.
[4] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 304.
[5] *Müsned-i Hümeydi*, II, 406.

6- Yunus - Ebû Davud - Zuheyr b. Muaviye - Said et-Tâî - Ebû Medle - Ebû Hureyre.[1]

1- 4 ve 6 nolu isnadlarda yer alan, Züheyr b. Muaviye, İbn Main gevşek bir kişi olarak belirtirken, Ebû Hâtim, İbn Hibban, el-Hâkim, Ebû Zur'a ve Ahmed b. Hanbel onu güvenilir kabul etmişlerdir.[2] Ebû Zur'a ise yaşlandığı zaman hafızası bozularak ihtilat ettiğini belirtmiştir. Bu yüzden hadis alimleri tarafından tenkide uğramıştır[3].

2 ve 5 nolu isnadlarda yer alan Süfyan b. Uneyne b. Ebi İmran, Zehebi Sağani Muhammed Halil Harras İbn Asâkir onu sika, imam ve hüccet kabul ederken Yahya b. Said yaşlandığı zaman hafızası bozularak ihtilat ettiğini ifade eder, kimi zaman da tedlis yaptığını belirtir. Oysa ki, An lafzıyla nakledilen rivayetlerin senedlerinin muttasıl sayılıp, sahih kabul edile bilmesi için ravilerin tedlisle suçlanmaması gerktiğine dair hadis alimlerinin görüşleri daha önce ifade etmiştik. Bu yüzden hadis alimleri tarafından tenkide uğramış[4] bu hadisi sahih kabul etmemiz mümkün değildir.

3- nolu isnadda yer alan İbn Müberek'i, İbn Hibban es-Sikât'ta yer verirken, Ebû Hâtim, el-Hâkim, Ebû Zur'a, Ahmed b. Hanbel, Bezzar ve Yahya b. Main onu zayıf kabul etmiştir.[5]

Bu rivayetlere şüpheli bakmanın gerekli olduğunu ifade etmekle beraber bu konuda başka sahih hadisler vardır.[6] Ayrıca Buhari ve Müslimin şu rivayeti de Cennet arzının beyaz olduğunu ortaya koymaktadır."İnsanlar kıyamet günü beyaz una gibi beyaz bir arzda haşr olunurlar…"[7] Bu hadislerdeki yerin bir çörek olmasını zahir manada mı kabul etmemiz gerekir yoksa teşbih olarak Cennetin beyazlığı anlatılmaktadır,şeklinde yorumlamak mı gerekir.Bu konuda net bir şey söylememiz mümkün olmamakla beraber şu kadarının kesin olduğunu ifade edebiliriz. Hadislerden çıkan mana, Cennetin renginin gümüş renginde beyaz olmasıdır.

---

[1] *Müsned-i Tayalansî*, I, 337.
[2] İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 398.
[3] *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 233.
[4] el-Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XII, 245.
[5] İbn Cevzî, ed-Duâfâ ve'l-Metrûkin 1/64; Tabâkâtü'l-Huffaz, I, 107.
[6] Buhârî, Tevhid, 24.
[7] Buhârî, Rikâk, 44; Müslim, Sıfatu'l-Münafikun, 2.

3.10. Kevser Havuzu

İbn Kayyim Peygambere (s.a.v.) verilen kevserin ne olduğu ile ilgili farklı rivayetlerde bulunur. Bu rivâyetler genel olarak şu mihval üzeridir.

1- Enes' (r.a.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Ben Cennet'te yürürken birden iki kıyısı içi boş gümüş kubbelerle dolu olan bir nehir gördüm. Bu nedir ey Cebrail dedim. Bu sana Rabb'inin vermiş olduğu Kevser'dir dedi. Melek elini şöyle bir vurdu ne göreyim çamuru keskin güzel kokulu misktir."[1]

2- Enes (r.a.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Kevser Cennette, Rabbimin bana vadetmiş olduğu bir nehirdir."[2]

3- Enes (r.a.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: *"*Cennet'e girdim, birden, akan bir nehir gördüm, iki kıyısı inci çadırlar (dolu) idi. suyunun akan kısmına elimi vurdum. Birden keskin bir misk kokusu duydum. Bu kimindir ey Cebrail dedim. Bu sana Allâh Azze ve Celle'nin verdiği Kevser'dir dedi. Abdullah b. Ömer (r.a.), Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurdu dedi: "Kevser, Cennet'te bir nehirdir, iki yakası altındandır, akışı inci ve yakutlar üzeredir, toprağı, miskten daha hoş, suyu baldan daha tatlı ve kardan daha beyazdır." [3]

4- Ebû Nuaym (r.a.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Biz sana Kevser'i verdik, Kevser, yani, çok hayır verdik."[4]

5- Enes (r.a.) aracılığıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Kevser, Cennet'te bir nehirdir." Aişe (r.a.): "Cennet'te bir nehirdir, kim birer, parmağını iki kulağına tıkarsa bu nehrin harıltısını işitir" demişlerdir.[5]

Hâdi'l-Ervâh'ın 47. bölümünde "Cennetin Nehirleri, Pınarları, Çeşitleri, Çığırları" konuları ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Özellikle Kevser ile ilgili 17 hadis verilmiştir.

3.10.1. Kevser Hadisiyle İlgili Hadisin Değerlendirilmesi

Bu hadislerden birini hem sened hem de metin yönünden incelemek istiyoruz. İncelemekte olduğumuzun hadisin metni aşağıdadır.

"Kevser, Cennette bir nehirdir, iki yakası altındandır, akışı inci ve yakutlar üzeredir, toprağı miskten daha hoş, suyu baldan daha tatlı ve kardan daha beyazdır."

---

[1] Buhârî, Rikak, 11, 464
[2] Müslim, Salat, 400.
[3] Tirmizi, 3361, Kur'an Tefsiri kitabının Kevser Suresi babı.
[4] lbn Kesir, *en-Nihâye*, XI, 406.
[5] Tirmizi, Tefsir, 3361.

Bu hadisi rivayet eden ravilerin isnadı aşağıda olduğu gibidir.

1- Hasan b. Süfyan - Hutbe b.Halit - Hammad b.Seleme - Sabit - Enes b. Malik.[1]

2- Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah - Ahmed b. Zuheyr b. Harb - Musa b. İsmail - Kasım b. Fadl el-Hadani - Ebû Hasan el-Ya'murî - Muhammed b. İshak - Ebû Talib Zeyd b Ehzem - Ebû Davud - Kasım b. Fadıl - Yusuf b. Mazin.[2]

3- Ali b. Harb - Yahya b. el-Yamani - Süfyan - Muhtar - Enes b.Malik.[3]

4- Abd b. Humeyd - Abdurazzak- Ma'mer - Katade - Enes.[4]

5- Amr b. Avf - Ebû Avane - Ata b. SAid Muharib b. Daris - Abdullah b. Ömer.[5]

6- Vasıl b. Abdullah - Abdullah b. Said - Zali b. Munzir - Muhammed b. Fudeyl - Ata b. SAid - Muharib b. Daris - Abdullah b. Ömer.[6]

7- Ahmet b. Hanbel - Ali b. Hafs - Rika - Ata - Muharib b. Daris - Abdullah b. Ömer.[7]

Heysemi der ki bunu Bezzar rivayet etmiştir, ravilerinin bazıları zayıf olmakla beraber sahih sika saymışlardır.[8]

1 nolu isnadda yer alan ravi Hutbe b. Halid b. Esved b. Hutbe (v.235) Ahmed b. Hanbel, Ebû Zura, İbn Main ve Ebi Hatim onu güvenilir ve makbul biri olarak kabul ederken [9] en-Nesâî onu zayıf kabul etmiştir.[10]

2 nolu isnadda yer alan ravi, el-Kasım el-Fadıl b. M'aden el-Ezdî el-Hedânî (v.167) Ebû Nerde ve bazıları onu güvenilir ve sika olarak kabul etse de İbn Mehdi, eı-kattân, Ahmed, İbn Main, ve en-Nesâî ve de Ebû Davud; el-Kasım el-Fadıl b. M'aden el-Ezdî el-Hedânî'niyi zayıf kabul etmişlerdir.[11]

3 nolu isnadda yer alan ravi Yahya b. el-Yemân el-İclî el-Kufî (v.214) en-Nesâî kuvvetli biri değil derken[12] Unutkanlığının çok olup Süfyan yoluyla rivayet ettiği

---

[1] Ahmed b. Hanbel *Müsned*, II, 304.
[2] *Müsned-i Rebi*, I, 1313.
[3] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 212.
[4] Ahmed b. Hanbel *Müsned*, II, 304.
[5] *Müsnedi Hümeydi*, II, 406.
[6] *Müsned-i Tayalansi*, I, 337.
[7] Ahmed b. Hanbel *Müsned*, 2, 67.
[8] *Mecmeu'z Zevahid*, X, 366.
[9] Ebû Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'di*, IX, 114.
[10] *Tezkiretü'l-Huffâz*, II, 465.
[11] ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidal*, V, 457.
[12] İbn Cevzî, *ed-Duâfâ ve'l-Metrûkin*, I, 108.

hadislerde hata etmiştir. Yahya b. Main'e, Yahya b. el-Yemân el-İclî el-Kufî sorulduğunda güvenilir olmasını temenni ederdim ama hadisleri zayıftır demiştir.[1]

5 nolu isnadda yer alan ravi Ata b. el-Sâib b. Mâlik el-Sekâfî Ebû Sâlib el-Kufî (v.136) Ahmet b. Hanbel sika olduğunu kabul ederken Yahya b. Main ihtilat ettiğini belirtmiştir. En-Nesâî; ilk zamanlarında güvenilir rivayetlerde bulunurken yaşının ıierleyen yıllarında ihtilat edip rivayetlerde karıştırmıştır.[2] İbn Main büyük alim olmasına rağmen hafızasının kötülüğünden bahsetmiş ve ömrünün sonlarına doğru hadislerinde ihtilat ve ızdırap görüldüğünü kaydetmiştir.[3]

6 nolu isnadda yer alan ravi Abdullah b. Said b. Ebi Said el-Mukberî (v.197) Ebû 'İbad olarak ta bilinir Yahya ve Abdurahman, Ebû 'İbad'dan yani Abdullah b. Said b. Ebi Said el-Mukberî'den hiç rivayette bulunmamışlardır. Çünkü Ahmet b. Hanbel, Abdullah b. Said'i hadisi münker ve hadisi metruk biri olarak belirtmiştir. Yahya b. Main ise Abdullah b. Said b. Ebi Said el-Mukberiyi zayıf olduğunu kaydeder. Amr b. Ali de onun hadisinin terkedilmiş ve münker olduğunu söyler. Ebû Zura da Abdullah b. Said'in kuvvetli olmadığı gibi hadisi de cidden zayıftır der ve aynı zamanda onun hadisiyle hiçbir şey üzerine mütebakat gerçekleşmez der.[4]

Sonuç olarak değerlendirmek gerekirse hadis sened açısından hadis alimlerinin tenkidine uğramıştır. Metin açısından değerlendirmek gerekirse İbn Kayyim sahih olarak verdiği diğer rivayetlrede Kevserin; Hz Muhammede verilmiş çok hayır olduğunu ifade etmektedirler. Genel olarak Kevser (havuz)'u değerlendirirsek; Peygambere bir ikram olarak verileceği ve onun ve ümmetinden Salih amelleri olanların ondan içeceği ifade edilen havuz aslında Kuranda zikredilmemektedir fakat bu düşünceyi kabul edenler ayetlere atıfta bulunmaktadır. Bazılarına göre de insanlar kabirlerinden susamış olarak diriltileceklerinden biri duraklarda bekleme sırasında ve diğeri de Cennette olmak üzere Hz. Muhammed'e tahsis edilmiş iki havuz bulunmaktadır. Havuz konusunda delil olarak "Sana kevseri verdik", ayeti ve bu inancı açıkça ifade eden hadisler kullanılmaktadır. Şehristani, havuzla ilgili rivayetlerin literal olarak anlaşılması gerektiğini belirterek havuzun Cennetteki bir nehir gibi olduğunu ve ondan içenin bir daha asla susamayacağı ifade edilmektedir.

---

[1] Mizzî, *Tehzibul Kemal*, VII, 235.
[2] *et-Tabâkâtü'l-Mühaddisin*, I, 47.
[3] ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VI, 111.
[4] Ebû Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dil,* V, 75.

Havuz hakkında delil olarak kullanılan Hz.Muhammede verilen Kevser hakkında ise farklı anlayışlar mevcuttur. Bazı teologlar hadislerde referansta bulunarak kevserin Cennette bir nehir olduğunu ileri sürerken, bazıları da Hz Muhammede verilmiş çok hayır olduğunu ifade etmektedirler. Hz Muhammede kevserin verildiği ifade edilen süre bir bütünlük içerisinde değerlendirildiğinde kevserin onu soyu kesik olmakla niteleyen inkarcıların bu nitelemelerine karşın, özel olarak ona insana doğru ve yanlışı gösteren Kuranın vahyedilmesin genel olarak da Hz Muhammede verilen bütün ilahi ihsanları içerdiği söylenebilir.[1]

3.11. Cennet Nehirleri: Fırat, Dicle, Seyhan, Ceyhan ve Nil

Hâdi'l-Ervâh'ın 47. bölümünde "Cennetin Nehirleri, Pınarları, Çeşitleri, Çığırları" konuları tek tek ele alınmış, konu hakkındaki rivayetler ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Burada Cennet nehirleri ile ilgili hadisler vermek istiyoruz. Konuyla ilgili rivayetler genel olarak aşağıda olduğu mihval üzeredir.

1- Cennet nehirleri Cennet'in üstünden fışkırır. Sonra süzülerek en uzak derecelerine kadar iner. Nitekim Buhari Ebû Hureyre (r.a.)'den, Peygamberin (s.a.v.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Cennette yüz derece vardır. Allâh onları yolunda cihad edenler için hazırlamıştır. Her iki derece arası gökle yer arası gibidir. Allâh'tan istediğiniz zaman Firdevsi isteyin. Çünkü 0 Cennet'in ortası (en iyisi) ve Cennet'in en yükseğidir. Üstünde Rahman'ın arşı vardır. Cennet nehirleri ondan fışkırır."[2]

2- Ubade b. Samit (r.a.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Cennet yüz derecedir. Her iki derece arası yüz yıllık yoldur. Firdevs en yüksek Cennet'tir. Dört nehir ondan fışkırır. Arş Onun üzerindedir. Allâh'tan istediğiniz zaman firdevs-i ala'yi (en yüksek olan firdevs) isteyin."[3]

3- Semura (r.a.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Firdevs Cennetin yüksek yeri (tepesi) dir. Cennetin alası ve en ortası (en iyisi)'dir. Cennet nehirleri ondan fışkırır."[4]

Bunu Taberâni ve Bezzâr rivayet etmiştir. "Allâh'tan istediğiniz zaman Firdevs·'i isteyiniz, ziyadesinde bulunmuştur, Taberâni'nin senedinden birinin ravilerine sika dediler, bazılarında ise za'f vardır, demişlerdir[5]

---

[1] Yar, "Kur'an'ın ahretle ilgili Anlatımlarında Simgesellik", *İslâmiyât*, X-212.
[2] Buhârî, Tevhid, 13, 404.
[3] Tirmizi, Cednnet, 2531.
[4] Heysemi, *Mecmâu'z-Zevaid*, X, 398.
[5] Heysemi, *Mecmâu'z-Zevaid*, X, 398.

4- Enes (r.a) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Bana yedinci gökte Sidret el-Münteha kaldırıldı (gösterildi). Meyveleri Hecer kovaları, yaprakları filin kulakları, gibi idi. Gövdesinden açık iki nehir, gizli iki nehir fışkırıyordu. Ey Cebrail bu nedir dedim. Dedi ki: 0 gizli iki nehir, Cennettedir, açık olanlar ise Nil ve Fırattır."[1]

5- Ebû Hureyre (r.a.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Seyhan, Ceyhan, Fırat ve Nil nehirlerinin hepsi Cennet nehirlerindendir."[2]

3.11.1. Cennet Nehirleri İle İlgili Hadisin Değerlendirilmesi

İbn Kayyim eserinin 47. bölümünü Cennet nehirlerine ayırmıştır. Kendisinin de tenkid ettiği birçok hadis bu bölümde mevcuttur. Biz burada genel anlam ifade eden iki hadisi değerlendirmek istiyoruz.

Müslim'in Sahih'inde, Ebû Hureyre hadisinde Rasûlullâh şöyle buyurduğu belirtilmiştir: "Seyhan, Ceyhan, Fırat ve Nil nehirlerinin hepsi Cennet nehirlerindendir."

İbn Abbas (r.a) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Allâh Cennetten beş nehir indirmiş: Seyhun, bu Hindistan'ın nehridir, Ceyhun belhin nehridir, Dicle ve Fırat, Irak'ın iki nehridir, Nil Mısır'ın nehridir. Onları Allâh, Cennet pınarlarının en aşağı derecedekilerinden birinden, Cebrail'in kanadı üzere indirmiş ve onları dağlara emânet bırakmıştır. Onlardan insarlar için çeşitli yaşam ve geçimlerine dair faydalar yaratmıştır. Bu işte şu ayette belirtilmiştir. "biz gökten bir kader ile (takdir ve mikdar) ile bir su indirdik ve onu yerde durdurduk. şüphesiz biz onu alıp gitmeye de kadiriz.[3]

Ye'cüc ve Me'cüc'un çıkma zamanı gelince, Allâh Cebrail'i gönderecek o yeryüzünden, Kur'ân'ı, ilmin tamamını, Kabenin rüknünden Hacerü'l-Esvedi, İbrahimin'in makamını, içidekilerle birlikte Musa'nın Tabut (emanet sandığı)'nı ve bu beş nehri kaldıracaktır. Bütün bunların hepsini göğe kaldıracaktır. Bu işte şu ayette belirtilmiştir "şüphesiz biz oları alıp gitmeye de kadiriz."[4] Bu şeylerin hepsi kaldırılınca yeryüzü ehli bütün dünya ve ahiret hayırlarından mahrum olacaklardır."

---

[1] Buhârî Bedü'l_Halk, 6, 303.
[2] Müslim, Cennet, 2839.
[3] Mü'minun, 23/18.
[4] Mü'minun, 23/18.

Bu hadisin isnadları aşağıda olduğu gibidir.

1- Ebû Bekir b. Ebi Şeybe - Ebû Esame - Abdullah b. Nemîr - Ali b. Meshîr - Ubeydullah b. Ömer - Muhammed b.Abdullah b. Nemir - Muhammed b. Bişr - Ubeydullah b. Abdurahman - Hafsa b. Asım - Ebû Hureyre.[1]

2- Ahmet b. Hanbel - İbn Nemîr - Ubeydullah - Hubeyb b. Abdurahman - Hafsa b. Âsım - Ebû Hureyrei[2]

3- Said b. Şurehbil - Leys - Zeyd b. Ebi Hubeyb - Ebi Hayr - Osman b. Said ed-Darimi - Mesleme b. Ali - İbn Abbas.[3]

Ahmed b. Adiyy, bunu, şu Meslemenin tercüme-i halinde başkasının hadisleri ile birlikte rivayet etmiş, demiştir ki, hadislerin geneli mahfuz değildir. Kısacası o, zayıf kimselerdendir. Buhari, Mesleme'nin hadisi münkerdir, Nesei, bu adam metruktur, Ebû Hatim, onunla üğraşılmaz demişlerdir. bunnu el-Hafız ed-Dıya, Osman b said yoluyla rivayet etmiş ve bu cidden garib hatta münker bir hadistir demiştir[4]

1 ve 2 nolu isnadda yer alan ravi Ubeydullah b. Abdurahman b. Mûhib el-Kurşî el-Medeni (v.198) Ahmet b. Hanbel onun için kuvvetli değil derken İbn Main hadisi zayıf kendisinden münker hadisler rivayet edilmiştir der. Ebû Zura da hadisinin zayıf olduğunu kaydeder.[5]

3 nolu isnadda yer alan ravi, Leys b. Ebi Selim b. Ebi Bekir Kufî (v.189) Ata, Tavûs ve Mücahid onun hadislerinde çok ihtilat olduğunu kaydetmişlerdir. Yahya ondan rivayette bulunmamıştır. Ahmet b. Hanbel ise Leys'in hadislerinde ızdırap olduğunu belirtmiştir. İbn Main, Leys'in Yezid b. Ziyâd'dan daha zayıf olduğunu kaydetmiştir. Aynı zamanda Ebû Zur'a onun muzdarib'ul-Hadis olduğunu belirtir.[6]

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, hadis alimleri isnâttaki râvilerden bazılarını münker şeyler rivayet etmek ve hadiste çok hata yapmakla cerh etmişlerdir. Müslim, Ahmed b. Hanbel ve diğer müsnedlerde yeralan konumuzla ilgili rivayetin metni de proplemli gözükmektedir. Ye'cüc ve Me'cüc'un çıkma zamanı gelince Cebrail'in, Kur'ân'ı, ilmin tamamını, Kabenin rüknünden Hacer-i Evsedi, İbrahimin'in makamını, içidekilerle birlikte Musa'nın Tabut (emanet sandığı)'nı ve bu beş nehri kaldırması

[1] Müslim, Sahih, IV, 2183.
[2] Ahmed b. Hanbel *Müsned*, II, 289.
[3] *Müsned-i Hâris*, II, 944.
[4] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, II, 410.
[5] Ebû Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, V, 323.
[6] Ebû Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VII, 178.

öncelikle bize kadar sahih isnâdlarla gelmemiştir. Diğer önemli bir mesele de ğayb ile ilgili rivayetlerin sahihlik durumlarının tartışmalı hatta bu gibi rivayetlerin sahih olmayacağı yönündeki tesbitlerdir.[1]

Arap yarımadasının genel iklim yapısına ilişkin altların ırmaklar akan sular ifadesinin, sözünün geçtiği hemen her ayette adeta bir nakaratta gibi tekrarlanmasının nedenine dair ip uçlar içermektedir. Kaldı ki Kur'ânın nüzulüne tanıklık eden Arapların yaşadıkları iklim koşullarında en fazla özlem duydukları şeylerden birinin, yeşilliklerle kaplı bir mekan ve sulak araziler olduğu; çölde yaşayan bedevilerin su bulmak için günlerce yolculuk yaptıkları da gayet iyi bilinmektedir[2] eseleye bu açıdan bakıldığında Cennetle ilgili bu tasvirinin de esas itibariyle tarihsel ve yerel karakterli olduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür.[3] Bunun yanı sıra özellikle Ortadoğudaki nehirlerden basedilmesi konuyu hem önemli hem de araştırılması geken konu kılmaktadır.

3.11.2. Fırat Nehri İle İlgili Bir Değerlendirme

Fırat havzası, tarih boyunca değişik milletlerin dikkatini üzerine toplamış bir bölgedir. Bu bölgenin orta kısmında yer alan Ortadoğu çeşitli yönleriyle dünyanın kalbinin attığı yer olarak görülmüştür. Fırat ve Dicle nehirleri dikkate alınarak bölge Maveraünnehir diye isimlendirilmiştir. Tarihte nice devletlerin ve medeniyetlerin kurulduğu bu havza dinamizmini hep korumuştur. Bu konumundan bugün de bir şey kaybetmemiştir. Bu bölgede yer alan Fırat ve Dicle'den Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in Kıyamet ile ilgili haberler veren hadislerinde bahsedilmektedir

Buhari başta olmak üzere pek çok kaynakta zikredilmektedir. Şöyle ki; "Fırat Nehri'nin 'altından bir dağı' veya 'bir altın hazineyi' ortaya çıkarma zamanı yakındır." ifadesinden sonra Buhari'deki rivayette, "Kimse ondan bir şey almasın." denilmektedir. Hadisin başka rivayetlerinde, "İnsanlar ona hücum edecek, onun için savaşacak ve onların onda dokuzu veya yüzde doksan dokuzu ölecek veya öldürülecek." şeklinde farklı lafızlarla rivayet gelmektedir. Bu ve benzeri gelecekle ilgili uyarı niteliği taşıyan hadisler, fiten-melahim ve kıyamet haberleri ileten hadislerdir ki, bunlar, hadislerin en zor anlaşılan ve en zor yorumlananlarıdır. Bunlar sosyo-politikle de ilgili pek çok konuyu ihtiva ederler.

---

[1] Hatipoğlu, Mehmed Sa'id, *Gaybi Hadisler Melesesi*,
[2] Şemsettin Günaltay. *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri,* (Sadeleştiren: M. Mahfuz Söylemez- Mustafa Hizmetli), s. 26-27.
[3] Öztürk, Mustafa, Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak-Tefsirde Anakronizme Ret Yazıları, 221-223.

Bu hadis, ana fikri ve muhtevası itibariyle klasik ve antik çağda pek çok medeniyete beşik olan Fırat havzasının zenginliğine dikkat çeken, dün de bugün de öneminden hiçbir şey kaybetmeyen bu bölgenin yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin, dikkatli davranılmazsa istikrar yerine istikrarsızlık unsuru olacağı uyarılarını taşıyan bir hadistir. Bu yaklaşım, dünya ölçeğinde stratejik ürün olan petrol zengini ülkelerin sürekli istikrarsızlığı göz önüne alınırsa fevkalade ciddi bir Nebevi uyarı olarak değerlendirilebilir ve de öyle değerlendirilmelidir. İsnadı itibariyle sahih olan bu hadis, yorumu itibariyle farklı fikir ve görüşlere açıktır.

Kaynaklarda bir çok sahih isnad ile zikredilen hadisin bazı zayıf tarikleri de vardır. Hatta bir tariki Ebû Hüreyre'ye nisbet edilen esahh-ü esanîd dediğimiz bir rivayetle nakledilmiştir ki, bu oldukça dikkat çekicidir: Yani hadis, ilk dönemlerden beri bilinmekte ve klasik literatürde zikredilmektedir. Özetle söylemek gerekirse hadisin isnadında yer alan ravilerin hemen hepsi en üst düzeyde güvenilir ravilerdir. Bu sebeple isnadı itibariyle hadisin sıhhatine mani ciddi bir eleştiriye muhatap ravi yoktur. Ayrıca muhaddis Tirmizi de hadisin sahih olduğunu tasrih etmektedir.

Bu hadis birkaç şekilde anlaşılabilir: Öncelikle hadisin lafzında da mezkür olan biçimiyle altın hazineler olduğu düşünülebilir. Bu bir yeraltı zenginliği, altın madeni olabileceği gibi, o bölgede yaşamış olan medeniyetlerden kalan ve çeşitli tabii ve suni felaketler neticesinde yok olan, toprak altında kalan zenginliklerin suyun aşındırma ve erozyonu sebebiyle ortaya çıkması da olabilir. "Altın dağ ve tepe" ifadesini, bu bölgede yok olmuş medeniyetlerin toprak altında kalması sonucunda meydana gelen yükselti ve höyükler olarak anlamak ve yükselen suyun bu höyüklere girmesi ve oluşturduğu aşındırma ve erozyon etkisiyle bu hazineleri ortaya çıkarması şeklinde düşünmek tevilsiz bir yaklaşım olması itibariyle, isabeti daha fazla bir yorum gibi görünmekte ve o bölgede yaşadığı bilinen medeniyetlerden intikal eden zenginliklerin açığa çıkması gerçeğine de ışık tutmaktadır. Suların kuruması neticesinde bir hazinenin ve altın bir dağın ortaya çıkacağı yorumunu hadisin yalın lafzından çıkarmak çok güç olduğu gibi böyle bir tevil yapmak için de herhangi bir zorlayıcı sebebin var olduğunu düşünmek de öncelikle gerekmemektedir. Ayrıca bu yorum, "Fıratın bir hazineyi ortaya çıkarması yakındır." ifadesinde öznenin, Fırat olması gerçeğini biraz olsun değiştirmektedir. İkincisi, hadisteki hazineyi çeşitli yeraltı zenginlikleri olarak anlamak mümkündür ki, petrol, doğalgaz ve hatta bor ve toryum gibi stratejik madenler olarak değerlendirmek imkan dahilindedir. Ayrıca su ile tarımın buluşması neticesinde ortaya çıkacak büyük bir tarımsal zenginliğin adı da olabilir. Üstelik suyun bu bölgede giderek stratejik bir

mahiyet arzetmesi de bu düşünceyi desteklemektedir. Ancak doğrusu herhalde, herhangi birini tercih etmek yerine hadisin, bölgenin sahip olduğu bütün zenginlikleri göz önünde bulunduran bir yaklaşımla, yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin yanında tarihi derinliğe denk bir kültür ve gömü/define zenginliğinin deşifre olacağına dikkat çektiği şeklinde yorumlanması daha isabetlidir. Fırat Nehri ile ilgili hadisler Gördüğüm kadarıyla fiten ve kıyamet alametleriyle alakalı bölümlerde geçmektedir. Buhari'nin attığı bab başlığı dikkat çekicidir. Buhari, bu hadisi "ateşin ortaya çıkışı" babında zikretmiştir. Doğu'dan ateşin yükselmesi kıyametle ilgiliyse de mecazi anlatımı ihtiva ediyor olması da mümkündür. Tabi bu ateşin çıkışı kainatın mı yoksa belli bir medeniyetin çöküşü ile mi ilgilidir; açık ve net değildir. Bahse konu olan hadise kısaca değinmeliyim. Şöyle ki, Doğudan yükselecek olan bu ateşin, insanları doğudan batıya göç ettirecek nitelikte ve çapta bir ateş olacağı ifade edilmektedir. Düşünün ki, insanlar hep doğudan batıya göç ediyorlar. Acaba bu ateşi mecazi olarak yorumlamak mümkün müdür? Doğunun, insanı/sujeyi merkeze yerleştiren medeniyetinin, nesne/obje merkezli Batı medeniyetine yenik düşme ve koşmasının ateşi mi? Kim bilir? Zira insanların yoğun bir arzuyla Batıya yöneldiği günümüzde bu sosyal bir dönüşüm/ [sosyal sıkıntıların toplumun bünyesinde açtığı yaralara ait bir ateş] müdür yoksa bir yerlerde olacak jeolojik bir dönüşüm müdür bilmiyoruz. Ama hadisi okuduğumda aklıma bunlar da gelmiyor değil. İnsanlar bilinçsizce bütün değerlerine sırt dönerek, gönlüne bir aşk ateşi düşmüş kara sevdalılar gibi düşünmeden Batı'ya yöneliyorlar. Halbuki Batı doğunun zenginliğine göz dikmiş ona doğru koşmakta, oysa Doğu'da da birçok zenginlik olmasına rağmen Doğulu insanlar da Batı'ya koşmakta! Dolayısıyla bu ateşi sosyal bir dönüşüm olarak da yorumlayabilir miyiz, doğrusu düşünülebilir kanaatindeyim. Tabi çok sancılı bir dönüşüm! Toplumsal açıdan doğuracağı neticeleri kestirmenin pek kolay olmadığı bir göç. Bu hadisle art arda rivayet edilen Fırat hadisi, doğunun sahip olduğu kendi zenginliğine dikkat çekerek ayakları üstünde durmasının isabetini de kaydetmektedir. Agâh olmak gerekir[1].

Petrolün alternatifinin bulunduğu günümüzde Su'yun alternatifi yoktur. Petrol; gelişmenin, sanayileşmenin, ilerlemenin ana motorlarından birisidir. Ama su; var olmanın, hayatı devam ettirmenin ana kaynaklarından birisidir. Ortadoğu petrol yüzünden nice kıyımları yaşadığı gibi su yüzünden de gelecek yıllarda akıllara

[1] Akyüz , Ali (Fırat Nehri hadisi üzerine) *İnsan Dünya ve Ahiret*. S. 174.

durgunluk verecek olan savaşların fitillenmesine sebep olacak bir potansiyel arzetmektedir.

3.12. Cennette Cinsel Yaşam ve Huriler

Cennet akla alınca veya Cennetle ilgili literatüre bakınca en başta gelen konulardan biri de Cennetteki huriler ve cinsel yaşamdır. Eserin bu bölümünde Cennetteki cinsel yaşam hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiş olup genel olarak rivâyetler şu şekildedir.

1- Ebû Hureyre aracılığıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Ey Allâh'ın elçisi, Cennet'te hanımlarımıza varacak mıyız?" denildi. "Kişi günde yüz bakireye ilişir" buyurdular."[1]

2- Sıhhati üzere ittifak edilmiş bulunan şu Ebû Musa hadisi de şöyle: "Mü'minin içi boş bir tek inciden bir çadırı olur. Cennet'te uzunluğu altmış mildir. İçinde mü'minin aileleri vardır,' mü'min onları dolaşır."[2]

3- "Ey Allâh'ın Rasulü; Cennet'te cima edecek miyiz? "Canım elinde olana yemin olsun ki evet, hem de istediği kadar edecek, dedi ve işini görüp kalktığı zaman kadın tekrar tertemiz bir bakire olacak" buyurdu.[3]

Hadisin senedindeki Derrac, zayıftır.[4]

4- Ebû ümame vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Cennet ehli yapışırlar mı diye sorulmuştu. "Bıkmayan bir zeker, dinmeyen bir şehvet ile istediği kadar" buyurdular ve eliyle işaret ettiler, sonra, fakat meni de yok, meniyye (ölüm) de yok dediler,.[5]

Senedindeki Haşim b. Zeyd hakkında, Ebû Hâtem, hadisi zayıftır, der[6]

5- İkrime vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Cennet ashabı O gün, bir meşguliyet içinde zevk ederler"[7] ayetinde, "Bakirelerin bekaretini giderme halinde demiştir."[8]

İbn Kayyim, Hâdi'l-Ervâh'ta 53. bölümü "Kadınları ve Cariyeleri" şeklinde tasnif etmiştir. Özellikle huriler ile ilgili çok abartılı, Kur'ân ve sahih rivayetlere

---

[1] Taberâni, *el-Mu'cem es-Sağir*, II, 12-13; Heysemi, *Mecmâu'z-Zevâid*, X, 417.
[2] Müslim, 2838 Cennet Çadırlarının sıfatı babı
[3] Ebu Nuaym, *Sifatü'l-Cenne*, 393, burada muhakkık, bunu ed-Diya' el-Makdisi, *Sifatü'l-Cenne*, III, 83; İbn Vehb yoluyla rivayet etmiştir, der
[4] ez-Zehebî, *Mizan el-I'tidal*, II, 24-25.
[5] Taberâni, *el-Kebir*, s. 7674.
[6] Bkz, *Mizan el-I'tidal*, IV, 289.
[7] Yasin, 36/55.
[8] Beyhaki, *el-Ba's ve'n-Nuşur*, s. 362; *ed-Durr el-Mensür*, V, 266; Ibn el-Mübarek, *ez-Zühd*, s, 553.

uymayan birçok hadisi eleştirerek kitabına almamıştır. Sahih hadislere ağırlık verirken de yine bazı garib rivayetlere de yer vermiştir.[1]

3.12.1. Cennette Cinsel Yaşam ve Hurilerle İlgili Hadisin Değerlendirilmesi

Bunlardan bir hadisi değerlendirmek istiyoruz. Rivayetin metni aşağıda olduğu gibidir.

"Cennete hangi kul girse yetmiş iki eş ile eşlendirilir ikisi ceylan gözlü hurîlerden yetmiş tanesi de dünya ehlinden kendine kalanlar."

1- Ebû Yala ve Beyhaki - İsmail b. Rafi b. Ebi Rafi - Muhammed b.Yezid b. Ebi Ziyad - Muhammed b. Ka'b - İbn Abbas.[2]

2- Abdullah b. Abdurahman - Naim b. Hammad - Bakiye b. el-Velid - Bahir b. Said - Halid b. Ma'dân - el-Mikdam b. Mead.[3]

3- Ahmet b.Hanbel - Hasan - İbn Lehia - Derrac - Ebi el-Heysem - Ebi Said el-Hudri.[4]

4- Abdullah b. Abdurahman - Naim b. Hammad - Bakiye b. el-Velid - Bahir b. Said - Halid b. Ma'dân - el-Mikdam b. Mead.[5]

5- Hişam b. Halid el-Ezrak Ebû Mervan el-Dimeşkî - Halid b. Yezid b. Ebi Malik - Babasından - Halid b. Ma'dân - Ebi Emâme.[6]

1 nolu isnadda yer alan ravi, Muhammed b. Yezid b. Ebi Ziyad (v.198) Ahmet b. Hanbel, Darekûtnî, Ezdî ve Razi Meçhul bir kişi olduğunu belirtmişrir.[7] Buhari, Muhammed b. Yezid'in hadisinin mürsel ve isnadının sahih olmadığını ifade etmiştir.[8] Ebû Rafi, onun münkeri'l Hadis olduğunu söylerken aynı zamanda tüm hadislerinin zayıf olduğunu kaydeder.[9]

Bu sur hadisinin yani sadece şu İsmail b. Rafi nin rivayet ettiği hadisin bir parçasıdır. Bu zattan Tirmizi ve İbn Mace rivayette bulunmuşlardır. Ahmed, Yahya ve bir grup onu zayıf saymıştır. Darakutn ve başkası hadisi terk edilmiştir. Bazı ilim ehli onu zayıf saymıştır. Buhari'nin onun hakkında sikadır hadisi muharibtir dediğini işittim demişlerdir. Tirmizi ayrıca şunu şölemiştir: Hocam Ebû'l Haccac el- Hafız bana şöyıe

---

[1] İbn Kayyim, *Hâdi'l-Ervâh*, s. 270-291.
[2] İbn-i Edi'd-Dünya, *et-Terğib ve't-Terhib*, IV, 29.
[3] Tirmizî, 4/187
[4] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 76.
[5] *Müsned-i Ebi Yala*, II, 532.
[6] İbn Mâce , *Sünen*, II, 452.
[7] İbn Cevzî, *ed-Duâfâ ve'l-Metrûkin* , III, 108.
[8] ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidal*, VI, 369.
[9] Mizzî, *Tehzib'ül-Kemâl*, I, 281.

dedi: “ Bu hadis çeşitli hadislerin bir birleşimidir. Onu İsmail ve başkaları böyle bir araya koymuşlardır. Velid b. Müslim bunu ayrı bir kitapta şerhetmiştir.[1]

2 nolu isnadda yer alan ravi, Nâim b. Hammad el-Merûzî (v.147) Duafa’da zayıf bir ravi olarak geçer[2] İbn Müberek ve Ahmet b. Hanbel güvenilir derken en-Nesâî güvinilir değilderken Darekutnî vehmi çok der. İbn Adiy onun mevzu hadis rivayet ettiğini belirtir. Yahya b. Main ise rivayetinin aslı yoktur derken İbn Adiy tamamı yalandır der el-Ezdî de sünneti takviye ve kıssalar konusunda hadis uydurduğunu kaydeder.[3]

3 nolu isnadda yer alan Hadis içn, Tirmizi bu garib bir hadistir, demiştir. Bunun senedinde Derrac Ebûs-semh var. Bu zat hakkında Ahmed, hadisleri münkerdir. Nesâi, hadisi münkerdir. Ebû Hâtem, zayıftır. Nesâi kavi değildir. Demişler. İbn Adiyy onun bazı hadislerini aktardıktan sonra hadislerinin geneline mütabeat yapılmaz demiştir. Ayrıca Darakutni bu zat zayıftır, murra, metruktur, demişler. Yahya b. Main onu sika saymıştır.[4]

4 nolu isnadda yer alan hadis içn, Tirmizi bu garib bir hadistir, demiştir. Bunun senedinde Derrac Ebûs-semh var. Bu zat hakkında Ahmed, hadisleri münkerdir. Nesâi, hadisi münkerdir. Ebû Hâtem, zayıftır. Nesâi kavi değildir. Demişler. İbn Adiyy onun bazı hadislerini aktardıktan sonra hadislerinin geneline mütabeat yapılmaz demiştir. Ayrıca Darakutni bu zat zayıftır, murra, metruktur, demişler. Yahya b. Main onu sika saymıştır.[5]

5 nolu isnadda yer alan ravi, Halid b. Yezid denen bu zat ibn yezid b. Abdirahman ed- Dımeşki’dir. Bu zatı ibn Main vahi saymış Ahmed bir şey degildir. Nesai sika değildir, Darakutni zayıftır, demişler ibn Adiyy onun bu hadisini kabul etmemiş münker saymıştır.[6]

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, hadis alimleri isnâttaki râvilerden bazılarını münker şeyler rivayet etmek ve hadiste çok hata yapmakla cerh edilmişlerdir. Yukarıdaki hadisi sahih kabul etmemiz mümkün değildir. Çünkü bu hadis daha sağlam hadislere muhalif bir hadistir. Buhari ve Müslim’de Ebû Hureyre (r.a)’den Rasûlullâh’ın (s.a.v.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “Cennete ilk girecek zümre dolunay gecesi ayın süreti üzere olacak. Onların arkasından girecek gökteki en parlak incimsi yıldız

[1] İbn Kayyim, *Hâdi’l-Ervâh*, s.279.
[2] İbn Cevzî, *ed-Duâfâ ve’l-Metrûkin*, I, 101.
[3] İbn Cevzî, *ed-Duâfâ ve’l-Metrûkin*, I, 170.
[4] İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzîb*, I, 461.
[5] İbn Kayyim, *Hâdi’l-Ervâh*, s.289.
[6] İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzîb*, VI, 243.

aydınlığında olacak. Onlardan her birinin iki eşi olacak Onların incikliklerinin iliği etin içinden görünür. Cennetlikler bekardır" Bu hadisin isnadları aşağıda verilmiştir.

1- Muhammed b. Rafi - Abdurazzak - Ma'mer - Hemmam b. Münebbih - Ebû Hureyre.[1]

2- Muhammed b. Mukatil - Abdullah - Ma'mer - Hemmam b. Münebbih - Ebû Hureyre.[2]

İbn Kayyim bu rivayetleri şu şekilde değerlendirir.

Sahih hadislerde sadece "onlardan her birinin iki eşi vardır" İbaresi geçer. Sahih Hadislerde bundan fazlası yoktur. Eğer şu geçen hadisler iyi ezberlenmiş ise onlardan maksat ya niki eşten ayrı olarak her birine verilecek cariyeleri ifade etmektir ve o zaman bu bakımdan hizmetci ve Vildan da olacağı üzere herkese kendi derecesine göre az veya çok bu cariyelere sahip olacaktır. Ya da bu hadislerden maksat kişinin bu kadar çok eş ile cima edebilecek kadar güçlü olacağını ifade etmektir. O zaman asıl mahfuz olan mana ve hüküm bu olur. Ancak bazı raviler, bunu "kişinin şu kadar şu sayıda eşi olacak." Anlamında rivayet etmiş olurlar.

Nitekim Tirmizi, Camiinde, Enes'den gelen Katade hadisinde Rasûlullâh'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

"Kişiye Cennet'te şu kadar şu kadar cima gücü verilir." Bunun üzerine ey Allâh'ın Rasulü o kişi buna takat getirebilir mi? denildi. Ona yüz kişi kuvveti verilir, buyurdular. Bu sahih bir hadisdir. İbn Kayyım şu değerlendirmede bulunur. "Herhalde bunu rivayet eden kişi "yüz bakireye varır ." diye anlayarak rivayet etmiştir. Beklide her kese derecelerinin farklılığına göre farklı sayıda hanım verilecektir."[3]

Huriler ve Cennette cinsel yaşam hiç şüphesiz, Hâdi'l-Ervah'ta Cennet tasvirleri arasında en fazla dikkat çeken motiflerden biri hurilerdir. Rivâyetlerin hurilere atfettiği nitelikler, onların öncelikle Cennetteki erkeklerin cinsel ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla yaratıldığını ihsas etmektedir.

Sözlükte, iri gözlerinin beyazı saf siyah koyu gümüş berraklığında beyaz tenli kız "anlamına gelen huri,[4] kelimesi Kur'ânda dört ayette geçmekte, bunların üçünde "iri

[1] Müslim, *Sahih*, IV, 2180.
[2] Buhârî, *Sahih*, XI, 418.
[3] İbn Kayyim, *Hâdi'l-Ervâh*, s. 289.
[4] İbn Kayyım, Hâdi'l-Ervâh ila Bilâdi'l-Efrâh, s. 272.

kara gözlüler"anlamındaki îyn kelimesiyle birlikte zikredilmektedir.[1] Diğer ayette ise "çadırlarda iskân edilmiş" manasındaki maksurat kelimesiyle beraber anılmaktadır.[2]

İbn Kayyım Huri ve cinsel yaşam bağlamında eserine Kırkın üzerinde hadis almıştır. Bu hadislere seçerken gerçekten sık eleyip ince dokumuştur. Sahih haisleri temel alarak hürilerle ilgili abartılı ve fantastik rivayetlere itibar etmemiştir. Özellikle Cennetteki eş ve huri sayısının sahih rivayetlerde sadece iki olduğunu Yetmiş ve katlarını ifade eden hadislerin yanlış anlaşıdığını rivâyetlerle ortaya koyar.[3] Hadislerin resmettiği Cennetteki eş ile ilgili ifadeleri tarihsellik bağlamında değerlendirmek gerektiği kanaatindeyiz Yoksa söz konusu eleştiriye cevab sadedinde geliştirilen, çalışmalar, yapılan anket ve araştırmalardan kadının monogam olduğu, gönül ve hayal aleminde sadece bir erkeğe yer verdiği anlaşılmaktadır"[4] şeklindeki bir argümanın ikna edici olmadığı açıktır. Bu itibarla hadislerdeki huri imajının her döneme hitap eden evrensel bir imaj olduğunu kabul etmek her açıdan güç gözükmektedir.

3.13. Cennette Gebelik ve Doğum

İbn Kayyım, Hâdi'l-Ervâh'ın bu bölümüne ilginç bir konu alır ve bunu tartışır. Cennette doğum yani çoçuk sahibi oluna bilinir mi? Konuyla ilgili rivayetler aşağıda olduğu gibidir.

1- Ebû Said el-Hudri (r.a.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Mü'min Cennet'te çocuk istediği zaman, çocuğun hamile kalması, doğurulması ve dişi kısa bir vakitte mü'minin arzu ettiği gibi olur." Tirmizi bu, hasen garib bir hadistir demiştir[5]

2- "Ey Allâh'ın Rasûlü, Cennet ehlinin çocukları olacak mı? Çünkü çocuk sevinci tamamlar" denildi. "Camım elinde olana yemin olsun ki, evet, çocuğun olması bunu arzu ettiğiniz bir zaman kadar bir şeydir, ana karnına düşer, emer ve genç olur" buyurdular.[6] Senedindeki Eban, Bin Ebi Ayyaş'tır ve metruktur[7]

Ebû Muaviye, Atil.'den, "çocuktan, hayızdan, büyük küçük abdestten temizdirler" dediğini nakletmiştir .. Fakat orada menide yok, meniyye (ölüm) de yok" sözü ile. Orada meni, mezi, ferce üflemek yok ise doğurma da olmayacaktır. Sahih

---

[1] Duhân, 44/55.
[2] Rahmân, 55/72.
[3] İbn Kayyım, a.g.e., s. 290.
[4] Topaloğlu, Bekir, "Cennet", TDİA. VII, 383.
[5] Tirmizi, Cennet, 2563.
[6] Ebu Nuaym, *Sifatü'l-Cenne*, s. 275.
[7] Bkz. El-Mizzî, *Takrib et-Tehzib*, I, 31.

hadislerde şöyle buyurduğu nakledilir: "Cennet'te fazla yer kalır, oralar için Allâh halk (yaratıklar).yaratır, onlarda orayı mesken tutarlar"[1] Eğer Cennet'te çocuk yapmak olsaydı, bu fazla yerler onların olurdu ve onlar buna başkasından daha layıktırlar.

İbn Kayyim, Hâdi'l-Ervâh'ta 57. bölüme aldığı bu konuyu şu şekilde değerlendirir. "Cennette Gebelik ve Doğum Var mı?" başlığıyla hadisleri sıralar.. Hadislerin ortak metni aşağıdaki gibidir.

"Mümin Cennette çocuk istediği zaman çocuğn hamile kalınması doğurulması ve dişleri kısa bir vakitte müminin arzu ettiği gibi olur ."

1- Ebû Yala - Muhammed b. Yezid el-Kavârirî - Muaz b. Hişam - Babasından - Âmir el-Ehul - Ebû Sâdık en-Nâcî - Ebi Said el-hudrî.[2]

2- Bindâr - Muaz b. Hişam - Babasından - Âmir el-Ehul - Ebû Sâdık en-Nâcî - Ebi Said el-hudrî.[3]

3- Muhammed b. Yezid el-Kavârirî - Muaz b. Hişam - Babasından - Âmir el-Ehul - Ebû Sâdık en-Nâcî - Ebi Said el-hudrî.[4]

4- Muhammed b. Beşar - Muaz b. Hişam - Babasından - Âmir el-Ehul - Ebû Sâdık en-Nâcî - Ebi Said el-hudrî.[5]

5- Ahmet b. Hanbel - Ali b. Abdullah - Muaz b. Hişam - Babasından - Âmir el-Ehul - Ebû Sâdık en-Nâcî - Ebi Said el-hudrî.[6]

6- Ebû Yala - Muhammed b. Yezid el-Kavârirî - Muaz b. Hişam - Babasından - Âmir el-Ehul - Ebû Sâdık en-Nâcî – Ebi Said el-hudrî.[7]

Muaz b. Hişam b. Ebi Abdillah el-Destuvâî el-Basrî (v.200) hakkında Yahya b. Main güvinilir fakat hüccet olarak kullanılamaz der. İbn Adiy güvenilir biri olmasını ümit ederdim ama kimi zamanlar ihtilat etmiştir. Diğerleri de garib ve fert kalmış rivayetlerinin olduğunu belirtirler. Ayrıça İbn Main kuvvetli biri olmağını belirtir.[8]

Sonuç olarak bütün isnâtlarda ortak ravi olan, Muaz b. Hişam; hadis alimlerinin tenkidine uğramıştır. Bu hadisi sahih kabul etmek ve Cennette çocuk sahibi olmaya

---

[1] Müslim Cednnet, 2848.
[2] İbn Hıbbân, *Sahih-i İbn Hibbann*, XVI, 417.
[3] Tirmizî, *Sünen*, IV, 695.
[4] Darimi, *Sünen*, II, 452.
[5] İbn Mace, *Sünen*, II, 1452.
[6] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 9.
[7] *Müsned-i Ebi Yala*, II, 317.
[8] İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzîb*, X, 177.

itikat etmek mümkün gözükmemektedir. Rivâyet metin açısından da proplemlidir Çünkü cenete gideceklerin ve Cennetlik olacakların genel ölçüsü Kur'ân-ı Kerim'de ve sahih hadislerde Allâh'a iman, Salih amel ve Ahrete iman ile dünyadaki imtihanı kazanılmasıyla olur. Yoksa dünyadaki imtihanı kazanmadan onu kazananlarla beraber aynı yeri paylaşmak adlete uygun gözükmemektedir.

Ebû Said el hudri (r.a.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Mümin Cennette çocuk istediği zaman çocuğun hamile kalınmasını doğurulması ve dişi kısa bir vakitte müminin arzu ettiği kadar gibi olur" Tirmizi bu hadis için hasen garib bir hadistir demiştir

Bu konuda ilim ehli ihtilaf etmiştir. Bir kısmı Cennette cima vardır, fakat çocuk olmaz demiştir. Tavus, Mücahid ve İbrahim en-Nehaiden böyle rivayet etmiştir. Muhammed el –Buhari der ki,"İshak b. İbrahim peygamberin "mümin Cennette çocuk arzuladığı zaman kısa bir sürede arzuladığı gibi olur" hadisinde fakat arzulamaz demiştir Muhammed demiştir: Ebû Razin el-Akili yoluyla Peygamberden şu rivayet edilmiştir. "Cennet ehlinin orada çocukları olmaz" Ebû Sıdık en-Nacinin adı Bekir b.Amrdır. Bekir b.Kays da deniyor.[1] Bu konuyu İbn Kayyim şu şekilde değerlendirmiştir.

"Ben derim ki; Ebû Saidin bu hadisi sahih hadis şartına sahiptir. Ravileri ile hüccet getirir. Fakat hadis cidden gariptir. İshakın "fakat arzu etmez" şeklindeki te'vilini de düşünmek gerekir. Çünkü Rasullahın "mümin istediği zaman " demiştir.(diği zaman anlamındaki) "iza" meydana gelmesi kesin olan şeyler için kullanılır. Şayet onun zikrettiği mana kastedilseydi "eğer ve şayet anlamında" (lev) kullanılarak "şayet" mümin çocuk isteyecek olsaydı o saatte kadın gebe kalırdı" denirdi.Çünkü olmayacak şey bir şey için lev kullanmak, olacak bir şey için ise iza kullanmak evladır.Ebû Nuaym derki ….Eban'dan ….Ebû Said el-Hudri'den der ki;" Ey Allâhın Rasülü Cennet ehlinin çocukları olacak mı?.Çünkü çocuk sevinci tamamlar" denildi. "Canım elinde olan Allâh'a yemin ederim ki evet çocuğun olması bunu arzu ettiğiniz bir zaman kadar bir şeydir, karına düşer, emer ve genç olur" buyurdular.

Ebû said el-Hudri Rasüllahtan şunu rivayet etmektir: "Cennet ehlinden herhangi biri Cennette çocuk arzu eder. Çocuğun hamli (karına düşmesi, sütten kesilip genç olması bir anda olur.)

[1] Tirmizi, Cenneti sıfatı, 2563.

Beyhaki der ki;"Bu hadisin senedi zayıftır. Ebû Razin hadisi Buhari'nin işaret ettiği uzun bir hadistir.[1]

Sonuç olarak "Cennette meni de meniyye (ölüm)de yoktur" sahih hadisinin beyanına göre gebelik ve çocuk olmayacaktır.

3.14. Allâh'ın Görülmesi (Ru'yetullah)

İslâm akaidinde önemli bir yer tutan "rü'yetullah" meselesi, temelde Yüce Allâh'ın teşbih ve tecsimi kaygısından kaynaklanmaktadır. Zira gerek Ehl-i Sünnet "Yüce Allâh görülür" derken ve gerekse Mu'tezile "O görülmez" derken, her ikisinin de taşıdıkları ortak bir kaygı ve korku vardır ki; o da acaba görülür veya görülmez dersek, O'nu teşbih ve tecsime düşürmek gibi, akaid esaslarına göre sakıncalı olan bir konuma düşebilir miyiz korkusu ve kaygısıdır. Bir başka ifadeyle her ikisinin de düşünce yapılarının temelinde, iyi niyet ve Yüce Allâh'ın azameti ve yüceliğine her hangi bir leke düşürmeme düşüncesi yatmaktadır. Bu itibarla bu konuda yapılan tartışma ve ileri sürülen görüşleri, kendi içerisinde ve bütünlüğüne göre değerlendirmeli ve öyle görmelidir.

İbn Kayyım'in ifadesiyle bu konu babların en şereflisi, kadri en yüce ehl-i sünnet ve'l-cemeat'ın gözlerini en aydın eden bid'at ve delelat ehlini en çok sıkan bir mesele olarak ele alır ve onlarca sahabeden birçok rivâyette bulunur. Allâh'ın görülmesi ile ilgili rivâyetler dört grupta incelenip değerlendirilmiştir.

3.14.1. Ziyade'nin Allâh'ı Görmek Olduğu İle İlgili Hadisler

Ru'yet konusunda elimizde en eski rivayet, Abdurahman b. Ebi Leyla'ya ait bulunmaktadır. Yûnus, 26 âyetindeki "ziyâde"nin, Allâh'ın "veçhine" bakmak olduğunu [2] ve Cennet ehli Cennete yerleştiğinde bir münâdinin "Ey Cennet ehli Allâh size, "ziyâde" için musâade etti" diyeceğini ve perdelerin kaldırılacağını, bundan sonra, onların Allâh'a bakacaklarını söylemiştir. [3]

1- Süheyb (r.a.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "O güzel işler yapanlar için en güzeli (el-Hüsna) ve bir ziyade vardır" ayetini okudu ve şöyle buyurdu: "Cennet ehli Cennete Cehennem ehli Cehenneme girdiği zaman bir münadi ey Cennet ehli, size Allâh'ın bir sözü var, onu yerine getirmek istiyor, diye

[1] İbn Kayyım, *Hadi'l-Ervâh*, s. 305.
[2] Osman b. Sa'id ed-Dârimi, *er-Radd 'ale'l-cemhiyye*, s. 52.
[3] Ahmed b. Hanbel, *er-Radd 'ale'l-cemhiyye ve'z-Zanâdıka*, s. 128-129.

seslenir. Onlar, o da neymiş, mizanlarımızı ağır getirmedi mi, yüzlerimizi ağartmadı mı, bizi Cennete koymadı mı, Cehennemden uzaklaştırmadı mı ki, derler. o zaman Allâh perdeyi açar. Allâh onlara, onlar için kendine bakmalarından daha sevimli bir şey vermemiştir. İşte ziyade budur."[1]

2- Enes vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Rasûlüllah'a (s.a.v.) bu ayet (en güzeli ve bir de ziyade var ayeti)" soruldu, buyurdular ki: "Dünyada ameli güzel yapanlar için en güzeli, yani Cennet ve bir de ziyade yani Allâh'ın veçhine bakmak vardır."[2]

3- Ka'b b. Acra vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "O güzel işler yapanlar için...." ayetinde, "Ziyade Rahmanının (c.c.) veçhine bakmaktır."[3] Bu seneddeki Ata b. Ebi Rabah değil, Ata el-Horasani'dir.

4- Ubey b. Ka'b vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Rasûlüllah'a (s.a.v.) Allâh'ın Kitabındaki bu ziyâdeyi sordum; 'En güzeli Cennettir, Ziyade ise Allâh Azze ve Celle'nin yüzüne bakmaktır' buyurdu demiştir."[4]

5- Ebû Musa vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Allâh Azze ve Celle kıyamet günü bir münadi yollar, münadi öndekilerin de arkadakilerin de işiteceği bir sesle şöyle seslenir: "Ey Cennet ehli, Allâh size en güzeli (el-Husna'yı) vadetmiştir, en güzeli Cennet'tir, ziyade ise Allâh Azze ve Celle'nin yüzüne (veçhine) bakmaktır."[5]

6- Ebû Musa Eş'ari aracılığıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Kıyamet günü Allâh bir münadiye emreder, münadi öndekilere de arkadakilere de işittirecek bir sesle, ey Cennet ehli, Allâh size el-Hüsna'yı ve Ziyade'yi va'detmiştir, el-Hüsna (en güzeli) Cennettir, Ziyade, Rahman'ın veçhine bakmaktır, diye seslenir."[6]

7- Suheyb (r.a) aracılığıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: Cennet ehli Cennet'e girdikleri zaman, Allâh Azze ve Celle onlara, ister misiniz size fazla bir şey vereyim, buyurur. Onlar, yüzlerimizi ağartmadın mı? Bizi Cennet'e koymadın mı? Cehennemden kurtarmadın mı? derler. Bunun üzerine Allâh hicabı (perdeyi) açar, doğrusu onlara, Rabb'lerine bakmaktan daha sevimli bir şey

[1] Müslim, İman, 181.
[2] Ibn Kesîr, e*n-Nihâye*. II, 481.
[3] İbn Cerîr, Tefsir, 11, 74; *en-Nihâye*, II, 481.
[4] İbn Cerîr, Tefsir, 11, 74; *en-Nihâye*, II, 481.
[5] İbn Cerîr, Tefsir, 11, 74; Ibn Kesîr, *en-Nihâye*, II, 481.
[6] İbn el-Mübarek, *Zevâid ez-Zühd*, s. 27; İbn Kesir, *en-Nihâye*, II, 480'de böyle mevkuf olarak der.

verilmemiştir. Sonra şu ayeti okudu: "Güzel işler yapanlar için en güzeli ve bir ziyade vardır." [1]

8- Ubeyy b. Kab vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Güzel işler yapanlar için en güzeli ve bir de ziyadelik vardır." (Yunus, 26) ayetinde, "yani Allâh'ın veçhine bakmak vardır" buyurdu, demiştir.[2] Senedindeki İbn Cüreyc hakkında İbn Hacer, tedlis ve irsal yapardı, demiştir[3].

Genel olarak Ziyade'nin Allâh'ın veçhine bakmak olduğu yönündeki hadisler hem sened yönünden hem de manaq yönünden sahih olduklarından şüphe yoktur. Ancak bu yöndeki tüm rivayetlerde sahih kabul edilemez. Müellif de bu konudaki titizliği göstermiştir.

3.14.2. Ayın ve Güneşin Göründüğü Gibi Allâh'ın da Öyle Görüneceğiyle İlgili Hadisler

Allâh'ın âhirette görülmesi konusunda Ashâbu'l-Hadîs ve Ehlu'l-Sunne'nin kıyâmet günü, Allâh'ın, ondördünde ayın görüldüğü gibi gözle görüleceğini ve O'nu sadece müminlerin görebileceğini, kâfirlerin göremeyeceklerini kabul ettiklerini bu konuda ittifak olduğunu İbn Huzeyme, İbn Kuteybe, el-Eşâri ve es-Sâbûni ifade etmişlerdir.[4]

1- Ebû Hureyre vasıtasıyla Hz. Peygaber'den (s.a.v.) şu nakledilmiştir: "İnsanlar, ey, Allâh'ın Rasûlü, dediler, kıyamet günü Rabbimizi görecek miyiz? Rasûlüllah önünde bulut yokken güneşi zor mu görüryorsunuz? dedi. Hayır, dediler. Bunun üzerine buyurdular ki: Siz, O'nu işte öyle görürsünüz. Allâh kıyamet günü insanları toplar. Kim bir şeye tapıyorsa, onu izler. Güneşe tapan, Güneşi izler, aya tapan ayı izler, tağutlara tapan, tağutları izler. Bu ümmet kalır, içlerinden (şefaatçiler veya) münafık olanları da vardır. Allâh onlar, tanıdıkları suret dışında bir suret ile gelir. Ben sizin Rabbinizim der. Senden Allâh'a sığınırız, derler, bize Rabbimiz gelene kadar yerimizden ayrılmayız! Allâh, onlara tanıdıkları suret ile gelir, Ben Rabbinizim der. Bunun, üzerine Sen Rabbimizsin derler ve O'nu izlerler. Cehennem'in iki ucu arasına Sırat kurulur. Ben ve

---

[1] Yunus, 10/2626. Müslim, İman, 181; Tirmizi, Cennet, 2552; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 332.
2 Beyhâki, *el-I'tikad ve'I-Hidaye*, s. 77; Bkz. Darâkutni, *Durr el-Mensur*, IV, 357.
[3] Bkz. ez-Zehebî, *Takrib et-Tehzib*, I, 520.
[4] Kırbaşoğlu, M. Hayri, *Ashâbu'l-Hadis'e göre Allah'ın Sıfatları Problemi*, Basılmamış Doktora Tezi, s. 444.

ümmetim sıratı ilk geçenler oluruz. 0 gün sadece rasûller konuşurlar ve 0 gün rasûllerin duası, Allâh'ım, kurtar (selamet ver) kurtar, sözüdür.[1]

2- Ebû Said el-Hudri vasıtasıyla Hz. Peygaber'den (s.a.v.) şu nakledilmiştir: "lnsanlardan bir gurup Rasûlüllah zamanında, ey Allâh'ın Rasûlü, Rabbimizi kıyamet günü görecek miyiz dediler. Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Evet, siz hiç öğle vakti gök bulutsuz apaçık iken güneşi görmede zorlanır mısınız? Hiç dolunay gecesi gök bulutsuz açıkken ayı görmede zorlanır mısınız? Hayır, ey Allâh'ın Rasûlü dediler. Buyurdu ki: Allâh Tabereke ve Tealayı kıyamet günü göreceğinizde güneş veya ayı görürken çekeceğiniz zorluktan başka zorluk çekmeyeceksiniz. [2]

3- Cerir b. Abdillah vasıtasıyla Hz. Peygaber'den (s.a.v.) şu nakledilmiştir: "Peygamber (s.a.v.) ile oturuyorduk. Ayın on dördü gecesi idi. Aya baktı ve şöyle buyurdu: "Siz işte Rabbinizi, şunu (yani ayı) gördüğünüz gibi apaçık göreceksiniz, O'nu görürken üst üste binişmeyeceksiniz. Artık eğer güneş doğmadan önceki ve güneş batmadan önceki namazı kaçırmayabiliyorsanız bu işi yapın." Sonra "güneşin doğmasından ve batmasından önce Rabbini hamd ile tesbih et" ayetini okudular."[3]

4-Umara Ruveybe aracılığıyla Hz. Peygaber'den (s.a.v.) şu nakledilmiştir: "Peygamber (s.a.v.) dolunay gecesi aya baktı ve buyurdu ki: Siz Rabbinizi bu ayı gördüğünüz gibi zorluk çekmeden göreceksiniz. Eğer güneşin doğmasından ve batmasından önceki namazı geçirmemeye gücünüz yetiyorsa yapın (namazı kılın)."[4]

Kütüb-i Sitte içersinde bulunmayan bazı hadis kaynaklarında geçen bu rivâyetin isnad açısından problemli olduğu tesbit edilmiştir. Bu rivâyetin isnadında yer alan Ismail b. Ayyaş'ın zayıf olduğu gerekçesiyle bazı hadis alimleri tarafından tenkit edilmiştir. Özellikle de Ismail b. Ayyaş'ın kendi hemşehrilerinden naklinde sadık, başkasından naklinde karıştırmıştır,[5]

5- Umara b. Ruveybe vasıtasıyla Hz. Peygaber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: "Rasûlullâh (s.a.v.) dolunay gecesi aya baktı ve buyurdu ki: Siz Rabbiniz Tebareke ve Tealayı bu ayı gördüğünüz gibi, bakmak için üstüste binmeden göreceksiniz. Eğer

[1] Buhârî, Ezan, 2, 292-293; Tevhid, 13, 419-420, ; Müslim, İman, 182.
[2] Buhârî,, 13, 420; Müslim, 183. 1081. Kat, 39.
[3] Buhârî,, 13, 419; Müslim, Mesacid, 633.
[4] Heysemi, *Mecmau'z-Zevâhid*, s. 10.
[5] Bkz. ez-Zehebî, *Takrib et- Tehzib*, I, 73.

güneşin doğmasından ve batmasından önceki namazı geçirmemeye gücünüz yetiyorsa yapın (namazı kılın)"[1]

Bu konudaki rivayetlerin hem çokluğu hemde onlarca sahabe tarafından rivayet edilmesi hadisi mütevatir derecesine çıkartmıştır.

3.14.3. Kibriya Perdesinin Kaldırılarak Allâh'ın Görülmesi

İbn Kayyım, Selefin ifade ettiği düşünceye katılarak "Allâh'ın keyfiyetini bilemeyeceğimiz bir şekilde" kullarına görüleceğini vurgular."Rabbe bakmanın" O'nun sevabını beklemek manasına geldiği iddasını reddetmiş ve onların bu şekildeki bir te'vili uygulamaları mümkün olmayan Mutaffifin, 25 âyetini zikrederek bu tevillerinin yalandan başka bir şey olmadığını söylemiştir.[2] Bu bölümle ilgili eserine aldığı hadisler şunlardır.

1- Ali b. Ebi Tâlib vasıtasıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şöyle buyurduğu kaydedilmiştir: "Cennet ehli Rabb tebareke ve tealayı her cuma ziyaret ederler." Onlara verilecekleri zikrettikten sonra şöyle buyurdu: "Sonra Allâh Tebareke ve Teala, perdeyi kaldırın, buyurur. Bir perde kaldırılır, sonra bir perde kaldırılır. Sonra Allâh onlara, yüzünden (açarak) görünür. Sanki daha önce hiç nimet görmemiş gibi olurlar. Bu olay şu ayette vardır: "Ve bizim katımızda bir mezid (fazla) vardır."[3]

2- İbn Mes'ud (r.a.) aracılığıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şöyle buyurduğu kaydedilmiştir: "Allâh öncekileri ve sonrakileri, belli bir günün mikatı (zamanı) için, kırk yıl ayakta, gözleri belermiş göğe bakar ve hükmünün verilmesi için bekler bir vaziyette toplar. (Peygamber) buyurdu ki: Ve Allâh Azze ve Celle, buluttan gölgeler içinde Arş'tan Kürsi'ye iner. Sonra bir münadi şöyle seslenir: Ey insanlar, sizi yaratan, sizi rızıklandıran, kendisine ibadet edip hiçbir şeyi O'na ortak koşmamanızı size emreden Rabbinizin, her birinizi dünyada iken dost edinip tapındığı şeye havale etmesinden, şimdi ona onu dost etmesinden razıolmaz mısınız? Bu, Rabbinizden size bir adalet olmaz mı? Onlar, evet öyle olur, derler; (Peygamber) buyurdu ki: Bunun üzerine her insan gurubu dünyada iken dost edinip tapındıkları şeye doğru hareket ederler, giderler, kendilerine taptıkları şeylerin benzeri şeyler gösterilir, kimi güneş'e gider, kimi aya gider, kimi taşlardan putlara ve benzeri tapındıkları şeylere tapanlar giderler. İsa'ya tapanlara İsa'nın şeytanı (İsa'nın Kılığında) görünür. Üzeyer'e (a.s) tapanlara Üzeyr'in

[1] Beyhaki, *el-I'tikad ve'l·Hidâye*, s. 80, Cerir b. Abdullah'dan.
[2] Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hılyetu'l-Evliya*, VI, 326.
[3] . Kaf, 50/3535, Bkz. el-Lalekai, *Kenz el-Ummal*, II, 509.

şeytanı görünür. Muhammed (a.s.v.) ile ümmeti kalır. Rabb Azze ve Celle gelir ve onlara neyiniz var der. Derler ki, bizim bir ilâhımız vardır, onu henüz görmedik. Görseniz tanır mısınız buyurur. Derler ki, Onunla aramızda bir alamet vardır. o alameti görsek tanırız. Allâh nedir buyurur. Sak'ından perdeyi kaldırmasıdır derler. İşte o an sak (incik) den perdeyi kaldırır da derhal O'na secdeye kapanırlar.[1]

3.14.4. Allâh'ın Görülmesi veya Ziyaret Edilmesiyle İlgili Hadisler

İbbn Kayyım'in yanı sıra Yahya b. Main de Ru'yeti ıspat eden hadisleri de toplamaya çalışmış ve kendisinde ru'yet ile ilgili on yedi sahih hadis bulunduğunu söylemiştir.[2] Bu bölümle ilgili Hâdi'l-Ervâh'a kaydedilen hadisler şunlardır.

1- Ibn Abbas (r.a) aracılığıyla Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu bildirilir: "Hiç bir peygamber yok ki duasını dünyada iken yapmış olmasın. Ben ise duamı kıyamet gününde ümmetime şefaat olarak sakladım. Nihayet Cennet'in kapısına gelir, kapının halkasını tutar, kapıyı çalarım. Sen kimsin denilir. Ben Muhammed'im derim. Rabbime kürsisi veya tahtı (seriri) üzerinde iken gelirim, bana Rabbim, görünür de hemen secdeye kapanırım."[3]

2- Enes b. Mâlik (r.a.) aracılığıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şöyle buyurduğu kaydedilmiştir: "Cennet ehli, Rabb'leri Tebareke ve Teala'yi her cuma günü kafur kumluklarında göreceklerdir. O'na en yakın oturan, Cuma günü en çabuk davranıp en erken cumaya gidendir."[4] Muhakkıkı, senedi zayıftır, el-Hasen, Ibn Ebi'I-Hasen el-Basridir, kadri yüce bir zat olmasına rağmen teslis yaparıdı, der.

3- Selman elFarisi aracılığıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şöyle buyurduğu kaydedilmiştir: "Peygambere gelip, ey Allâh'ın peygamberi, Allâh seninle açmış, seninle bitirmiş ve seni bağışlamıştır. Kalk bizim için Rabb'ine şefaat dile! derler. Evet, sizin bu işinizi, ben göreceğim buyurur ve insanların arasından geçerek varır, Cennet'in kapısına durur. Kapının halkasını tutar ve çakar. Kim o denilir. Muhammed, cevabı gelir. Ona kapı açılır gelir Allâh'ın huzurunda ayakta durur, secde etmek için izin ister. Ona izin verilir"[5]

---

[1] Heysemi, *Mecmeu'z-Zevâid*, X, 343.
[2] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 365.
[3] Ibn Huzeyme, *Tevhid*, s. 257.
[4] el-Acurri, *et-Tasdik bi'n-Nazar*, s. 44.
[5] .Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 534.

Yukarıda kaydetmiş olduğumuz hadisin isnadı hakkında hadis alimleri tenkide bulunmuşlardır. Senedindeki, Asım el-Ahvel'i Ibn el-Kattan zayıf saymıştır. Ibn Ulye, ismi Asım (koruyan) olan kim varsa hepsinin hıfzında (bildiklerini korumasında) birşeyler vardır. Ebû Ahmed el-Hakim, "Ibn İdris, hıfzı kötü olduğu için ondan nakletmemiştir" demişlerdir.[1]

4- İbn Ömer aracılığıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şöyle buyurduğu kaydedilmiştirr: "Cennet ehlinin, menzilesi en aşağı olan, mülküne iki binyıl bakar, en uzak yerini, en yakın yerini gördüğü gibi görür, eşlerine, divanlarına hizmetçilerine bakar, menzilesi en üstün olan ise, Allâh Tebareke va Teala'nin veçhine her gün iki kez bakan kişidir."[2] Tirmizi, bu hadisin, merfu. ve mevkuf olarak birkaç vechile, rivayet edildiğini belirtilmiştir. [3] Tirmizi, bu hadisin, merfu. ve mevkuf olarak birkaç vechile, ... rivayet edildiğini belirtilmiştir. Ben derim ki: el-Hasen b. Arefe, ... İbn Omer'den merfu rivayet etmiş, orada orada şu ilavede bulunmuştur: "Sonra Rasûlullâh (s.a.v.) şu ayeti okudu: "0 gün yüzler vardır, pırıl pırıl, Rabb'lerine bakarlar."[4]

Ahmed, Ebû Va'ia'ye Taberani rivayet etmiştir, senedlerindeki Süveyr b. Ebi Fahite'nin zayıflığında icma edilmiştir, der. Bu zat hakklnda Sevri, yalamn rükünlerinden bir rükündür, Darakutni, metruktur, Ibn Hlbban, senedleri alt-üst demiştir; rivayetleri mavzu hadise dönmüştür, demişlerdir.[5]

5- İbn Ömer, vasıtasıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şöyle buyurduğu kaydedilmiştir: "Kıyamet günü, bir gözün Allâh Tebareke ve Teala'ya baktığı ilk gündür."[6]

6- Ebû ümame (r.a) aracılığıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şöyle buyurduğu kaydedilmiştir: " Rasûlüllah (s.a.v.) bir gün bize hutbe verdi, hutbesinin çoğunluğu Deccal'e dairdi, bizi ondan sakındırıyordu, durmadan onu anlatıyordu nihayet hutbesini bitirdi. 0 gün söyledikleri arasında şunlar vardı: "Allâh hangi peygamberi gönderdi ise 0 peygamber ümmetini Deccaldan sakındırmıştır. Ben peygamberlerin sonuncusuyum, siz de ümmetlerin sonuncususunuz. Deccal artık sizin içinizde çıkacaktır. Başka ihtimal yok. Ben aranızda iken çıkarsa ben her Müslüman yerine onunla mücadele ederim, eğer

---

[1] Bkz. ez-Zehebî, *Mizan el-I'tidal*, II, 350.
[2] . Tirmizi, 2553. Heysemi, *Mecmeu'z-Zevaid*, X, 401.
[3] Bkz. Ibn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 11-1; Taberi, Tefsir, 19, 104; Tirmizi, 5, 431; Beyhaki, *el-Sa's ve'n-Nuşur*, s. 252. 1116; Kıyame, 22-23.
[4] Kıyame, 22/23.
[5] Bkz. *el-Mecruhin*, I, 205; ez-Zehebî, *Mizan el-I'tidal*, I, 375-376.
[6] Bkz. el-Lalekai, *Kenz el-Ummal*, XIV, 451; Bkz. *Mizan el-I'tidal*, IV, 306-308.

benden sonra çıkarsa, herkes bizzat kendi onunla mücadele edecektir, her müslümana karşı halifem Allâh'tır. (sizi O'na emanet ederim).

O, lrak ile Suriye arasında bir gedikten (yerden) çıkacaktır. Sağı. solu perişan edecektir. Ey Allâh'ın kulları, sebat ediniz. 0, başlayacak önce ben peygamberim diyecek. Halbuki Ben'den sonra peygamber yoktur. Sonra yamulacak, ben Rabbinizim diyecek. Bakın ölünceye dek Rabbinizi görmeyeceksiniz. Onun iki gözü arasında "kafir" yazar. Onu her mü'min okur. Sizden kim onunla karşılaşırsa yüzüne üflesin ve Kehf suresinin ilk ayetlerini okusun.

O, Âdem oğullarında bir cana (kişiye) musallat edilir (Allâh diğer insanları imtihan için ona müsaade eder de) 0 canı öldürür sonra da diriltir. Daha bundan gerisini Yapamaz. Artık başka bir cana musallat edilmez. Onun açacağı fitnelerden biri de yanında bir Cennet (bahçenin) ve bir ateşin olmasıdır. Aslında ateşi Cennet, Cenneti ateştir. Kim onun ateşi ile imtihan olunursa (ateşine atılırsa) gözlerini kapasın ve Allâh'tan yardım istesin (meded ya rab desin) <> ateş tıpkı İbrahim'e serin ve selametlik olduğu gibi 0 kişiye de serin ve selametlik olacaktır. Ve Deccal'in günleri kırk gün olacaktır, bir gün bir sene gibi, bir gün, bir ay gibi bir gün cuma gibi, diğer günler de (normal) günler gibi olacaktır. Son günü ise serap gibi olur, kişi sabah şehrin (veya Medine'nin) kapısında bulunur, son kapısı yanına vardığı zaman da akşam çöker. Sahabe, ey Allâh'ın Rasûlü, öyle günlerde nasıl namaz kılacağız, dediler. Uzun günlerdeki ölçünüze göre ölçersiniz buyurdu.[1]

7- Abdullah b. Büreyde vasıtasıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şöyle buyurduğu kaydedilmiştir: "Sizden her birinizle kıyamet günü Allâh, arada bir perde veya tercüman olmaksızın yalnız kalacaktır."[2] Senedindeki Abdalaziz b. Eban metruktur, Yahya, habis bir kezzabtır, mevzu hadisler aktarmlştlr. Ahmed, hadisi yazllmaz demişlerdir,. Beşir b. el-Muhacir de hadisi münker bir zattır[3]

8- Enes b. Mâlik (r.a.) aracılığıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şöyle buyurduğu kaydedilmiştir "Allâh insanları kıyamet günü toplar. Bu toplantıdan dolayı, derde düşerler, başka bir ifade de kendilerine ilham olunur. Rabbimize şefaat (dua) edecek birini bulsak da bizi Allâh bu durumumuzdan kurtarsa, rahatlatsa derler. Âdem'e gidip, sen halkın babasısın, Allâh seni eli ile yaratmıştır. Sana ruhundan üflemiştir, meleklere

[1] Bkz. *Kenz el-Ümmal*, XIV, 317-318; İbn Mâce, Fiten, 4077.
[2] Ahmed b. Hanbel,, *Müsned*, IV, 11-12.
[3] ez-Zehebî, *Mizan el-İtidal*, s. 329-330; Bkz. ez-Zehebî, *Mizan el-I'tidal*, III, 622.

sana secde etmelerini emretmiştir, bizim için Rabbin katında şefaat et de bize bu durumumuzda rahatlık versin derler. Âdem, bu iş benim işim değil, der. Başından geçen hatasını hatırlar. Ondan dolayı Rabbinden haya eder. Fakat, siz Allâh'ın ilk gönderdiği rasul olan Nuh'a gidin, der." Nuh'a giderler. Bu iş benim işim değil, der. Başından geçen hatasını hatırlar. Ondan dolayı Rabbinden haya eder. Fakat, siz Allâh'ın Halil (yakın dost). edindiği İbrahim'e gidin, der. İbrahim'e giderler, bu iş benim işim değil, der. Başından geçen hatasını hatırlar. Ondan dolayı Rabbinden haya eder. Fakat, siz Allâh'ın konuştuğu ve Tevrat'ı verdiği Musa'ya gidin, der. Musa'ya giderler. Musa bu iş benim işim değil, der. Başından geçen hatasını hatırlar. Ondan dolayı Rabbinden haya eder. Fakat, siz Allâh'ın ruhu ve kelimesi olan İsa'ya giderler. İsa, bu iş benim işim değil, der. Başından geçen hatasını hatırlar. Ondan dolayı Rabbinden haya eder. Fakat, siz Allâh'ın gelmiş gelecek bütün günahlarını affettiği bir kul olan Muhammed'e (s.a.v.) gidin, der.

Rasûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki: Ve bana gelirler. Rabbimden izin isterim, bana izin verilir. Ve O'nu görür görmez secdeye kapanırım. Beni Allâh ne kadar Böylece bırakmak istemişse bırakır. Sonra, ey Muhammed, başını kaldır, söyle işitileceksin, iste sana verilecek, şefaat et şefaatın kabul edilecek, denir. Başımı kaldırırım, Rabbime, bana öğrettiği hamdlerle hamdederim, şefaat ederim. Rabbim bana bir sınır koyar, onları Cehennem'den çıkarırım, Cennet'e koyarım. Sonra dua eder, secdeye kapanırım. Allâh ne kadar Böylece bırakmak istemişse bırakır. Sonra, ey Muhammed, başını kaldır, söyle işitileceksin, iste sana verilecek, şefaat et şefaatın kabul edilecek, denir. Başımı kaldırırım, Rabbime, bana öğrettiği hamdlerle hamdederim, şefaat ederim. Rabbim bana bir sınır koyar, onları Cehennem'den çıkarırım, Cennet'e koyarım." Adiyy dedi ki: "Bilmiyorum, ya üçüncüsünde veya dördüncüsünde peygamber şöyle buyurdu: "Ey Rabbim, ateşte Kur'ân'ın hapsettikleri yani ebedi Cehennem'de kalacaklar, dediği kimselerden başka kimse kalmamıştr, derim."[1]

9- Enes'ten gelen rivayetinde şu farklı ifadeler vardır: "lnsanlar kıyamet gününde Allâh'ın murat ettiği kadar hapsolunur kalırlar ve; haydin, Âdem'e gidelim, bizim için Rabbine şefaat (dua) etsin, derler. Muhammed'e gelirler. şefaat için ben, varım, derim, gider Cennet'in kapısının açılmasını isterim, benim için açılır. Rabbim Arşı üzere olduğu halde ben girerim ve derhal secdeye kapanırım...•. Ebû Avane'nin, ... Enes'ten rivayetinde ise şu farklı ifadeler vardır: "Rabbimin huzuruna izin isterim. O'nu

[1]Buhârî, Rikak, 417-418; Müslim, İman,193.

gördüğüm zaman da derhal secdeye varırım." Affan'ın, ... Enes'ten rivayetinde" "Rabbim, divan veya Kürsi'si üzere iken O'na gelir hemen secdeye kapanırım" şeklindedir. İbn Huzeyme bu hadisi uzunca vermiştir. Orada "kapının açılmasını isterim, Rahman'a bakar bakmaz secdeye kapanırım" ifadesi, vardır. Artık Peygamber'in (s.a.v.) bu makamda iken Rabbi'ni göreceği, hadisi ve sünneti bilen İlim ehline kati olarak sabittir.

10- Ebû Hureyre hadisinde şu ifaedler vardır: "Ben, kıyamet günü üzerinden yeryüzü yarılıp açılan ilk kişiyim, övünmek yok. Âdem oğullarının efendisiyim, övünme yok, hamd sancağının sahibiyim, övünme yok, Cennete ilk girecek olanım, övünme yok, Cennet kapısının halkasını tutarım. Bana izin verilir. Beni el-Cebbar (Allâh)' ın veçhi (yüzü) karşılar, hemen onun için secdeye kapanırım."[1] Tirmizi, bu Ha-sen-sahih bir Hadistir, demiştir.

11- Adiyy b. Hatem aracılığıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şöyle buyurduğu kaydedilmiştir: "Ben, Peygamber'in (s.a.v.) yanında iken, birden bir adam gelip Rasûlüllah'a (s.a.v.) fakirliğinden şikayet etti. Sonra bir başkası gelip yolkesmelerden yakındı. Peygamber; ey Adiyy"Hire'yi gördün mü.? buyurdu Ben, hayır orayı görmedim, ama bana, ona dair haberler gelmiştir, dedim. Buyurdu ki: ;'Eğer ömrün uzun olursa binekli kadın göreceksin ta Hire'den kalkıp gelecek, Kabe'yi tavaf edecek. Allâh'tan başka kimseden korkusu olmayacak." Ben kendi kendime kentleri yakıp kavuran Tayyi' kabilesinin ahlaksızları 0 zaman nerde olacaklar diye düşünüyordum. "Eğer ömrün uzun olursa, göreceksin, Kisra'nın hazineleri fethedilecek." Hürmüz oğlu Kisra'nın mı dedim. 0 da: "Evet, Hürmiiz oğlu Kisra'nın Evet, eğer ömrün uzun olursa, adam göreceksin avucu altın veya gümüş dolu, bunu kabul edecek birilerini arayacak ama kimseyi bulamayacak. Ve bir gün gelecek her biriniz Allâh ile görüşecek, arada perde de olmayacak, çeviri yapan tercüman da ... Allâh, sana tebliğde bulunan bir rasûl göndermedim mi buyuracak. Kişi evet yarabbi diyecek. Allâh, Ben sana mal vermedim mi, sana ihsanda bulunmadım mı? buyuracak. Kişi evet diyecek. Sağına bakacak Cehennem'den başka bir şey görmeyecek, soluna bakacak, Cehennem'den başka bir şey görmeyecek" buyurdu.

Adiyy b. Hatem, Peygamberi şöyle söylerken işittim demiştir: ''Yarım hurma ile de olsa ateşten sakının. Kim de yarım hurma bulamazsa güzel bir söz ile (kendini ateşten korusun)." Adiyy der ki: "Ben, ta Hire'den kalkıp Allâh'tan başka kimseden

[1] Tirmizi, Tefsir, 3148.

korkusu olmaksızın gelip Kabe'yi tavaf eden binekli kadın görmüşüm Ben Kisra'ın, Hürmüz oğlu Kisra'nın hazinelerini fethedenler içinde de bulundum. Eğer sizin ömrünüz uzun olursa, siz de Peygamber'in (s.a.v.) söylediği (diğer) şeyleri göreceksiniz.[1]

İbn Kayyim eserinin 65. bölümünü "Rü'yetullah" (Allâh'ın Görülmesi) konusuna yer vermiştir. Bu konuda 57 sabhabenin rivayetini kıtabına alır. Bu konuda sahih hadislerin yanında sahih olmayan rivayetlerde vardır. Şimdi bu rivayetlerden bazılarını incelemek, sened ve metin yönünden değerlendirmek istiyoruz.

Peygamber'den (s.a.v.) şu nakledilmiştir: "Rabbimiz Tebareke ve Teala bize kıyamet günü gülerek görünecektir."

1-Hammad b. Seleme - Ali b. Zeyd - Umare el-Kureşi - Ebû Bürde - Ebû Musa.[2]

2- Yusuf b. yakub el-Nisâburi - Nasr İbn Ali - el-Huseyin b. Ebi Arûbe - el-Haccac b. Minhal - Mehna b. Şebil - Hammad b. Seleme - Ali b. Zeyd - Ammara el-Kurşi - Ebû Burde - Ebû Musa.[3]

3- Darakutni- Ahmad b. İsa b.el-Sükni - Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Yunus - Muhammed b. Şurahbil es-Sanani - ibn Cureyç - Ebi Zübeyr - Cabir b. Abdillah.[4]

1 ve 2 nolu rivayetin isnadında yer alan Ali b. Zeyd hadis alimlerinin tenkidine uğramıştır. Bunu Tebarani, Temam Fevâid'inde rivayet ettiler. Suyuti bu hadis için hasen remzi kullanmıştır.[5] Senedindeki Ali b. Zeyd hakkında Ahmed, zayıftır. Yahya, o kavi olan zat degildir. Buhari ve Ebû Hatem hüccet olmaz demişlerdir.[6] Umare el-Kuraşi için, el- Ezdi cidden zayıftır demiştir.[7]

3- nolu hadisin senedindeki Ahmed b Muhammedî Ebû Hatim, ibn Said yalancı saymıştır. Darakutni zayıftır demiştir. Bir keresinde de metruktur demiştir. ibn Adiy sikalardan münkerler aktarmıştır.[8]

---

[1] Bûhâri, Menâkıb, 6, 610-611.
[2] Tebarani, Temam Fevâid,
[3] Bezzâr, *Müsned-i Bezzar* (4-9), VIII, 290.
[4] Humeydi, *Durr el-Mansur*, VIII, 354.
[5] Feyz el-Kadir, VI, 456; Kenz el-Ummal, IV, 448.
[6] ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidal*, III, 127-129.
[7] ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidal*, III, 178.
[8] ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidal*, I, 141-143.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, hadis alimleri isnâttaki râvilerden bazılarını münker şeyler rivayet etmek ve hadiste çok hata yapmakla cerh etmişlerdir. Sonuç olarak Allâh'ın gülmesi ve bir insan gibi şekillendirilmesi de doğru gözükmemektedir.

3.14.5. Allâh'ın Birebir Görüşmesi

İmamlar imamı Muhammed b. İshak ibn Huzeyme der ki, Abdullah b. Büreyde babasından Rasûlullâh'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Sizden her birinizle kıyamet günü Allâh, arada bir perde ve tercüman olmaksızın yalnız kalacaktır.

1- Abdülaziz b. Eban - el-Kurşi - Beşir b. el-Muhacir - Muhammed bİshak İbn Huzeyme - Abdullah b. Bureyde – Babasından.[1]

2- Abdülaziz b. Eban - el-Kurşi - Beşir b. el-Muhacir - Muhammed bİshak İbn Huzeyme - Abdullah b. Bureyde – Babasından.[2]

Yukardaki isnadların tümünde ortak ravi olan Abdulaziz b. Eban metruktur. Yahya habis bir kezzabtır. Mevzu hadisler aktarmıştır. Ahned, hadisleri yazılmaz demiştir.[3] Beşir b. el- Muhacir de hadisi münker bir zattır.[4]

Genei olarak değerlendirmek gerekirse bu hadisin isnadı proplemli olduğu gibi metni de doğru kabul edilmesi mümkün değildir. Bu hadis aynı zamanda Allâh'ın topluca görülmesine de muhaliftir.

3.14.6. Allâh'ın Görülmeden Tanınması

Rasûlullâh'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Kıyamet günü olduğu zaman ümmetler toplanır." Hadis devam eder ve " görseniz Allâh'ı tanır mısınız ? " buyurur. Evet derler. Allâh onlara görünür, O'nun için derhal secdeye kapanırlar."

Bu hadisi sened ve metin bağlamında değerlendirmek istiyoruz.

1- Ahmet b. Hanbel - Hasan b. Musa ve Affan - Hammad b. Seleme - Ziyad b. Sa'd - Ammara - Ebû Bürde - Ebû Musa el-Eş'ari.[5]

2- Hasan b. Musa - Muhammed b Müslim - Ziyad b. Sa'd - Ammara - Ebû Bürde - Ebû Musa el-Eş'ari-[6]

---

[1] Harîs, Müsned-i Hâris, II, 1003.
[2] Heysemî, Mecmeu'z-Zevâid, X, 346 .
[3] ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidal*, III, 622.
[4] ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidal*, I, 329-330.
[5] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 407.
[6] İbn Hümeyd, *Müsned-i İbn-i Hümeydî*, I, 191.

Senedindeki Ziyad b. Sa'd bilinmiyor.[1] Ebû'z-Zübeyr (Muhammed b Müslim) hakkında ise Ebû Zur'a ve Ebû Hatem hüccet olmaz. İbn Adiyy aslında sıkadır ama ondIanN zayıflar rivayet ettikleri için ona da za'f bulaşmıştır. İbn Hacer ise saduktur. Ama tedlis yapar demişlerdir.[2]

An lafzıyla nakledilen rivayetlerin senedlerinin muttasıl sayılıp, sahih kabul edile bilmesi için ravilerin tedlisle suçlanmaması gerktiğine dair hadis alimlerinin görüşleri daha önceleri kaydetmiştik.

Sonuç olarak ğaybe ait konularda kesin ve sahih rivayetler olmadan görüş belirtmek uygun değildir.

3.14.7. Allâh'ın Yukarıdan Gözükmesi

Rasûlullâh'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir "Cennet ehli nimetler içinde yüzerken birden bir nur parlar başlarını kaldırır bakarlar ki Rabb Teala onlara üstlerinden kmaktadır. Onlar size selam olsun Ey Cennet Ehli der." Bu hadisi sened, metin ve ilahi sıfatlar açısından değerlendirmek istiyoruz. Hadsin isnâdları aşağıda olduğu gibidir.

1- Muhbammed b. Abdilmelik b. Ebi el-Şuvârib - Ebû Asım el-İbbâdânî - el-Fadl el-Guraşî - Muhammed b. Münkedir - Cabir b. Abdillah.[3]

2- Muhbammed b. Abdilmelik b. Ebi el-Şuvârib - Ebû Asım el-İbbâdânî - el-Fadl el-Rakaşî - Muhammed b. Münkedir - Cabir b. Abdillah.[4]

İbn Mace, Mukaddime'nin Cemhiyye'nin inkar ettiği şeylere dair bab senedindeki Ebû Asım el-Abbadani hakkında İbn Adiyy hadisi münkerdir, demiştir. Onun bu hadisini aktardıktan sol nra bu hadise mütebaat yapılmaz. Bu hadis sadece ondan geliyor demiştir.[5] el-Fad er-Rakaşi de zayıftır. el-Haris b. Seric. O, vahidir demiştir.[6]

Sonuç olarak ğaybe ait konularda kesin ve sahih rivayetler olmadan görüş belirtmek uygun değildir. Ayrıca burada Allâh'a bir yön tayin edilmiş, yukardan baktırılarak

---

[1] ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidal*, II, 89.
[2] ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidal*, IV, 37-40.
[3] İbni Mâce, *Sünen*, I, 65.
[4] Heysemi, *Mecmeu'z-Zevâid*, VII, 98.
[5] İbn Cevzî, *ed-Duâfâ ve'l-Metrûkin,* II, 365.
[6] ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidali*, II, 356.

3.14.8. Allâh'ın Ebû Bekir'e Özel Gözükmesi

Hâdi'l-Ervâh'ta yer alan Allâh ve Hz. Ebû Bekir ile ilgili rivâyeti hem sened hem de metin yönünden değerlendirmek istiyoruz.

Cabir (r.a) Peygaber(s.a.v.) "Allâh azze ve celle insannlara genel olarak görünür Ebû Bekir'e özel olarak görünür buyurdu, demiştir."

1- Ahmet b. Kamil - el-Kadi - Yusuf b. Muhammed Reis el-Hayatî - Muhammed b. Halit el-Habli - Kesir b. Hişam el-Kelabî - Cafer b. Burkan - İbrahim b. Mehdi - Muhammed b. el-Münkedir - Cabir b. Abdullah.[1]

2- Ahmet b. Kamil - el-Kadi - Yusuf b. Muhammed Reis el-Hayatî - Muhammed b. Halit el-Habli - Kesir b. Hişam el-Kelabî - Abdullah b. Velid - Muhammed b. sûka - Muhammed b. el-Münkedir - Cabir b. Abdullah.[2]

Bu hadisi el-Hatib, Enes'den ibn Cevzi, özetle yine Enes'ten iki senedle rivayet etmiştir. Birinde meçhul şahıslar olduğunu belirtmiştir. Zehebî Telhis el-Mevzuatta o senedi İbrahim b. Mehdi sebebiyle illetli saymıştır. El- Hatib ayrıca Câbîr'den üç ayrı senedle rivayet etmiş, bu senedlerin birinde terkib olduğunun birindeki işitme kaydının bilinmediğini ifade etmiştir. İbn Hibban Ebû Hureyre'den, İbn Batta ise Aişeden rivayet etmiştir. Bu senede geçen Ebû Kadade Abdullah b. Velid metruktur. el-Hakim bunu müstedrek'inde rivayet etmiştir. Bunu Zehebi tenkid etmiş ve hadisin mevzu olduğunu belirtmiştir.[3]

Hadis sened açısından problemli olduğu gibi metin açısından da tartışmalıdır. Hadis uydurma sebepleri arasında "çeşiti parti başkanları, birçok mezhep müdafileri, halife ve şeflerden menfaat koparmak isteyenler hadisin saffet ve sıhhatine zındıklardan daha zararlı oldular."[4] tesbitinin de ifade ettiği gibi devlet başkanları adına hadis uydurlmuştur. İbn Ebi'l Hadid (v.655) "Hz. Ali ve Ebû Bekir 'in faziletlerini ihtiva eden sahih hadislerin bulunmasına rağmen tarafgirliğin onları çok çirkin vaziyetlere ittiğini söylemekte, Bekriye diye anılan Hz. Ebû Bekir taraftarlarının mukabelesini gören Şiilerin hadis uydurma işini daha büyük çapta genişlettiklerini ifade etmektedir."[5] Görüldüğü gibi bu hadis de Hz. Ebû Bekir'i yüceltmek için uydurulmuş bir rivayettir.

---

[1] el-Hâkim, *Müstedrek ala Sahihayn*, III, 83.
[2] Tirmizî, 4/332
[3] el-Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, I, 371-372.
[4] Kandemir, M.Yaşar. *Mevzû Hadisler*, s. 31.
[5] Kandemir, M.Yaşar. a.g.e., s. 36.

Ru'yet hadisinin el-En'am, 103 "Gözler O'nu idrak edemez, O bütün gözleri idrak eder" ayetine aykırı olduğunu ve bu sebeple reddedilmesi gerektiğini söyleyen muhâliflerine verdiği cevapta İbn Kuteybe'nin konuyla ilgili görüşleri şu şekilde özetlenebilir.

1- İbn Kuyeybe ru'yet ile ilgili hadislerin sıka râvîlerce, çeşitli târiklerden rivayet edilmiş olup, sahih olduklarını belirtir.

2- El-En'am, 103 ve el-A'raf, 143 ayetlerinde Allâh'ın görülmeyeceğinin ifade edilmiş olması dünya için geçerlidir.

3- Ru'yet hadisindeki benzetme ay ile Allâh arasında değil, ondördündeki ayın ilmek apaçık görülmesi gibi, Allâh'ın da şek ve şüpheden uzak, apaçık bir şekilde görülmesi açısından söz konusudur ve bu sebeple Allâh'ın aya benzetilmesi sûretiyle bir teşbih mevzubahis değildir.

4- Hz. Mûsâ'nın el-Âr'af, 143 ayetinde Allâh'ı görmek istemesi, O'nun kıyamet günü görüleceğine delildir. Şayet hiçbir suretle Allâh'ı görmek mümkün olmasaydı Hz. Mûsâ'nın O'na bakmak istemesi câiz olmazdı. Hz. Mûsâ ahiretteki ru'yetin bu dünyada tahakkukunu arzulamış Allâhta onun buna tahammül edemeyeceğini söyle beklemek manaların erek kendisini görmesinin mümkün olmayacağını belirtmiştir.

5- Ru'yetin "bilmek veya beklemek" manalarına gelmesi Arap dili açısından mümkün değildir.

6. Bakma ve Bakılan şeyin biz Allâhın sıfatları hakkında ancak Rasullah'ın vardığı noktaya kadar var biliriz Rasullahtan sahih olarak sabit olan şeyleri reddetmeyiz çünkü o bizim mantığımıza ve tasavvurumuza sığmaz bilakis biz keyfiyet bahsetmeksizin bir şekil ile sınırlanmaksızın ve bize gelen bildirilenlerle bize gelmeyen bildirilmeyenleri kıyaslamaksızın bunlara iman ederiz[1]

3.15. Cennet Ehlinin Dili

İbn Kayyım, Cennette insanların hangi dili konuşacağı ile ilgili olarak şu rivâyetleri eserine alır.

1- Enes (r.a. vasıtasıyla Rasûlullah'dan (s.a.v.) şu nakledilmiştir: "Rasûlullâh'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Cennet ehli Cennete melik arşını ile altmış arşın

[1] İbn Kuteybe, *Muhtelifi'l-Hadis*, s. 208; Bkz. Kırbaşoğlu, M. Hayri, *Ashâbu'l-Hadis'e göre Allah'ın Sıfatları Problemi*, Basılmamış Doktora Tezi, s. 444.

Âdem'in boyu üzere Yusuf güzelliği üzere İsa'nın doğumu otuz üç yaaş üzere Muhammed (a.s) ın dili üzere olarak kılsız, parlak ve sürmeli şekilde girecektir."[1]

2- Ibn Abbas (r.a) aracılığıyla Hz. Peygamber'den şu rivayette bulunğu kaydedilmiştir. "Cennet ehlinin dili Arapça'dır" dediğini nakletmiştir. Ukayl ve Zuhri, Cennet ehlinin dili Arapça'dır" dedi, demiştir.[2]

İbn Kayyım'in eserine aldığı ve daha sahih rivayetlerle çelişen şu rivayeti sened ve metin açısından değelendirmeye tutuyoruz.

Rasûlullâh'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Cennet ehli Cennete melik arşını ile altmış arşın Âdem'in boyu üzere Yusuf güzelliği üzere İsa'nın doğumu otuz üç yaaş üzere Muhammed (a.s) ın dili üzere olarak kılsız, parlak ve sürmeli şekilde girecektir."

1- Muhammed b. Beşâr ve Ebû Hişam el-Rufâî - Muaz b. Hişam - Babasından - Amir el-Ehûl - Şehr b. Hûşib - Ebû Hureyre.[3]

2- Muhammed b. Yezid el-Rufâî - Muaz (İbn Hişam) - Babasından - Amr el-Ehûlî - Şehr b. Huşib - Ebû Hureyre.[4]

3 - Muhammed b. el-Mesna - Amr b. Ali - Ebû Dâvûd - İmran (el-Kattan) - Katede - Şehr – Abdurahman b. Ğânem - Muaz b. Cibli.[5]

4- İbn Ebi Dünya - Kasım b. Hişam - İmran (el-Kattan) - Rüveyda b. Cerrah el-Askalani - Evzai - Harun - Enes b. Malik.[6]

1ve 2 nolu senede yer alan Muaz b. Hişam b. Ebi Abdillah el-Destuvâî el-Basrî (v.200) hakkında Yahya b. Main güvinilir fakat hüccet olarak kullanılamaz der. İbn Adiy güvenilir biri olmasını ümit ederdim ama kimi zamanlar ihtilat etmiştir. Diğerleri de garib ve fert kalmış rivayetlerinin olduğunu belirtirler. Ayrıça İbn Main kuvvetli biri olmağını belirtir.[7]

3 nolu senede yer alan İmrân Ebû el-Avame el-Kattan yani İmrân b. Dâvut el-Basri(v.198) Yahya b. Main onun için kuvvetli değil der.[8] (Cerh 6,297) Ahmet b.

---

[1] Tirmizî, *Sünen*, IV, 679, Dârimi, *Sünen*, II, 431.
[2] İbn Esîr, *en-Nihâye*, II, 531.
[3] Tirmizî, *Sünen*, IV, 679.
[4] Dârimi, *Sünen*, II, 431.
[5] *Sünen-i Bezar*, (4-9), VII, 90.
[6] İbn-i Ebi'd-Dünya, *et-Terğib ve't-Terhib*, IV, 274.
[7] el-Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, X, 177.
[8] Ebû Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VI, 297.

Hanbel ise İmran el-Kattan hakkında hadisinin iyi olmasını ümit ederim derken en-Nesâî ise hadisi zayıftır der. Ebû Dâvûd da zayıf bir kişi olduğunu belirtir.[1]

4- İmrân Ebû el-Avame el-Kattan yani İmrân b. Dâvut el-Basri (v.198) Yahya b. Main onun için kuvvetli değil der. Ahmet b. Hanbel ise İmran el-Kattan hakkında hadisinin iyi olmasını ümit ederim derken en-Nesâî ise hadisi zayıftır der. Ebû Dâvûd da zayıf bir kişi olduğunu belirtir.[2]

Genel olarak bakıldığında Cennette konuşulacak dilin Arapça olacağı yönündeki rivayetler sahih değildirler. Benzer rivayetlerde ve sahih olan rivayetlerde "Muhammed (S) dili üzere" ibaresi yoktur[3] Bu ibare sonradan metne karıştırılmıştır. Bu da hadisde tedlis yapıldığını gösterir ki sahih kabul etmemiz mümkün değildir.

Öte yandan Kur'â'nın Arapça inmiş olması, Arapça'nın başka dillere bir üstünlüğünün veya Cennet dilinin Arapça olması anlamına gelemez. Arapça öteki diller gibi sadece bir dildir. Tanrı'nın onu vahiy dili olarak seçmiş olması üstünlüğünden dolayı değil, İndiği toplumun dilinden dolayıdır. Zira mesaj Arapça konuşan bir millete gönderilmiştir. Nitekim Yahudilere gönderilen Tevrat'ta mesajın aracı olarak İbranice seçilmiş.[4] İlahî evrensel mesajın bir dili kullanıyor olması o dile kutsallık kazandırmaz. Hiç bir dil kutsal değildir. Sadece insana ait bir dil vardır. Bu dil ise insanın realiteyle karşılaşması üzerenine kurulur. Asırlar içinde değişime uğrar, günlük yaşamın gerekleri doğrultusunda değişir; iletişim ifade, edebiyat şiir için kullanılır.[5].

Hadisde geçen Cennet dilinin sadace Arapça olması diğer dillerin hiç kullanılmaması, sened açısından sahih olmadığı gibi metin açısından da problemli gözükmektedir. Sahih hadislerde "insanların Cennet'te dünya hatıralarını konuşacaklarından" bahseder. Uzun asırlar insanoğlunun oluşturduğu ve konuştuğu anadilinin konuşulmaması sadece Arapça'nın geçerli olması basit bir tarafgirlik tezahurü olsa gerek.

3.16. Cennetin Ebediliği ve Cehennemin Sonluluğu Tartışması

İbn Kayyim'in bu eserinin en önemli özelliğinden biri de Cehennem azâbının bir gün son bulacağı görüşünün en ayrıntılı bir şekilde yer vermesidir. Hatta eser bu konu

---

[1] ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 280.
[2] ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 274.
[3] Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, II, 354.
[4] İzutsu , *Kuran'da Allâh ve İnsan*, s.178-180.
[5] Paul Tillich, *Theology of culture*, ,s. 47.

için yazılmış başlı başına bir eserdir. İbn Kayyim kendisi de haleften ve seleften örnekler vererek, Cehennem azâbının bir gün son bulacağına inanır[1]

İbn Kayyım, Cennetin ebediliğiyle ilgili çeşitli ayetlere[2] yer verdikten sonra bu konudaki ihtilafları üç maddede toplar.

Cennet ve Cehennem fânidirler, ebedi değildirler. Nasıl ki sonradan olma iseler aynı zamanda fânidirler.

Cennet ve Cehennem bâkidirler, dâimidirler, ebediyen fâni olmayacaklardır

Cennet bâki ve ebedi olup Cehennem fânidir.

Her grubun görüşlerini delilleriyle verdikten sonra kendisi Cennetin bâki, Cehennemin fâni olduğuna inanır ve bu konuyu temellendirmeye çalışır.[3] Seleften ve Haleften örnek vererek bu inancın bid'at bir akîde olmadığını vurgular.

Sahâbeden Cehennem azâbının bir son bulacağı inancında olanlara örnek olarak;

1- Hz. Ömer b. Hattâb
2- Hz. Ali b. Ebi Tâlib
3- Abdullah b. Abbâs
4- Abdullah b. 'Amr
5- Abdullah b. Mes'ud
6- Ebû Hurayra
7- Câbîr b. Abdullah
8- Ebû Saîd el-Hudrî
9- Enes b. Mâlik

Tâbiîn büyüklerinden bu inançta olanlara örnek olarak

1- Hasan el-Basrî
2- Şa'bî
3- Abd b. Humeyd
4- İshâk b. Râheveyh[4]

Diğer İslâm bilginlerinden

1- İbn Teymiyye

---

[1] İbn Kayyım, *Hâdi'l-Ervâh ila Bilâdi'l-Efrâh*, s.287-291.
[2] Hud, 108; Nisa, 3; S'ad, 54; R'ad, 35; Hicr, 48.
[3] İbn Kayyım, *Hâdi'l-Ervâh ila Bilâdi'l-Efrâh*, s, 402-419.
[4] İbn Kayyım, *Hâdi'l-Ervâh ila Bilâdi'l-Efrâh*, s.288.

2- İbn Kayyim el-Cevziyye

3- Mevlânâ Celâleddin-i Rumî

4- İbnü'l-Vezir

5- Musa Cârullah Bigiyef

6- İsmâil Hakkı İzmirli[1]

İbn Kayyım'in bu konudaki kendi açısından en güvenilir kaynağı Hz. Ömer'den gelen ve kesinlik arz eden şu rivayettir.

Ömer b. Hattâb dedi ki: "Şayet Cehennemlikler kum yığınları kadar bir sürede ateşte kalsalar yine bir gün gelir oradan çıkarlar."[2] Bu sahîh rivâyetin isnâdı aşağıda verlmiştir.

Humeyd - Süleymân b. Harb - Hammâd b. Seleme - Sâbit - Hasan - Ömer b. Hattâb Haccâc b. Minhâl - Hammâd b. Seleme - Sâbit - Hasan - Ömer b. Hattâb.

İbn Kayyim, bu senedin sağlam ve güvenilir olduğunu şu değerlendirmeyle ortaya koyar: "İşte bu isnâdı, Abd, ki O hafız imamların ve sünnet ulamasının büyüklerindendir. Süleyman b. Harb ve Haccâc b. Minhâl gibi iki büyük zattan rivayet etmiştir. Bu iki zatta da Hammâd b. Selemeden aktarırlar. Öyle bir zattan rivayetleri sana yeter. Hammâd da Sâbit ve Humeyd'den, bu ikisi de el-Hasenden aktarmışlardır. Bu kıymetli sened sana yeter. Gerçi el-Hasen, Ömer'den direkt işitmemiş ise de bunu bazı tabîînden rivâyet etmiştir. Şayet Ömerin böyle dediğine kanaati olmasaydı, onu böyle kesin olarak rivâyet etmezdi. Çünkü "Ömer dedi ki" ifadesini kullanıyor. Şayet bunun Ömer'den duyulmadığı farz edilirse bile, o imamların bunu hiç redd veya inkâr etmeden kabul etmeleri -ki onlar sünnete ters daha aşağı bir şeyi bile redderler- yeter. Evet, bu görüş o imamlara göre Allâh'ın kitâbına, Rasülünün sünnetine ve imamların icmâsına ters bir şey olsaydı, onu, ilk inkâr edenler bu kimseler olurdu.[3]

---

[1] Öztürk, Mustafa, *Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak – Tefsirde Anakronizme Ret Yazıları*, s. 255.
[2] Humeydi, *ed-Durr el-Mansur*, IV, 478.
[3] İbn Kayyım, *Hâdi'l-Ervâh*, s. 290.

SONUÇ

Bütün dinî inanışlara göre Cennet; müminlerin ölümünden veya kıyâmetin kopmasından sonra sonsuz mutluluk içinde yaşayacakları yer şeklinde ifade ediliyor. İslâm'da Cennet konusu en geniş ve ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Tamamen gaybî bir konu olan aynı zamanda duyu organlarının ve akıl yürütme alanlarının dışında kalan ve yeğane bilgi kaynağı nakilden ibaret olan Cennet hayatı ile ilgili rivayetlerin sahih ve güvenilir olması vazgeçilmez bir zarurettir. Kur'ân'ın ve sahih hadislerin öğrettiği saf Cennet inancı her zaman korunamamış, çeşitli kültür ve düşünce biçimlerinin etkisiyle bazen de insanları motive etmek amacıyla bu çizgiden uzaklaşılmıştır.

İbn Kayyim el-Cevziyye'nin nakilci, münekkid ve muhakkık bir âlim olması, Hâdi'l-Ervâh İlâ Bilâdi'l-Efrâh adlı eseriyle geleneksel Cennet anlayışının en sahîh çizgilerini ortaya koymasına sebep olmuştur. Müellif bu konudaki tüm ayrıntıları tartışır ve Sünni çizgiyi diğerlerine karşı savunur. Sahîh olarak kabul edilen klâsik mecmûaları nazarı dikkate alarak Cennetin tam bir terkibinin en sağlam malzemelerini ihtiyatla verir. Münekkid olan yazar, hadislerin sahîh olmayanını "mevzû" ifadesiyle nitelendirir. Müellifin bu eserinde, muteber hadis kitapları yanında zayıf kabul edilebilecek rivayetleri içeren kaynaklardan da faydalandığı anlaşılmaktadır. Kitabın neşredenlerden Büdeyvî, bu tür rivayetlerin daha çok Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin, Sıfâtü'l-Cenne'sinden alınanlar arasında raslandığına dikkat çekmektedir.

Cennet konusunun daha iyi tahlil edilmesi için nüzûl döneminin dilsel ve kültürel kodlarının bilinmesi, Kur'ân ve sünnetin sağlıklı bir şekilde anlaşılması gerekmektedir. Cennetle ilgili birçok motifin tarihsel ve dönemsel anlatım formunda olduğunu tespit ettik. Daha önce belirttiğimiz gibi Kur'ân'da yerel ve tarihsel karakterli Cennet tasvirlerinin yanında her çağa hitap eden tasvirler de mevcuttur. Nitekim bir ayette Cennet "Allâh mü'min erkeklerle mü'min kadınlara içlerinde ebedi kalacakları, zeminlerinden ırmaklar akan Cennetler, Adn bahçelerinde güzel meskenler vaâd etti. Allâh rızası ise hepsinden daha üstündür. İşte en büyük saadet budur" şeklinde anlatılmıştır. Buna göre en büyük mutluluk Allâh'ın rızasıdır. "Biz dünya hayatında da ahiret hayatında da sizin dostlarınızız, orada canlarınız ne isterse gönlünüz ne dilerse sizin için hazırdır. Bütün bunlar esirgeyici ve bağışlayıcı olan Allâh'ın bir ikrâmıdır" ayetiyle, "Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne mutluluklar saklandığını bilemezler" ayetiyle ifade edilmiştir. Bir kudsî hadiste; "Ben sâlih kullarım için hiçbir

gözün görmediği hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir insan zihninin tasavvur edemeyeceği mutluluklar hazırladım" ifadesi de Cennetin tüm zamanlara özgü evrensel tariflerini verir.

İncelediğimiz bu eserde eleştirdiğimiz hadisler arasında, kadınların Cehennemde çok olması, Cennetin dördüncü veya yedinci kat gökte olması, zenginlerin beş yüz yıl Cennete geç girmesi, Huriler, Cennet dilinin Arapça olması, Kevser havzı ve Allâh'ın görülmesi ile ilgili bazı sahih olmayan rivayetlerdir.

Cennet konusunda bize bilgi veren rivayetlerin kesinlikle gönlümüzü okşayan, hayallerimizi süsleyen rivayetler değil, tamamen Kur'ân'ın öğrettiği ve sahih hadislerin desteklediği naslar olmalıdır.

KAYNAKÇA

Abdurrezzâk, Ebû Bekir b. Hemmâm (v. 211), (1403), *Musannefa Abdirrezzâk,* Habibürrahman el-A'zâmî), Mektebetü'l-İslâmî, 2. Baskı, Beyrut.

Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Cerrahî (v. 1162), (1405), *KeşmT-Hafa,l-ll,* (thk. Ahmed el-Kalaş) Müessesetü'r-Risâle, 4. Baskı, Beyrut.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah eş-Şeybânî (164-240) (1402/1982), *el-Müsned,* I -VI İstanbul.

Abdullah b. Yusuf el-Cedî' (1985/1406), *el-Esmâ ve'1-Kunâ,* Mektebetü'd-Dâru'1-Aksâ, 1. Baskı, Kuveyt.

Ahmed Cevdet Paşa (1985), *Kısâs-ı Enbiyâ,* I-VI, (Çev. Mahir İz), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Akyüz, Ali (2003), "Fırat Nehri Hadisi Üzerine" *Yeni Dünya Dergisi Sayı: 2003 Şubat.*

Albayrak, Halis (1993), *Kur'anda Gayb İnsan İlişkisi,* İstanbul.

Ali el-Kârî (1309), *Şerhü'ş-Şifâ,* I-II, Dersaadet Muharrem Efendi Matbaası, 2. Baskı, İstanbul.

Alûsî, Ebî Fadl Mahmûd el-Bağdâdî (1207), *Ruhu'l-Meânî Tefsiri'1-Kurâni'l Azim Seb'il- Mesânî,* I-XXX, İdâret-ü Tabati'l-Müniriyyeti Türasi'1-Arab, Beyrut.

Ateş, Ali Osman (1996), *İslâm'a Göre Cahiîiyye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri,* Beyan Yayınları, İstanbul.

---------- (1995), *Kur'an ve Hadislere Göre Cinler-Büyü,* Beyan Yayınları, İstanbul.

---------- (1996), *Oryantalistlerin Hz. Peygamberle İlgili İddialarına Cevaplar,* Beyan Yayınları, İstanbul.

---------- (1996), *Ehl-i Sünnet ve Şia'mn Delil Olarak Aldığı Bazı Hadisler,* Beyan Yayınları, İstanbul.

---------- (2000), *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın,* Beyan Yayınları, İstanbul.

Ateş, Süleyman (1988), *Yüce Kur'ân'm Çağdaş Tefsiri,* I-XII, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul.

Aydemir, Abdullah (1992), *Tefsirde İsrâiliyyât,* Beyan Yayınlan, İstanbul.

---------- (1992), *îslâmi Kaynaklara göre peygamberler,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Baskı, Ankara.

Aydınlı, Abdullah (2001), *Nübüvvet Mührü Tebliği',* Sakarya.

Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmûdb. Ahmed (v.855/1451) (trz), *Umdetü'1-Kârî li Şerh-i Sahihi'l-Buhâri,* I-XXV, (el-Münîriyye Baskısından ofset) Beyrut.

Azimâbâdî (1415), *Avnu'l-Ma'bûd,* I-X, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2.Baskı, Beyrut.

el-Bağdâdî, Abdülkâhir b. Tahirb. Muhammed Ebû Mansûr(v.429) (1988), *el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyâni Firkati 'n-Nâciyeti,* DâruT-AfâkıT-Cedîde, 2. Baskı, Beyrut.

el-Bâcî, Süleyman b. Halef b. Sa'd Ebû'l-Velîd (403-474) (1986), *et-Ta'dilve'l-Cerh, 1-1II,* Ebû Lübabe Hüseyin, Dârü'l-Liva, Riyad.

Beyhaki Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (458/1066) **(**1988**),** *el-Ba's ve'n-Nuşur*, (thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiye, Beyrut.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (v. 256) (1413/1993), *Sahihu'l-Buhâri,* I-V, (Nşr.Mustafa Dibulbuğa), Dâru'l-Ulûmi'l-İnsaniyye, 2.Baskı, Dımeşk.

---------- (trs), *et-Târihu'1-Kebir,* I-VIII, (Tah.: es-Seyyid Hâşim en-Nedvî), Dâru'1-Fikr.

Bezzâr, Ebu Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhalık (215-292) (trs), *Müsnedü Bezzâr,l-lll,* (Thk.: Dr. M. Zeynullah), Müessesetü UlûmiT-Kur'ân-Müessesem UlûmiT- Hikem, Beyrut.

Bozkurt, Nebi (1997), *Hadis'te Folklor ve Eğlence*, İstanbul.

Bucaille, Maunce (1991), *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an,* (Çev. Mehmet Ali Sönmez), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Bursevî, İsmail Hakkı (trs), *RuhuT-Beyân,* I-IV, (Tah. Muhammedb. İsmail Şihabüddin), İslâmiyye, Diyarbakır.

Canan, İbrahim (1988), *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme Şerhi,* I-XVIII, Akçağ Yayınları, Ankara.

Cezîrî, Abdunahman (1990), *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı,* I- VIII, (Çev: Mehmet Keskin), Çağın Yayınlan, 2. Baskı, İstanbul.

Cilacı, Osman (1995), *İlahi Dinlerde Cennet İnancı*, İstanbul.

el-Cürcânî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Muhammed (277-365) (1988/1409), *el-Kâmil fi'd-Duafai'r-Ricâl,* I-VII, (Tah.: Yahya Muhtar elGuzâvî) Dârul-Fikr, Beyrut.

---------- (1990/1325), *ŞerhuT-Mevâkıf,* I-VIII, Matbaatü's-Seâde, 1. Baskı, Mısır.

el-Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî (v.370/980) (trs), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I-VIII, Kahire.

Cihan, Sadık (1997), *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlişkisi,* Etüd Yayınları, 2. Baskı, Samsun.

Çelebi, İlyas (1996), *İslâm İnancında Gayb Problemi,* İstanbul.

---------- (1996), *İ'tikâdi Açıdan Yakın ve Uzak Gelecekle İlgili Haberler,* İstanbul.

---------- (1997), *DİA*. "Hâdi'l-Ervâh", İstanbul.

Çolak, Ali (2000), *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı,* İlahiyat, Ankara.

ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b el-Fadl b. Behram (1412/1991), *Sünenü Darımî,* I-II, (Tah.Mustafa Dibulbuğa), Dârul-Kalem, Dımeşk.

Deylemî, Ebû Suca' Şiruveyh b. Şehridâr b. Şiruveyh (445-509) (1986), *El-Firdevsü bi Me'sûru'l-Hıtâb,* (Tah. es-Sa'îd b. Bisyûnî Zaloğlu), I-V, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut.

Dursun, Turan (1991), *Tabu Can Çekişiyor, Din Bu,* I-III, 6. Baskı, İstanbul.

Ebû Avâne, Ya'kub b. İshâk el-İsfehânî (v. 316) (1998), *MüsnedüEbîAvâne,* I-V, (Thk. Eymen b. Arif ed-Dımışkî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as (v.275) (1988), *Sünenü Ebî Dâvûd,* I-III, Daru'l-Cinan, Beyrut.

Ebû Hatim, Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris Ebû Muhammed er-Râzî, et-Teymî (v.327) (1952), *el-Cerh ve't-Ta'dil,* IX , Dâru'1-İhyâ Turasi'1-Arab.

---------- (1977), *A'İâmü'n-Nübüvve,* Tahran.

Ebû Hayyan, el- Endülüsi (1990), *el Bahru'l-Muhit*, Beyrut.

Ebû Gudde, Abdulfettah (1995), *Mevzu Hadisler,* (Tercüme: Enbiya Yıldırım), İnsan Yayınları, İstanbul.

Ebû Nuaym, el-İsfehanî (1989), *Delâilün-Nübüvve,* (Nşr. M Revvâs Kalacî- Abdülber), Beyrut.

Ebu's-Suud, Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin el-İmadi (trs), *İrşadü'l-Akli's-Selim ila Mezaya'l-Kur'ani'l-Kerim*, (Tashih: Muhammed Abdüllatif), Kahire.

Ebû Zeyd, Bekir b. Abdullah (1991), *İbn Kayyim el-Cevziyye : Hayatuhu, Asaruhu, Mevariduhu***,** Dârü'l-Asıme, Riyad.

Ergün, Cemal (2006), "Kur'an'ın Cennet ve Cehennem Anlayışının Diğer Dinlerle Karşılaştırılması", *Yüksek Lisans Tezi*, Kahramanmaraş.

Erul, Bünyamin (1390/1970), *Uydurma Rivayetlerde Abbâs*, Haleb.

Fığlalı, Ethem Ruhi (1993), *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri,* Selçuk Yayınları, VI. Baskı, Ankara.

el-Firyâbî, Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasan (207-301) (1406), *Delâilü'n Nübüvve,* (Tah.: Âmir Hasan Sabri), Dâru Hıra, Mekke.

Firuzabâdî Muhammed b.Yakub (1305), *Kamus Tercümesi,* I-IV, (Tercüme: Hasan Hilmi Efendi), Cemal Efendi Matbaası, İstanbul.

---------- (1991), *el-Kamusu'l-Muhit*, Beyrut.

Gölcük, Şerafeddin-**Toprak**, Süleyman (1988), *Kelâm,* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Konya.

Gölcük, Şerafeddin (1997), *Bakıllânî ve İnsanın Fiilleri*, TDV Yayınları, Ankara.

Günaltay, Şemsettin (1997), *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, (Sadeleştiren: M. Mahfuz Söylemez- Mustafa Hizmetli), Ankara.

Günay, Ünver-**Güngör**, Harun (2003), *Türk Din Tarihi, Türklerin Dini Tarihi Başlangıçlarından Günümüze*, Rağbet Yayınları, İstanbul.

Gündüz, Sinasi (1995), *Sabiîler (Son Gnostikler) İnanç Esasları ve İbadetleri,* Vadi Yayınları, Ankara.

el-Hakim, Muhammed b. Abdillâh Ebû Abdillâh en-Nisâburî (321-405) (l990), *el-Müstedrek Ale's-Sahihayn,* I-IV, (Tah: Mustafa Abdulkadir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut.

el-Halebî, Ali b. Bürhâneddîn (970-1044) (1044), *esSiretü'1 Halebiyye fi TefsinT-Emîni'l-Me'mûn,* I-IV*,* Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.

el-Heysemi Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman (807/1405) (1994/1414), *Mecmâu'z-Zevâid Bugyetü'r-Raid fi Tahkiki Mecmaü'z-Zevaid ve Menbaü'l-Fevaid***, (**thk. Abdullah Muhammed Derviş), Dârü'l-Fikr, Beyrut.

Ebû Hayyan, el-Endülüsi (1990), *el-Bahru'l-Muhit*, Beyrut.

Hamidullâh, Muhammed (1993), *İslâm Peygamberi,* I-II, (Çev. Salih Tuğ), İrfan Yayınları, İstanbul.

---------- (1997), *el-Vesâiku's-Siyâsiyye / Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri,* (Çev. Doç. Dr. Vecdi Akyüz), Kitabevi, İstanbul.

Hasen b. Ömer, b. Habib (710-779), (1996) *el-Muktefa Min Sireti'l-Mustafa,* (Tah: Mustafa Muhammed Hasen), Dârul-Hadîs, Kahire.

Hatipoğlu, Haydar (1982), *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi,* I-X, İstanbul.

Hatiboğlu, Mehmed Sa'îd (trs), *Gaybî Hadisler Meselesi,* Ankara.

---------- (2000), *Hz. Peygamber'i Yanlış Yorumlama Tezahürleri,* İslâmî Araştırmalar Dergisi, Sayı: 2, Ankara.

Hatib el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali Ebu Bekr (393-463) (trs), *TarihuBağdâdî* I-XIV, Dârü'l- Kütübil-İlmiyye, Beyrut.

İbn Abdisselâm (1986), *Bidâyetü's-Su'l fi Tafditi'r-'r-Rasûl,* (nşr.M. Nasıruddin el-Elbânî), Beyrut.

İbn Arrâk, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Arrâk el-Kinânî eş-Şafî (trs), *Tenzihü'ş-Şeriati'l-Merûıa' an Ehâdisi'ş-Şenî'ati'l-Mevdm* (thk.es-Seyyid Abdullah b. Cemâhirî - Abdulvehhab Abdullatif), el-Mektebetü'1-Kahire, I-II, Kahire.

İbn Ebî Âsim, Amr bi Ebî Asım ed-Dahhâk eş-Şeybânî (v.278) (1400), *es-Sünnetü,* (Thk. Muhammed Nasıruddin Elbânî), I-II, el-Mektebeti'1-İslâmî, Beyrut.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî (510579) (1406), *ed-Du'afa ve'1-MetriMn* (Tah. Abdullah Kadı), I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

---------- (1386/1966), *-el-Veîa bi Ahvali'l-Mustafa,* (Tah.: Mustafa Abdulvahid), Kahire.

---------- (1983/1403), *Kitâbu'l-Mevduât,* (Tah.: Abdurrahmân Muhammed Osman), I-III, Daru'l-Fikr, 2. Baskı, Beyrut.

İbn Cârûd, Abdullah b. Ali b. Cârûd Ebû Muhammed en-Nisaburî (v.307) (1988/1408), *el-Munteka,* (Thk. Abdullah Ömer el-Barudî) Müessesetü's-Sekâfiye, Beyrut.

İbnü'1-Esîr, İzzuddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî (v. 630/1243) (1970), *Usdü'l- Ğâbe ü Ma'rifeti's-Sahâbe,* (Tahk.: M. İbrahim el-Bennâ-Ahmed Âşûr), Dârü'ş-Şaab, Kahire.

---------- (1965), *el-Kâmilü fi't-Târih,* I-IX, Beyrut.

İbn Kayyım, el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed (1988), *Hâdi'l-Ervâh ila Bilâdi'l-Efrâh* (Tahk. Yusuf Büdeyvi, (Çev. İsmail Hakkı Sezer), Uysal Kitapevi.

---------- (1983), *Ahkamu Ehli'z-Zmme* (thk. Subhi es-Salih) Darü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut.

İbn Kayyım, el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed (1998/1418), *İ'lamü'l-muvakkiin an rabbi'l-alemin*, (tahric Muhammed el-Mu'tasım-Billah el-Bağdadi), Darü'l- Kütübi'l-İlmiyye Beyrut.

---------- (1994/1414), *İgasetü'l-lehfan fî mesaidi'ş-şeytan,* (thk. Beşir Muhammed Uyun), Darü'l-Beyan, Dımaşk.

---------- (trs), *er-Ruh* (thk. Muhammed Enis Ubade) Mektebetü'n-Nasır Kahire.

---------- (1999), *Taklit Risalesi* (Çev. Mustafa Yiğit) Asar Yayıncılık, Kayseri.

---------- (1989), *Zadü'l-Mead Rasulüllah'ın Yaşadığı İslam* (Çev. İbrahim Türklü, Abdi Keskinsoy), Pınar Yayınları, İstanbul.

Heyet: (1974), "İbn Kayyim el-Cevziyye", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

İbn Kesir, İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dımışkî EbuT-Fidâ (v.774) (1401), *Tefsiru'l-Kur'âm'l-Azim,* I-VIII, Daru'l-Fikr, Beyrut.

---------- (1966), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*,14/234, Beyrut.

İbn Hibban, Muhammed b. Hibban b. Ahmed b. Ebî Hatim el-Büstî (v.354) (1993/1414), *Sahihu İbn Hibban,* I-XVIII, Müessesetür-Risâle, 2. Baskı, Beyrut.

---------- (1975/1395), *es-Sikât,* (Thkes-Seyyid Şerefuddin Ahmed), I-IX, Dârul-Fikr.

---------- (trs), *el-Mecruhîn,* (Tah. Mahmud İbrahim Zeyd), I-III,, Dâru'1-Va'y.

İbn Hacer, el-Askalanî, Şihâbüddin Ahmed b. Ali eş-Şüreyh (v.852) (1996), *Tehzibü't-Tehzîb,* (Tah. Halil Me'men Şiyha- Ömer es-Selâmî- Ali b. Mes'ud), I-VI, Daru'l-Marife, Beyrut.

---------- (1986/1404), *Takribü't-Tekzîb,* (Thk. Muhammed Avvâme), I-IV, Dârü'r-Râşid, Suriye.

---------- (1995), *Lisânu'1-Mîzân,* (Tahk. Ali b. Muhammed el-Muavvıd-Adil Abdı Ahmed el-Mevcut), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrut.

---------- (1379), *Fethu'1-Bâri bi Şerh-i Sahihi'l-Buhân,* (Thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî-Muhibbüddin el-Hatib), I-XIII, Darul-Ma'rife, Beyrut.

---------- (1931), *ed-Dürerü'l-Kamine fî A'yani'l-Mieti's-Samine, Dârü'l-Cil*, Beyrut.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî (159-235) (1409), *Musannef,* (Tah.Kemâl Yusuf Hut), I-VII, Mektebetür-Rüşd, Riyad.

el-Hakim, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi Muhammed Hakim en-Nisaburi (405/1014) (1915), *el-Müstedrek Ale's-Sahihayn*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Haydarabat.

İbn Haznı, Ali b. Ahmed b. Hazm el-Endülüsî Ebû Muhammed (383-456) (1404), *el-İhkam, I*-VIII, Darul-Hadis, Kahire.

İbn Hişam (1936/1355), *es-Siretü'n Nebeviyyet* (Tah. Mustafa es-Sakkâ - İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafîz eş-Şelebi), I-IV, Mısır.

İbn Huzeyme, İshâk b. Huzeyme Ebû Bekr es-Sülemî en-Nisâbûrî (223-311) (1970/1390), S*ahih,* (Tah. Muhammed Mustafa el-Azâmî), IV, el-Mektebetü'1 İslâmiyye, Beyrut.

el-İsfehâni, Ebû Nuaym (1985), *Sıfatü'l-Cenneh* (Tahk. Ali Rıza Abdurazzak) Beyrut.

İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b.Yesâr (v. 150) (1981), *es-Siretü - İbn İshâk el-Müsemmâtü bi Kitabi 1-Mübtede-i ve'l-Meb'asi ve'l-Meğâzî,* (Tahkik: M. Hamidullah), Hayra Hizmet Vakfı Yayınlan, Konya.

İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b.el-Abbâs el-Fakihî, (217-275) (1414), *Ahbâru Mekke,* (Tah. Dr. Abdul-Melik Abdullah Derviş), I-VI, Dâru Hıdr, 2. Baskı, Beyrut.

İbn Kayyim, el-Cevziyye (1981), *Muhtasarü's-Savaiki'l-Mürsele ale'l-Cehmiyye ve'l-Muattıla***, (**nşr. Zekeriyyâ Yusuf), Dârü'l-Beyân, Kahire.

İbn Kesir, Ebû'1-Fidâ Îsmâil (v.h.774) (1993), *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri,* (Çev. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner), I-XII, Çağn Yayınlan, İstanbul.

---------- (trs), *Mu'cizetü'n-Nebeviyye,* (Tah. Hamza Neşrâtî, Abdulhafız Feryalî, Abdulhumeyd Mustafa) Mektebetü Kayyıme, Kahire.

---------- (1966), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889) (1966), *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*, Mektebetü'l-Külliyyati'l-Ezher, Beyrut.

İbn Mâce, Ebû Abdıllâh b. Yezîd el-Kazvînî (v.275) (1954), *Simenü İbn Mâce,* (Tah.:M. Fuad Abdulbâkî), I-II, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut.

İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrem el-Mısrî (v.711) (1994): *Lisânu'l-Arab,* I-XV, Dar-ı Sadr, Beyrut.

İbn Mende, Muhammed b. İshâk b. Yahya b. Mende (310-395) (1406), *Elîmân,* (Thk. Dr. Ali b. Muhammed b. Nasır el-Fakihî), I-II, Müessesetü'r-Risâle Beyrut.

İbn Mülakkın, Ebû Hafs Ömer Siracuddîn b. Ali b. Ahmed el-Ensârî eş-Şehr (1993), *Gayetü's-Sûl Fî Hasâisir-Rasûl,* (thk. Abdullah Bedrüddin Abdullah), Daru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, Beyrut.

İbn Recep (1953), *ez-Zeyl 'ala Tabakâti'l-Hanâbile*, Kahire.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdirrahmân eş-Şehrezur (v.643/1245) (1986), *Ulûmu'l- Hadis,* Dımeşk

İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdilhalîm b. Teymiyye (661-728) (1322), *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye,* I-IV, el-Matbaati'1-Emiriyye, Kahire.

İbn Tolun, Muhammed (trs), *el-Mürşidü'1-Muhtar ilâ Hasâisi'l-Muhtar,* (Nşr.Baha M. eş-Şahid).

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni'el-Hâşimî (168-230) (1968), *etTabakâtü'1-Kübrâ,* (Tah. Ziyâd Muhammed Mansur), I-IX, Dâru Sadr, Beyrut.

İmam-ı Mâlik (1994), *Muvatta,* I-IV, (Çev. M. Ahmed Büyükçmar-Vecdi Akyüz-Ahmed Arpa- Durak Pusmaz- Abdullah Yücel), Beyan Yayınlan, İstanbul.

İncil (1996), *İncilin Çağdaş Türkçe Çevirisi*, (Çeviren: Kurul), Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul.

İshâk b. Râhûye, İshâk b. İbrahim b. Mahled el- Hanzalî el Mervezî (1995), *Müsned-i İbn İshâk b. Râhûye,* I-II, (Tah. Abdulgafur Abdulhâk Huseyn), Mektebetü'1-İmân, Medine-i Münevvere.

İzutsu, Toshihiko (trs), *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (Ter: Süleyman Ateş), Metis Yayınları, Ankara.

Kadı Abdü'l-Cebbâr (trs), *Tesbitü Delâili'n-Nübüvve,* Nşr. Abdülkerim Osman, Beyrut

Kadı Şühbe, Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Muhammed Takıyyüddîn (1377-1448) (1987/1407), *Tabakâtü'ş-Şâffiyye,* Âlemü'l-Kütüb, Beyrut.

Kandemir,Yaşar (1970), *Mevzu Hadisler, Menşei-Tanıma Yolları -Tenkidi,* DİB. Yayınları, İstanbul.

Kara, Ömer (2002), *Kur'an'da Metafizik Bir Alem,* Rağbet Yayınları. İstanbul.

Karataş, Şaban (1996), *Şia'da ve Sünnî Kaynaklarda Kur'ân Tarihi, Ekin* Yayınları, İstanbul.

Katib Çelebi (1992/1413), Mustafa Abdullah el-Kostantinî er-Rumî el-Hanefî, *Keşm'z-Zunûn,* I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

el-Kelâî, er-Rebf Süleyman b. Musa el-Endülüsî (565-634) (1997), *el-İktifâ bimâ Tedammenehu Min Meğâzi Resûlilîah ve's-Selâsetü'l-Hulela,* (Tahk. Muhammed Kemâleddin izzet Ali), Âlemu'l-Kütüb, Beyrut.

Keskin, Halife (2000), *Kendi Kaynaklan Işığında Şia İnanç Esaslan,* Beyan Yayınları, İstanbul.

Keskin, Halife (1997), *İslâm Düşüncesinde Bilgi Teorisi,* Beyan Yayınlan, İstanbul.

Kırbaşoğlu, Hayri (1996), *İslâm Düşüncesinde Sünnet,* Ankara Okulu Yayınları, Ankara

---------- (1983), "Ashâbu'l-Hadis'e göre Allah'ın Sıfatları Problemi", *Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversiresi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

---------- (1999), *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi,* Ankara Okulu Yayınları, Ankara.

Kılavuz, Ahmed Saim (1987), *Anahtarları ile İslâm Akaidine Giriş,* İstanbul.

---------- (1949), *Kitab-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit,* İstanbul.

Koca, Ferhat (2002), *İslâm Hukuk Tarihinde SELEFİ SÖYLEM Hanbeli Mezheb,* Ankara Okulu Yayınları, Ankara.

Koçkuzu, Ali Osman (1988), *Rivayet İlimlerinde Haberi Vahidlerin İ'tikadi ve Teşri Yönden Değeri,* Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlan, Ankara.

---------- (1983), *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi,* Dergah Yayınları İstanbul.

Koçyiğit, Talat (1980), *Hadis Istılahları,* Ankara.

---------- (1967), *Hadis Usulü,* A Ü İ F Yayınlan, 2. Baskı, Ankara.

---------- (1981), *Hadis Tarihi,* Elif Matbaası, Ankara.

---------- (1984), *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar,* TDV. Yayınları, Ankara.

Koksal, Mustafa Asım (trs), *İslâm Tarihi,* I-XVIII, Şamil Yayınevi, İstanbul.

Kutsal Kitap (2003), Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul.

el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdi'l-Vahid b. Ahmed el-Hanbelî (567-643) (1410), *el-Ehâdisü'1-Muhtâra,* I-X, (Tahk. Abdul-Melik b. Abdullah b. Deniş). Mektebetü Nehdati'l-Hadisiyye, Mekke-i Mükerreme.

Mâlik b. Enes, (v.179) (1412/1991), *Muvatta,* I-III, (Tahk. Takıyyüddin en-Nedvî), Dârü's-Sünne ve's-Sire-Dâru'l-Kalem, Dımeşk.

---------- (1412/1991), *es-Sünne ve's-Stre,* Dâru'l-Kalem, Dımeşk.

Ma'mer b. Râşid, el-Ezdî (v. 151) (1403), *el-Câ'mî,* (Tahk. Habîbunahman elÂzâmî), I-II, Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut

Mevdûdî, Seyyid Ebü'l-A'la (1399/1979) (1997), *Tefhimü'l-Kur'an,* (Terc. Ahmed Asrar), Bengisu Yayıncılık, İstanbul.

el-Mizzî, Cemâlüddin Ebû'l-Haccac (v.742) (1994), *Tezhibü'l-Kemâl fi Esmai'r-Ricâl,* I-XXXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.

Miras, Kamü-Naim, Ahmed (1976), *Sahih-i Buharı Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi,* I-XII, DİB.Yay., Ankara.

el-Mubârekfurî, Muhammed b. Abdirrahmân b. Abdirrahîm Ebû'1-Alâ (1283 1353) (trs), *Tuhfetü'l-Ahvezî,* I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

el-Muâfirî, Ebû Muhammed Abdu'l-Melik b.Hişâm b.Eyyub el-Hımyerî (v.213) (1411), *es-Siretü'n-Nebeviyye,* I-VI, (Tahk. Taha Abdurraûf Sa'îd), Dâru'1-Ciyl, Beyrut.

el-Münâvi, Abdurraûf Muhammed b. Tâci'l-Ârifîn(v. 952/1031) (1356), *Feyzu'l-Kadîr,* I-VI, el-Mektebetü't- Ticariyyeti'l-Kübrâ, Mısır.

---------- (1118), *Fethu 'r-Raifi'1-Habîb Şerhu Unmûzecü '1-Lebîb Kitâbu Ucletü's-Seniyye Âlâ Hasâisi'n-Nebeviyye,* el yazması, 80 varak, İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccac (v.261) (1403/1983), *Sahihü Müslim,* (Tahk. M. Fuad Abdulbakî), I-V, Daru'1-Fikr, Beyrut.

en-Nebhânî, Yusuf b. İsmail (1414/1993) (1996), *Cevahiri'l-Bihârü Fezâili'l-Muhtâr,* Kahire.

---------- (1405), *Hiîyetü'l-Evliya,* Daru'l-Kütübi'l-Arabî, 4. Baskı, Beyrut.

---------- (1329), *Câmi'u Kerâmâti'l-Evliyâ,* I-II, DâruT-Kütübü'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ, Kahire.

en-Nedvî, Süleyman en-Nedvî (1971), *Asr-ı Saadet Tercümesi,* (Çev. Prof. DrAli Genceli), V, Sebilürreşad Neşriyat, İstanbul.

en-Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb (v. 303) (1411/1991), *es-Sünenü'1-Kübrâ,* I-VI, (Tahk.: Abdulgaffâr Süleyman el-Bündârî, Seyyid Hüsrev b. Hasan), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

en-Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (trs), *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku Te'vîl,* I-IV, Mektebetü Pamuk, İstanbul.

en-Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahya b. Şerefüddin (v. 676/1277) (1972), *el-Minhac-ü Şerh-i Müslim b. Haccâc,* I-XVIII, Beyrut.

Öztürk, Mustafa (2004), *Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak – Tefsirde Anakronizme Ret Yazıları ve Ku'ran,* Ankara Okulu Yayınları. Ankara

Öztürk, Mustafa (2006), *Kur'an Dili ve Retoriği- Kur'an Metnin zerine Tartışmalar,* Kitabiyât, Ankara.

---------- (2002): Kıssaların Dili Kitâbiyât, Ankara.

Paçacı, Mehmet (1994), *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı*, Nun Yayıncılık, İstanbul.

Râğıb el-İsfahâni, Hüseyin b.Muhammed (1986), *el-Müfradat fi Ğarâibul Kur'an*, Kahraman Yayınları, İstanbul,.

er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn el-Kuşeyrî (1992-1995), *Tefsir-i Kebir Mefatihu'l-Gayb,* I-XXIII, (Tere. Suat Yıldırım-Lutfullâh Cebeci-Sadık Kılıç-C. Sadık Doğru), Akçağ Yayınlan, İstanbul.

---------- (1406/1986), *en-Nübüvvât,* (Nşr.Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Beyrut.

Reheodokanaks, N. (1978), "İbn Kayyim" *Md., MEBİA*, İstanbul.

er-Remlî, Muhammed Ahmed el-Ensârî (919-1004) (trs), *ŞerhüZebedi'bniReslân,* Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.

Rıza, Reşid (1954/1373), *Tefsirü'l-Menâr / Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakim,* I-XII, Daru'l-Menâr, Mısır.

Sancaklı, Saffet (1995), "Hz.Muhammed'in Zühd ve Takvası" (Tebliğ), *İslâm'da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği* (Kutlu Doğum Haftası: 1993), T.D.V.Y., Ankara.

Sarıkçıoglu, Ekrem (1999), *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Kardelen Kitabevi, Isparta.

Sıdık Hasan Han (1307/1890) (1983), *et-Tacü'l-Mükellel min Cevâhiri Measiri't-Tırazi'l-ahir ve'l-Evvel,* (tsh. Şerafeddin Abdülhakim), Dâru İkra, Beyrut.

Sindi, Nüreddin b. Abdilhâdî Ebu'l-Hasen (v. 1138) (1986/1406), *Haşiyet-ü Sindi,* I-VIII, (Tah. Abdulfettah Ebû Gudde), Mektebetü Matbaati'l-İslâmiyye, II. Baskı, Haleb.

Subhi, Salih (1981), *Ayet ve Hadislerde Ölümden Sonra Diriliş-Cennet-Cehennem*, (Çev. Şerafettin Gölcük), Kayıhan Yayınevi, İstanbul.

Sofuoğlu, Mehmed (1974), *Sahih-i Müslim ve Tercemesi,* İrfan Yayınevi, I-XIII, İstanbul.

es-Sübkî, Mahmûd Muhammed Hattâb (v.1352/1933) (1394), *Menhelü'1-Azbu'l-Mevrud Şerhu Süneni Ebî Dâvûd,* I-X, Mısır.

es-Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Ebû'1-Fadl (849-911) (1985/1405), *Kifayetü't-Tâlib Hasâisi'l-Habîb el-Hasâisü'l-Kübrâ,* I-II, Dârui-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

---------- (1983/1403), *el-Hasâisü'l-Kübrâ,* (Tan., M. Halil Harrâs), I-IV, Kahire.

---------- (1393), *Miââhu'l-Cenne,* el-Câmiatü'1-İslâmiyye, 2. Baskı, Medine.

---------- (trs), *Tednbü'r-Râvî,* (Tahk. Abdulvehhab Abdüllatif), I-II, Mektebetür-Riyâdi'l-Hadise, Riyad.

Şahin, M. Süreyya (1993), "Cennet" mad. *DİA*, T.D.V. Yay., İstanbul.

Şibay, el-Halim Sabit (1978), "Cennet" md., *MEBİA*, İstanbul.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir (v.310/992) (1373/1954): *Câmiu'l-Beyân an Tevili Âyi'l-Kur'ân,* I-XXX, 2. Baskı, Mısır.

---------- (1407), *Tarihu't-Taberî,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-V, Beyrut.

et-Taberanî, Süleyman b. Ahmed b.Ahmed b.Eyyub Ebû'l-Kâsım (260360) (1984), *Müsnedüş-Şâmiyym,* (Tahk..Hamdi b. Abdi'l Mecîd es-Selefî), Müessesetü'r-Risâle, I-II, Beyrut.

---------- (1983/1404), *el-Mu'cemu'l-Kebir,* (Tahk. Hamdi b. Abdülmecîd es-Sekafî), I-XX, Mektebetü Ulûmil-Hikem, 2.Baskı, Musul.

---------- (1415), *el-Mu'cemu'l-Evsat,* (Tahk. Târik b. Ivedullah el-Hüseynî), Dârul-Harameyn, I-X, Kahire.

---------- (1985/1409), *el-Mu'cemu's-Sağt,* (Tahk. Muhammed Şekûr Mahmud el-Hâc Emirî), el-Mektebetül-İslâmî Mektebetü Ammâr, I-II, Beyrut/Amman.

Tahir, Muhammed b. Aşûr (1988), *Mekâsıdu'ş-Şeriati'l-İslâmiyye ter.İslâm* Hukuk Fesle fesi,çev. Mehmet Erdoğan ve Vecdi Akyüz. İz Yayıncılık.

et-Tayalisî, Süleyman b. Dâvûd Ebû Dâvûd el-Fârisî (trs), *Müsnedü't-Tayâlisî,* Dârul-Mârife, Beyrut.

Taftazânî, Sa'düddin Mes'ud b. Ömer (1982), *Şerhu'l-Akaid,* İstanbul.

---------- (1989/1409), *Şerhu'l-Mekâsıd,* (Tahk. Abdurrahmân Umeyre), ÂlemüİKütüb, I-V, Beyrut.

Tillich, Paul (1969),*Theology of culture*,Oxford University Pres, N.Y.

et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (v. 279) (1408/1987), *el-Câmiu's--Sahih/Sünenü't- Tirmizî,* (Tahk .Mustafa Kemal Yusuf el-Hût), Dâru'l-Kitabi'l-îlmiyye, I-IV, Beyrut.

Tuleydî, Abdullah (1410), *Tezhibü Hasâisi'n-Nebeviyyeti'l-Kübrâli's Suyûti,* Beyrut.

Uğur, Müctebâ (1992), *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü,* Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.

Tümer, Günay; **Küçük**. Abdurrahman (1993), *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara.

Topaloğlu, Bekir (1995), "Cennet" maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul.

Ya'kût, b. Abdillâh el-Hamevî (v.626) (1994), *Mu'cemu'l-Buldân,* I-II, Beyrut.

Yar, Erkan (2007), *Kur'an'ın Ahiretle İlgili Anlatımlarında Simgesellik*, İslâmiyât, İstanbul.

Yardım, Ali (1998/1491), *Peygamberimizin Şemaili,* Damla Yayınevi, İstanbul.

---------- (1986), "Şemail Nev'inin Doğuşu ve Tirmizî'nin Kitabü'ş-Şemâili", *DEÜİF Dergisi,* Sayı: l, İzmir.

Yardım, Ali (1997), *Hadis, I-II,* Damla Yayınevi, İstanbul.

Yavuz, Yusuf Şevki (1997), "İbn Kayyim el-Cevziyye" *TDV. İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (1982), *Hak Dini Kur'ân Dili,* I-X, Eser Neşriyat ve Dağıtım İstanbul.

Yılmaz, Muhammet (2000), *Hadis Açısından Fahreddin er-Râzî'nin Tefsir-i -Kebîr'i Üzerine İnceleme,* Basılmamış Doktora Tezi, DEÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

ez-Zehebî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman (v.748/1347) (1963), *Mîzânu'l-İtidâl fı Nakdi'r-Ricâl,* I-IV, Mısır.

---------- (1413), *Siyeru A 'lâmi'n-Nübelâ,* I-XXIII, (Tahk. Şuayb el-Amavud), Müessesetür-Risâle, 9. Baskı, Beyrut.

---------- (trs), *el-Muğnî fi'd-Duafa,* (Tahk.: Nuruddîn el-Itr), Müesseseti İslâmiyye, I, Beyrut.

---------- (1992/1412); *el-Kâşif,* (Tahk. Muhammed Avvame), Dâru Kıbleti's-Sekâfîyyeti'l-İslâmiyye-Müessesetü Uluv, I-II, Cidde.

ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Cârullâh Mahmud b. Ömer el-Harezmî (V.538/1144) (trs), *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyunu'l-Ekâvîlü Vucuhi't-Te'vîl,* I-IV, Beyrut.

ez-Zürkânî, Muhammed b. Abdilbâkî b. Yusuf (1411), *Şerhü'z-Zürkânî,* Dâru'l-Kütübil-İlmiyye, I-IV, Beyrut.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı-Soyadı : Mehmet KALKAN

Doğum Yeri ve Yılı : Gaziantep - 06.06.1976

Medeni Hali : Evli

Ev Adresi : Emek Mah. 18 sokak no:14 Seyhan/Adana

İş Adresi : İsmet İnönü İlköğretim Okulu Seyhan/ADANA

Telefon (Ev) : 0 322 4369483

Telefon (İş) : 0 505 7164553

E-Posta : mamet_kalkan@hotmail.com

Eğitim Durumu

2004 – 2007 : Yüksek Lisans, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Adana

1994 – 1999 : Lisans, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bursa.

Yabancı Dil : İngilizce, Arapça

İş Tecrübesi

2007-, Adana –İsmet İnönü İlköğretim Okulu Seyhan/ADANA

2001-2006 Adana –Cumhuriyet İlköğretim Okulu Seyhan/ADANA

1999-2001, Adana – Aladağ – Kökez İlköğretim Okulu Aladağ/ADANA